

**Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова
Історико-філософський факультет
Кафедра джерелознавства та спеціальних
історичних дисциплін**

ДРАГОМАНІВСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

**Збірник наукових праць
молодих істориків**

**2022,
Випуск 7(11)**

*Рекомендовано до друку Вченою Радою історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 4 від 23 листопада 2022 р.)*

Редакційна колегія:

Ветров І. Г. – кандидат історичних наук, професор;
Іщенко Ж. М. – кандидат історичних наук, доцент;
Журба М. А. – доктор історичних наук, професор;
Мелешенко Т. В., кандидат історичних наук, професор;
Потильчак О. В. – доктор історичних наук, професор (відповідальний редактор і упорядник);
Руденко Н. В. – кандидат історичних наук, доцент;
Шарпаний В. Г. – доктор історичних наук, професор;
Шевченко О. Т. – кандидат історичних наук, доцент;

Рецензенти:

О. П. Реєнт – доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України;
О. О. Салата – доктор історичних наук професор;

Д72 Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків / відп. ред. і упор. О. В. Потильчак: кафедра джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін; історичний ф-т; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ-Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2022. Вип. 7(11). 173 с.

ISBN

У статтях студентів, аспірантів, молодих викладачів і науковців висвітлюються як порівняно вивчені так і малодосліджені проблеми вітчизняної та світової історії, порушуються актуальні й контраверсійні питання, що стали предметом наукової та суспільної дискусії в Україні. Матеріали збірника мають на меті популяризацію наукових історичних досліджень, розширення їх джерельної бази, проблематики, поглиблення аналізу історичних явищ і процесів, олюднення історії.

УДК 94(477)(066)

ISBN

© Драгоманівські історичні студії, 2022
© Видавець Лисенко М. М., 2022

ЗМІСТ

Розділ 1.

АРХЕОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ, МЕДИЄВІСТИКА ТА РАННІЙ МОДЕРНИЙ ЧАС.....7

Коловоротний А. С.

Ілку як специфічна форма земельної власності Стародавнього Вавилону.....7

Курзенкова А. О., Курзенков М. С.

Чорнобильська колекція керамічних виробів пізнього середньовіччя та нового часу (результати археологічних досліджень 2020 року).....10

Грищенко В.

Витоки ленної системи Держави франків13

Берлін Д. Є.

Мечі каролінгського типу як один з індикаторів присутності скандинавів на давньоруських землях.....16

Бузунов І. І.

Київ в еклезіальному вимірі середини XIV ст. (на основі аналізу митрополичої діяльності Феодорита (1352-1355 рр.).....20

Кліпештейн А. А.

Незайманість в суспільному контексті епохи високого середньовіччя (XI-XIV ст.).....24

Мишкевич Н. Ю.

Піднесення уніатської церкви в часи митрополита Кипріяна Жоховського.....29

Розділ 2.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ.....33

Ганенко А. А.

Міхал Сокольницький: маловідомі сторінки з біографії.....33

Загребельна Н. І., Яретик М. М.

Краєзнавчі студії через призму досліджень Савінської церкви села Шабельники Золотоніського району Черкаської області.....37

Ищенко Ж. М., Деркач О.

Окремі історико-правові аспекти наполеонівської Франції: історіографія питання.....40

Залогіна А. С. Архітектурна спадщина Миколи Толвінського в Одесі (до 165-річчя від дня народження).....	42
Дейнеко Н. В. Вестернізація Японії в контексті міжнародних відносин.....	45
Шевченко О. Т., Петренко Н. В. До питання про суспільно-політичні погляди П. О. Кропоткіна у контексті аналізу анархізму ХІХ ст.....	49
Присяжненко К. М. Деякі аспекти еміграції українців до США наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.....	53
Розділ 3. УКРАЇНА І СВІТ У ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1914-1945).....	57
Кривуцик С. С. Україна в боротьбі за незалежність 1917-1920 рр.: паралелі з сьогоденням.....	57
Фастовець Ю. В. Особливості формування радянської номенклатури в УСРР у 1920-ті роки.....	59
Коростельова А. С. Константинопольський патріархат в міжнародній політиці 1923-1946 рр.....	63
Батюк І. В. Політика радянської влади у 1920-х рр. щодо дитячої безпритульності як передумова важкого становища дітей України в роки Голодомору-Геноциду.....	69
Дмитренко В. А. Опозиційна діяльність ОУН на території Донбасу (1941-1944р.).....	73
Доценко В. О., Іжук С. М. Зміни в політиці компартійних органів щодо російської православної церкви під час німецько-радянської війни 1941-1945 рр.....	79
Левченко Ю. І. Щодо відновлення навчання у Київському педагогічному інституті в 1942 році: плани Київської міської управи.....	83
Литвин В. Ю. Особливості завершального етапу Другої світової війни в Австрії для українських національних формувань.....	89

Розділ 4.	
УКРАЇНА І СВІТ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ.....	94
<i>Саханчук В. В.</i>	
Проблеми безпеки та охорони праці в роки післявоєнного відродження індустріального потенціалу України.....	94
<i>Мостепан М. В.</i>	
Вплив колоніальної політики Франції на внутрішньополітичну ситуацію в країні (1945 – початок 1960-х рр.).....	99
<i>Ищенко Ж. М., Сафонов К. А.</i>	
Муаммар Каддафі та золота епоха Лівії.....	103
<i>Грабінський В. О.</i>	
Соціальні практики закритих адміністративно-територіальних одиниць України 1960-1980-х рр.....	109
<i>Карпунь Н. О.</i>	
Основні етапи трансформації Британської колоніальної імперії до Співдружності Націй.....	113
<i>Ріна В. А.</i>	
Феномен Єлизавети II, монарха Об'єднаного Королівства Великої Британії та Північної Ірландії (до 70-річчя сходження на престол).....	117
<i>Павленко Е. А.</i>	
Розвиток блицкригу у військових конфліктах другої половини ХХ – початку ХХІ століть.....	121
Розділ 5.	
УКРАЇНА І СВІТ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	126
<i>Марунчак Г. О.</i>	
Стаття політтехнолога Тимофея Сергєйцева «Що повинна Росія зробити з Україною», як проєкт ідеологічної пропаганди (квітень 2022 р.).....	126
<i>Шишлевська І. Ю.</i>	
Реакція світової спільноти на військову агресію Російської Федерації проти України 2014-2022 рр.....	130
<i>Леоненко М. І.</i>	
Використання українських національних мотивів і вишивки у світовій моді.....	137
<i>Гаркуша В. В.</i>	
Яготинщина – історична батьківщина Андрія Шевченка.....	141

Розділ 6.

**ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ГАЛУЗІ
ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ.....144**

Харитоновна А С.

Грошовий обіг Волині у другій половині XIV-XVIII ст.:
історіографія питання.....144

Герасименко В. О.

Контрамарки на празьких грошах: історіографія питання.....150

Шеремета А. С.

Щоденник Марії Башкирцевої (1861-1884).....153

Розділ 7.

**ІСТОРІЯ ОСВІТИ, МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ ТА
СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН.....158**

Коляда І. А., Цейгер І. В.

Оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти при вивченні
правознавства в 9 класі: технології та шляхи їх застосування.....158

Леннік І. Ю.

Державний стандарт громадянської та історичної освітньої галузі:
нові підходи до вивчення історії та громадянської освіти.....161

Алфавітний покажчик авторів.....166

Алфавітний покажчик наукових керівників.....174

Розділ 1

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ, МЕДІЄВІСТИКА ТА РАННІЙ МОДЕРНИЙ ЧАС

УДК 94:347.235(354)

Анджей КОЛОВОРТНИЙ
(м. Київ)

Ілку як специфічна форма земельної власності Стародавнього Вавилону

У доповіді розглядається одна з форм землекористування Вавилонського царства періоду правління Хаммурапі (1792-1950 рр. до Р.Х.) – ілку, що являла собою землю та іншу власність, котра надавалася воїнам за службу та не підлягала відчуженню, продажу, даруванню чи передачі в спадок.

Ключові слова: Вавилон, ілку, Закони Хаммурапі, землекористування.

Науковий керівник: *Шкабко С. І.* кандидат історичних наук, асистент кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У ХІХ ст. до Р.Х. у межиріччі Тигру та Євфрату за рахунок вдалого географічного розташування та кліматичних умов виникли сприятливі обставини для розвитку сільськогосподарської справи, а отже і проживання там людей. Оскільки ґрунти виявилися навдивовижу родючими, а річки за рахунок своїх розливів підтримували вологу, господарство активно розвивалося, збільшуючи кількість народонаселення та розвиваючи господарське ремесло цього краю [8, с. 18-19].

Складна структура організації сільськогосподарських робіт вимагала пильного керівництва, через що на цій території і виникає одна з наймогутніших держав давнього Сходу – Вавилонське царство. Найбільшого розквіту згадане державне утворення набуло за правління царя Хаммурапі у 1792-1950 рр. до Р.Х. [1, с. 58]. За його керівництва на нових адміністративних засадах було об'єднано величезні території від Перської затоки до Сирії, а саме створено області й округи, що управлялися намісниками й створювали централізовану державу. За правління Хаммурапі було створено одну з найбільш відомих давньосхідських збірок законів – Закони Хаммурапі.

Закони давнього Вавилону приділяли багато уваги нормам цивільного права, серед яких вагоме місце посідало право власності на землю – чи не основному джерелу доходів населення. Саме земля стала і платою, і винагородою за державну та військову службу, а вид форми власності на такі наділи називали землями ілку.

Оскільки держава Хаммурапі перш за все спиралася на армію, як власне і всі інші держави стародавнього світу, то військова служба дуже цінувалася та була в пошані. Цар міг нагородити за службу воїнів, які поділялися на важкоозброєних (редум) і легкоозброєних (баїрум) [8, с. 25]. Держава загалом ставила собі за мету належним чином забезпечити воїнів, підтримати їх матеріальне становище, утримувати збройні сили, що були необхідні як для зовнішнього захисту, так і для використання в якості внутрішнього інструмента примусу. Фактично, це був легальний спосіб без великого капіталу здобути місце у високих соціальних прошарках за рахунок пожиттєвої служби, за яку можна було отримати землю ілку [4, с. 76].

Ці наділи стали головним стимулом військової та державної служби. До ілку могли входити маєток, що знаходився на цій землі, господарські будівлі, поля, сади чи навіть раби. Характерна особливість цих земель полягала в тому, що вона не переходила у власність, а була доступна лише для тимчасового користування. На власника покладали виконання деяких повинностей на користь царя і лише за умови виконання цих обов'язків, земля могла пожиттєво перебувати у руках військовослужбовця [5, с. 17].

Оскільки земля не віддавалася у фактичну власність, а лише у користування, то її не можна було ні купувати, ні продавати, ні заповідати дружині, дітям чи батькам. Коли ж хтось намагався купити чи продати майно або землю ілку, то така угода визнавалася недійсною, а сам документ, у якому було узгоджено купівлю-продаж (у Давньому Вавилоні це були глиняні таблички), варто було розбити. Тоді покупець втрачав усі гроші, які він віддав за товар, а ілку повертали до його користувача. Також заборонявся обмін з метою унеможливити фальсифікації та різноманітні махінації, що було закріплено у статті 37 законів Хаммурапі [8, с. 14]. Також ці землі не можна було використати для викупу воїна з полону чи сплати боргів. Проте, все ж у статті 40 було передбачено два винятки, за якими землю можна було збути тамкарам або людині, що виконуватиме таку саму службу [8, с. 14].

Господар міг володіти ілку лише за умови своєї безпосередньої служби. У випадку коли він намагався знайти того, хто здійснив би роботу замість нього, тим самим продовжуючи володіння ілку, то закон визнавав це махінацією і такий шахрай засуджувався до страти, на противагу наймач міг зайняти ілку, що був об'єктом махінації. Фактично закон не засуджував найманого службовця, віддаючи всю відповідальність наймачу. Також серед специфічних особливостей варто виокремити потрапляння воїна до довгострокового полону, коли ілку було передано іншій особі. Такий господар після звільнення міг заявити свої права на майно за умови продовження військової служби, що регламентувала стаття 27 законів Хаммурапі [8, с. 13]. Іншою специфічною особливістю земель ілку була певна спадковість за умови, що дорослий син, який залишився після смерті батька, теж нестиме військову службу – це узгоджувалося у статті 28 [8, с. 13]. Досить прогресивними закони Хаммурапі були щодо соціального захисту вдів, оскільки матері виділяли третину поля і саду із земель ілку на виховання неповнолітнього сина. Загалом закони, що врегульовували користування ілку, не диференціювали

користувачів, оскільки головна підстава для їх використання – служба, а хто саме її виконує було неважливо [6, с. 7-8]. Тож якщо службовець покидав свої наділи і не господарював там, а хтось інший заволодівав цим майном і починав нести цю ж саму службу впродовж трьох років, то у випадку навіть якщо попередній господар повернеться, майно йому не повертали, що зазначено у статті 30 законів Хаммурапі [8, с. 13].

Закон захищав майно ілку від свавілля командирів чи інших чиновників [3, с. 74], що стояли вище господаря ілку. Наприклад, якщо командир забирав собі будь-яку частину ілку, то його, відповідно до статті 34 законів Хаммурапі, належало стратити [8, с. 14]. Оскільки до складу майна ілку також входили раби, то форми власності на них були такі ж самі, як і на землю.

Отже, у контексті історії землі ілку стали досить прогресивним інструментом заохочення, завдяки якому влада мала перманентний великий людський потенціал для збільшення війська. У законах Хаммурапі чітко прослідковується захист інтересів воїнів та службовців, що отримали наділи. Загалом у історичній перспективі землі ілку стали прецедентом, на який спиралися потім у розвитку інші держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн. 2-ге вид. перероб. й доп.: Навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 730 с.
2. Грубінко А. В. Історія держави і права зарубіжних країн: навчально-методичний посібник; словник-довідник. Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2015. 125 с.
3. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, І. А. Логвиненко та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки; вступ. слово О. М. Бандурки; 2-ге вид., допов. та змін. Харків: ХНУВС, 2021. 596 с.
4. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; [Бандурка О. М., Швець Д. В., Бурдін М. Ю., Головка О. М., та ін.; вступ. слово О. М. Бандурки]. Харків: Майдан, 2020. 618 с.
5. Мищак І. Правове становище військовослужбовців і державних службовців у Стародавньому Вавилоні. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. Київ, 2013. №5. С.15-19.
6. Ряснянська А. М. Власність на землю: теоретичний аспект. Глобальні та національні проблеми економіки. Київ, 2015, Вип. 5. С. 7-11.
7. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти 3-тє видання, стереотипне. Львів: «Новий Світ-2000», 2008. 480 с.
8. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн. – Том І: Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. /За ред. члена-кореспондента Академії правових наук України В.Д. Гончаренка Київ: Ін Юре, 1998. 504 с.

УДК [904:94:355](477.4)«14/17»

Алла КУРЗЕНКОВА, Максим КУРЗЕНКОВ
(м. Київ)

Чорнобильська колекція керамічних виробів пізнього середньовіччя та нового часу (результати археологічних досліджень 2020 року)

У дослідженні проаналізовано чорнобильську колекцію керамічних виробів пізньосередньовічного та нового часів, виявлених під час археологічних досліджень літописного городища Чорнобиль у 2020 р. з метою введення археологічного матеріалу до наукового обігу, зважаючи на його інформативну перспективність. Стисло подано аналіз знахідок виявлених із заповнень об'єктів. Вдалося виявити 350 фрагментів керамічних виробів та ідентифікувати 105 форм. Серед форм найбільш численною групою є кухонний посуд, що становить 62,8%. Дослідження засвідчило, що чорнобильська колекція представлена також керамічною пластикою, зокрема фрагментами люльки. Основна кількість знахідок відноситься до XVII-XVIII ст.

Ключові слова: літописне городище Чорнобиль, керамічні вироби, пізньосередньовіччя, Новий час.

Протягом 2016-2020 рр. під час археологічних досліджень ДНЦЗКСТК було виявлено об'єкти і матеріали пізньосередньовічного та нового часів, які умовно відносимо до пам'яток «козацької доби» [3, с. 23]. Керамічний матеріал «козацької доби» має інформативну перспективність щодо вивчення історії заселення регіону, його духовної історії. Це – унікальний носій інформації у рамках українських археологічних досліджень, особливо актуальний для повної реконструкції загальної картини історичного минулого потерпілого від аварії на ЧАЕС регіону.

Сучасний стан вітчизняної археологічної науки свідчить про те що дослідження в Україні не стоять на місці. Протягом останніх кількох років з'явилося чимало цікавих праць, присвячених як теоретичним, так і практичним питанням керамічних виробів пізньосередньовічного та нового часів. Зростання наукового інтересу до вивчення керамічних матеріалів «козацької доби», їхньої характеристики, походження, визначення місця виробництва, засвідчили останні наукові доробки О. Златогорського, В. Баюка та М. Вашета [3], наукового співробітника Інституту археології НАН України Л. Чміль [1]. Вельми актуальним є напрямок наукових досліджень Л. Виногородської, що актуалізують питання хронології кераміки другої половини XIII-XVIII ст., пошук аналогій, впливів на тенденції формотворення у пізньосередньовічній кераміці [2].

Вагомим внеском в опрацюванні археологічного матеріалу «козацької доби» стали також наукові звіти сектору археології та пам'яткознавства

ДНЦЗКСТК розкопок літописного городища Чорнобиль та його околиць у 30-кілометровій зоні відчуження 2017-2018, 2020 рр.

Мета і завдання дослідження визначили аналіз чорнобильської колекції керамічних виробів пізньосередньовічного та нового часів, виявлених під час археологічних досліджень літописного городища Чорнобиль та його околиць у 30-кілометровій зоні відчуження в 2020 році з метою введення до наукового обігу якісно-кількісного аналізу, зважаючи на інформативну перспективність археологічних об'єктів.

Головною ідеєю дослідження стало впровадження діяльного «інструментарію» до вивчення частини чорнобильської археологічної колекції – методу контент-аналізу, що виявився ефективним в опрацюванні матеріалу створеної електронної бази даних фрагментів керамічних виробів Сектора археології та пам'яткознавства ДНЦЗКСТК за результатами археологічних досліджень літописного давньоруського городища Чорнобиль (2016-2020 рр.).

Переважну більшість об'єктів козацького часу було виявлено на північно-західній периферії літописного городища Чорнобиль, що досліджувалось з 2016 року. У ході дослідження було виявлено 16 археологічних об'єктів, серед них найбільш чисельніші – господарські ями (загальна кількість 14) та льох виявлені у 2020 році. Більшість керамічних виробів пізньосередньовічного та нового часів літописного городища Чорнобиль зафіксовано у чотирьох господарських ямах (ями: 35, 39, 40, 41-42), тоді коли в інших кераміка представлена у невеликій кількості. Фрагменти керамічних виробів ям: 35, 39, 40, 41-42 представлений у достатній кількості, має задовільний стан збереження, що дало можливість ідентифікувати форму та орнаментальні техніки. У ході дослідження було знайдено 350 фрагментів кераміки, а саме: 115 вінець (33%), 86 денець (24,5%), 22 ручки (6,5%), 107 стінок (30,5%), 20 кахлів (5,5%) та індивідуальні знахідки керамічної пластики – 2 люльки виявлені у ямі 41-42 і 1 кульчик XVII-XVIII ст. – ямі 35.

Відповідно до розподілу керамічних виробів виявлених у господарських ямах, отримуємо наступні дані: в ямі 35 знайдено: 24 вінець, 18 денець, 8 ручок, 13 стінок гончарного посуду, 1 фрагмент кахлі; ямі 39: 25 фрагментів вінець, 21 фрагмент денця, 7 фрагментів ручки, 40 стінок гончарного посуду; ямі 40: 16 фрагментів вінець, 1 денце, 6 стінок гончарного посуду; ямі 41-42: 50 фрагментів вінець, 46 денець, 7 ручок, 48 стінок гончарного посуду, 19 фрагментів кахель.

У ході дослідження було з'ясовано, що найбільш чисельні фрагменти керамічних виробів пізньосередньовічного та нового часів літописного городища Чорнобиль демонструє яма 41-42.

Дослідження показало, що найбільш численна група знахідок серед ідентифікованих 105 форм керамічних виробів XVII–XVIII ст. представлена фрагментами кухонного посуду, а саме горщиками (48,5 %), а найменше столовим – тарілками (1,9 %), що відрізняються за розміром та орнаментациєю. Зазначимо, що переважна більшість виявлених горщиків відносяться до IV типу згідно типології наукового співробітника відділу давньоруської та середньовічної археології Інституту археології НАН України Л. Виногородської [2, с. 47-57]. Це

посуд який має ледь розлогі прямі вінця, як низьких, так і високих форм, із заокругленим краєм, що датується XVII-XVIII ст. та є етновизначальною ознакою української культури цього часу.

Порівняльний аналіз засвідчив, що колекція знахідок ями 41-42 здебільшого включає фрагментами кухонного посуду, серед знахідок у ямах 39 та 40 здебільшого виявлено столового посуду. В цілому серед форм переважає кухонний посуд, що становить – 62,8 %, столовий – 37,2 %.

У ході дослідження було з'ясовано, що із усього керамічного комплексу об'єктів серед ідентифікованих 105 форм близько 46 (43,8%) мали сліди орнаменту та 5 (4,7%) поливу. Серед орнаментальних технік використовувались: описка (50%), коліщатко (6,5%), прокреслений лінійний орнамент (39,1%), валики (2,2 %), рельєфний орнамент (2,2%). Майже в однаковій кількості представлено горщики з опискою (21,7%) та прокресленим лінійним орнаментом (19,5%), що є визначальними техніками цієї форми керамічних виробів, подібним чином в оздобленні глеків та макітр переважає прокреслений лінійний орнамент. Серія мисок переважно демонструє описку (26%), прокреслений лінійний орнамент (15%) та поливу. Слід відзначити, що полив'яні миски з бічним ребром літописного городища Чорнобиль знаходять аналогії у досліджені Л. Виногородської, а саме знахідки схожого посуду трапляються у пізньосередньовічних нашаруваннях (XVII-XVIII ст.) українських міст [2, с. 100]. Натомість для кубків та тарілок відсутня орнаментация.

Отже, всього було виявлено 350 фрагментів кераміки, відповідно, з них ідентифіковано 105 форм. Зазначимо, що серед виявлених форм переважає кухонний посуд, що становить 62,8 %, здебільшого це – горщики (51 форма), глечики (8 форм) та макітри (7 форм), відповідно столовий – складає 37,2 %, представлений мисками (29 форм), кубками (8 форм) та двома тарілками. Серед ідентифікованих форм близько 46 (43,8%) мали сліди орнаменту та 5 (4,7%) поливу. Дослідження показало, що серія горщиків переважно демонструє розлогі прямі вінця, як низьких, так і високих форм із заокругленим краєм, а виявлені дві полив'яні миски позначають бічне ребро, що відносяться до IV типу типології Л. Виногородської. Таким чином, проаналізований чорнобильський керамічний комплекс, насамперед горщики, глеки і миски за формами та орнаментальними техніками тотожні до керамічних виробів інших регіонів України та є складовою частиною українського типу кераміки XVII–XVIII ст.

Список використаних джерел та літератури

1. Chmil, L.V. (2008). *Keramika Voznesenskoho monastyria* [Ceramics of the Ascension Monastery]. *Lavrskiy almanakh. Pecherska fortetsia ta Kyivskiy Arsenal: Novi doslidzhennia*, 8, 32-42 [in Ukrainian].
2. Vynohrodska, L.I. & Kalashnyk, Ye.S. (2015). *Keramichnyi posed piznoserednovichnoi Vinnytsia (za materially arkheolohichnykh doslidzhen u 2013 r.)* [Ceramic Ware of Late Medieval Vinnytsia (based on Archaeological Research in 2013)]. *Arkheolohiia*, 4, 91-108 [in Ukrainian].

3. Zlatohorskyi, O. Baiuk, V. & Vasheta, M. (2013). Arkheolohichni doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby a Volyni (za materialamy robit DP «Volynski starozhytnosti») [Archaeological Research of Monuments of the Cossack Age in Volyn (based on the works of the State Enterprise «Volyn Antiquities»)]. Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini, 22, 23-33 [in Ukrainian].

УДК 94:347.236](44)"04/08"

Владислав ГРИЩЕНКО
(м. Київ)

Витоки ленної системи Держави франків

У дослідженні розглядається генезис і еволюція ранньофеодальних відносин у франкській державі в контексті еволюції земельного права і трансформації землеволодіння від алодіальної до ленної системи господарювання. Огляд різних точок зору західних дослідників робить можливим об'єктивний аналіз походження ленної системи.

Ключові слова: землеволодіння, земельне право, Раннє Середньовіччя, ленна система, Франкська держава.

Науковий керівник: *Осмоловська О. Ю.*, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та археології історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.

Постановка проблеми. Вивчення феномену трансформації алодіального землеволодіння у ленне має великий науковий інтерес у зв'язку з величезним впливом на зміну соціального, економічного і військового стану середньовічного суспільства. Актуальність цієї теми очевидна в умовах процесу загальноєвропейської інтеграції, а також у зв'язку з політичними, економічними та культурними зв'язками між Україною і країнами Західної Європи. У сучасних умовах необхідно мати не загальні уявлення, а достовірні знання про історичні явища, що носять загальноєвропейський характер. Це повною мірою відноситься до історії витоків ленної системи у Франкській державі.

Історіографія питання є доволі об'ємною внаслідок всебічного вивчення зазначеної проблеми в західній історіографії. Серед відомих західноєвропейських науковців, які займалися вивченням феодальної системи, землеволодіння та трансформації алодіального землеволодіння у ленне, можна виділити Сюзан Рейнольдс [2], Ганса Дельбрюка [4] та Рєгін Ле Жан [1].

Метою дослідження є аналіз витоків ленної системи у Франкській державі, розгляд теорій щодо еволюції та трансформації алодіального землеволодіння у ленне, що призвело до поступових, але кардинальних змін у феодальному франкському суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Феодальні володіння зазвичай вважаються одиницями земельної власності. Феодальне володіння зазвичай створювалося одним із двох способів. Найбільш очевидним було те, що лорд дарував власність, зазвичай землю, комусь, щоб він тримав його у феодальному володінні. З іншого боку, хтось здавав сеньйорові власність, якою раніше володів як те, що називається алодом, тобто як свою власну незалежну власність, і знову отримував її як феодальне володіння. З початку середньовіччя селяни володіли своєю землею з обмеженими та підлеглими правами, але обмеження їх прав відрізнялося від обмеження ленів, якими володіли дворяни чи вільні люди. Володіння, які починають виглядати як феодальні, з'являються спочатку в дарах землі на обмежених умовах, відомих як бенєфіції чи прекарії, які великі церкви почали надавати дворянам та вільним людям досить рано у середні віки [2, с. 48-49]. Так, на думку дослідника Л. Гайфулліна виникнення ленної системи простежується саме після реформи Карла Мартелла, що в свою чергу отримала назву умовного землеволодіння бенєфіція, і саме поширення цієї форми пожалувань на військові контингенти магнатів і призвело, зрештою, до створення ієрархічної структури васалітету [3, с. 19].

Класичний тип феодального володіння походить від копіювання цієї системи Каролінгами, коли вони передавали землю своїм васалам як зі своїх власних земель, так і земель, які вони для цієї мети відібрали у церков. Спочатку васали тримали свої бенєфіції лише довічно або з дуже обмеженими правами спадкування, але незабаром вони почали передавати їх своїм синам майже як само собою зрозуміле [2, с. 49]. У подальшому бенєфіцій поступово перетворився з довічного у спадкове володіння і протягом IX-X ст. набув рис лєну [6, с. 35]. Із занепадом королівської влади, васали, тепер створювали для себе більш менш незалежні володіння, роздавали бенєфіції або лєнні володіння своїм васалам. Діючий «союз васальної залежності та бенєфіції», ознаменував найважливіший етап у виникненні васально-лєнних інститутів. Іншим важливим етапом був етап, у якому успадкування лєнних володінь було формально визнано правом, а не милістю [2, с. 49].

Володіння лєном, хоч і залежне (васальне), було почесним і вільним. Початковою метою каролінгських бенєфіцій була військова служба. Послуги, пов'язані з лєном, як і раніше, і як правило, мали військовий характер, на відміну від ренти грошима та натурою і більш обтяжливої та невійськової праці селян. Оскільки лєнні володіння з самого початку надавалися людям, які вже були пов'язані васальною залежністю, обдарування лєнними володіннями зазвичай проводилося за допомогою церемонії інвеститури, яка походила з похвали або поваги і присяги на вірність, що ініціювали васалітет. З усього вищевикладеного випливає, що лєнне володіння, як і васалітет, було переважно договірним: сеньйор мав захищати свого васала, феодального власника, і віддавати йому належне у своєму дворі. Васал мав битися за свого сюзерена і пропонувати йому пораду та допомогу [2, с. 49-50].

Трансформацію алоду у лєн, можна простежити у доволі простій теорії Джорджа Денісона, де він зазначає, що після придбання королями осілости, вони

почали роздавати отриману ними землю своїм довіреним особам у вигляді лену. Оскільки ці особи обіймали водночас і вищі придворні посади, всі вони у зборах займали найвище місце проти алодіальних власників. Крім того, королі іноді давали своїм ленникам ті чи інші переваги, і, таким чином, утворилася над давньою аристократією новонароджена нова аристократія. Дякуючи всьому цьому, вигоди королівських ленних власників стали настільки великі, що багато власників алодів передавали свої землі королю і потім отримували їх від нього назад у вигляді ленів і присягали йому у вірності. Цим шляхом ленна система поширювалася дедалі більше, доки нарешті майже вся країна не робилася леном короля [5, с. 162-163].

Ганс Дельбрюк підтримує задану теорію, але і розширює її, спираючись і акцентуючи на військовому аспекті трансформації алоду в лен. Франкська держава була заснована у формі бюрократичної чиновницької держави із загальним військовим обов'язком, яка на практиці обмежувалася одним станом – військовим, який міг розвиватися далі лише як стан васалів класу великих землевласників. Цей стан, який прикріпив до себе воїнів завдяки ленній системі, заволодіває військовою силою і захоплює таким шляхом адміністративні посади і графську владу, а згодом і центральне управління державою [4, с. 103-105].

Жан Ле Регін вважала, що каролінзька соціальна та політична система ґрунтувалася на здатності короля контролювати розподіл почестей та нав'язувати магнатам просторову мобільність. Це також залежало від стабільності великих аристократичних груп, які стежили за просуванням своїх членів за рахунок набуття багатства та почестей. Аристократам необхідно було обіймати громадські посади, чи то світські чи церковні, і накопичувати їх, щоб захистити себе від небезпек, пов'язаних із роздільною спадщиною [1, с. 55].

Таким чином, лен має бути протиставлений як селянському володінню, так і алоду – цілком самостійному володінню, не отриманому даром від сеньйора. Як не дивно, дворяни і вільні люди володіли своїми землями до введення бенефіцій або ленних володінь. Стадія, коли лени замінили алоди як панівну форму власності, варіювалася від місця до місця. На думку Сьюзен Рейнольдс, з XI-XII ст. настав новий етап у виникненні повністю феодальних держав із повсюдним перетворенням алодів на лени. Із встановленням спадкових феодальних володінь як норми і залишенням алодів у вигляді аномальних анклавів, в основному на досить низькому рівні, майже всі, хто був вище за селянство, тепер були залучені у васальні відносини, так що землеволодіння утворювали ієрархію — «ієрархія землеволодіння» або більш відому «феодальну піраміду» [2, с. 50-51].

Список використаних джерел та літератури

1. Régine, L. J. Continuity and change in the tenth-century nobility, Nobles and Nobility in Medieval Europe. Concepts, Origins and Transformations, Woodbridge: The Boydell Press, 2000. P. 53-68.
2. Reynolds S. Fiefs and vassals: The medieval evidence reinterpreted. Oxford; New York. 544 с.

3. Гайфуллин Л. Рим и германцы: становление западноевропейской государственности. Филология и культура. 2004. № 3. С. 9-21.

4. Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории. Санкт-Петербург: Наука, 2001.

5. История конницы: В 2 кн. Кн. 1. Денисон Дж. История конницы. Москва: АСТ, 2001. 480 с.

6. Стеценко Н. С. Розвиток земельного законодавства країн західної Європи періоду середньовіччя. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 4. С. 34-39.

УДК 94:623.444.2(477)«882/1240»

Дмитро БЕРЛІН
(м. Київ)

Мечі каролінгського типу як один з індикаторів присутності скандинавів на давньоруських землях

Окреслено актуальність зброєзнавчих досліджень мечів каролінгського типу при виділенні скандинавських старожитностей серед давньоруського археологічного матеріалу. Наведено особливості, за якими зазначений тип озброєння можливо інтерпретувати як маркер скандинавської присутності на давньоруських землях.

Ключові слова: мечі каролінгського типу, епоха вікінгів, Русь.

Науковий керівник: *Шушкін Р. Г.*, доцент кафедри всесвітньої історії та археології історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук.

Мечі каролінгського типу є одним з найбільш виразних предметів матеріальної культури доби вікінгів кінця VIII-XI ст. в історії Європи. Різноманітні дослідження мечів даного періоду продовжуються вже більше ніж півтора століття, але багато питань залишаються невирішеними. Такими, наприклад, є питання про виробництво мечів та їх складових на території давньоруських земель; походження окремих типів мечів, інтерпретація клинкових написів тощо. Окремою обширною проблемою є місце мечів у виділенні скандинавських старожитностей серед давньоруського археологічного матеріалу. Не до кінця вирішеним є питання, чи можна вважати їх наслідком та матеріальним свідченням присутності скандинавів, чи їх потрібно вважати товарним імпортом.

За доби раннього середньовіччя скандинави не виробили оригінальний тип меча, котрий беззаперечно маркував би їх у матеріальній культурі. Вони користувались безпосередньо франкськими виробами, або мечами власного виробництва, які хоч і поступались за якістю, але візуально були такими самими як оригінали, вироблені у франкських збройових майстернях.

Протягом ХХ ст. мечі з клеймами франкських майстерень розглядались виключно як імпорт на давньоруські землі, а у деяких мечях дослідники бачили навіть предмети місцевого виготовлення [5-6]. Однак, виключення та інтерпретування виключно як імпорту мечів знайдених на Русі з переліку матеріалів скандинавського, або пов'язаного зі скандинавами походження значно б видозмінило картину присутності останніх на давньоруських землях, формуючи думку, що у Східній Європі були присутні лише скандинавські жінки, спираючись на знахідки фібул [1, с. 25]. Нині, матеріали скандинавського походження серед давньоруських виділяються за наступними критеріями:

- наявність так званого «північного» декору;
- особливості поховального обряду (поховання в човнах, ритуальне деформування зброї);
- техніка тришарового виготовлення ножів;
- окремі типи наконечників списів та стріл, сокир, властивих вікінгам;
- скандинавські ювелірні прикраси, (різні типи чоловічих та жіночих фібул, підвісок, браслетів тощо, які не характерні для слов'ян) тощо [1, с. 25-32].

У слов'янських старожитностях, які хронологічно передують досліджуваному періоду, мечі відсутні зовсім, що для нас є підставою розглядати цей тип зброї останньої чверті I тис. н.е. як нове явище в матеріальній культурі. На нашу думку, проникнення цього нового виду озброєння на терени Східної Європи потрібно пов'язувати з військово-торгівельною діяльністю скандинавського угруповання, відомого у тогочасних джерелах як Русь. Присутність скандинавів на давньоруських землях є загальноновизнаним фактом, підтвердженим писемними джерелами та даними археології. Під час досліджень багатьох археологічних пам'яток, що на той час мали важливе торговельно-адміністративне значення (Київ, Вишгород, Чернігів, Шестовиця, Гньоздово, Стара Ладога, Тимерьово та ін.) були виявлені численні свідчення присутності скандинавів. Причому, матеріальні джерела скандинавської присутності цілком узгоджуються з синхронними писемними джерелами: вони відображають такі самі основні заняття русів – війну та торгівлю. Відповідно до зазначених вище критеріїв, вони представлені предметами озброєння, одягу, культовими предметами (які, як відомо, разом з поховальним обрядом, є етновизначальним фактором), монетами тощо.

З VIII до першої половини XI ст. в Європі були розповсюджені мечі так званого «каролінгського» типу. На давньоруських землях дані мечі фіксуються з кінця IX-X ст. [5, с. 18]. У результаті більш ніж сторічних досліджень стало відомо, що форми ефесів каролінгських мечів мають певну географічну прив'язку. Іншими словами, в різних регіонах були популярні мечі з типами ефесів, що властиві лише, або переважно для певної території [1, с.27]. Надзвичайно важливим тут є те, що з Русі відомі в основному ті типи мечів, що були популярні у Скандинавії. Зокрема, давньоруські землі показують близькість з археологічним матеріалом зі Швеції, та, можливо, з Данією [Там само]. Окрім того, надзвичайно важливим фактом є те, що на давньоруських землях місця знахідок мечів співпадають з розповсюдженням типових скандинавських фібул, що властиві

лише для чоловічого одягу Середньої Швеції [2, с. 181]. Подібну тенденцію також показує розповсюдження елементу фурнітури мечей – бутеролей (наконечників піхов для меча). Окрім того, що переважна їх кількість містить у собі геральдичні елементи, властиві для скандинавів, розповсюдження їх у Східній Європі співпадає з розповсюдженням жіночих скандинавських прикрас [Там само, с. 118].

Іншим важливим доказом, що вказує на етнічну та культурну належність власників мечів до скандинавського регіону, є «особливий» обряд поводження зі зброєю на давньоруських могильниках. Він був помічений та інтерпретований російським археологом С. Каїновим при розкопках Гньоздівського могильника [3]. Під «особливим» поводженням зі зброєю дослідник має на увазі навмисне псування (злам, згин), або розміщення у незвичайний спосіб (втикання в землю, поміщення у спеціальну яму, ємність, тощо) при похованні. Аналогічні випадки поводження з предметами озброєння на території Русі, окрім Гньоздова, відомі з поховань Шестовиці, Михайлівського могильника, могильників Ярославського Поволжя та Новоселок. На всіх зазначених могильниках зафіксовані матеріали північноєвропейського походження [Там само, с. 134-137]. Окрім того, аналогічні випадки навмисного псування зброї у похованнях відомі з розкопок Шведського могильника Бірка [Там само, с. 137]. Тут необхідно зазначити, що навмисне псування зброї при покладенні у поховання, окрім ритуальних цілей, могло здійснюватися з метою не допустити потрапляння зброї у руки ворога. Так, маємо повідомлення арабського хроніста X століття Ібн Міскавейха, що у 943-944 рр., під час походу на м. Бердаа (суч. м. Барда, Азербайджан), мусульмани грабували могили русів та діставали з них мечі, «які і в наш час мають великий попит через гостроту» [9, с. 96].

Однак, певна частина знахідок зафіксована все ж поза «скандинавським» контекстом. До таких, наприклад, належить знахідка меча типу В за Я. Петерсеном (датування типу – кін. VIII-IX ст.) з Бічева Житомирської області. Ця місцевість, у часи якими датується тип меча, була сильно віддаленою від пунктів концентрації скандинавської присутності. На думку О. Толочка, цю знахідку, разом з іншими подібними, потрібно інтерпретувати як матеріальну винагороду місцевій еліті у контексті збору русами «товару» для торгівлі, відомого у літописах як «полюддя». На думку дослідника, фактичний час побутування меча є більш пізнім, ніж загальне датування типу [8, с.224]. Ймовірно, це зумовлено небажанням залишати потенційному ворогу нову зброю, а тому його «нагороджували» застарілою. Якщо це дійсно так, то подібним чином можна пояснити спостереження А. Кірпічнікова щодо більш пізнього, порівняно зі скандинавськими аналогіями побутування на давньоруських землях окремих мечів [5, с.26, 41].

Висновки. Отже, з великою долею ймовірності можна стверджувати, що проникнення мечів каролінгського типу на давньоруські землі відбувалося не шляхом товарного імпорту. Цей елемент військового озброєння потрапляв на східнослов'янські землі разом зі своїми власниками – воїнами скандинавського походження. Цей висновок підтверджують деякі дані аналізу та співставлення писемних та речових джерел. Зокрема, разом зі знахідками мечів каролінгського

типу на Русі, археологами зафіксовані характерні особливості поховального обряду, що мають стійкі аналогії у Скандинавії.

Дослідниками доведено факт подібності територіального розповсюдження знахідок мечів каролінгського типу, бутеролей до них, та предметів одягу шведського походження на давньоруських землях. Також безсумнівним фактом є поширення на давньоруських землях мечів з типами ефесів, властивими саме для Скандинавії, а не для Західноєвропейських теренів. Матеріальні джерела скандинавської присутності, в тому числі мечі, цілком узгоджуються з синхронними писемними згадками про русів: вони відображають такі самі основні заняття русів – війну та торгівлю.

Поряд із цим наявні джерельні комплекси роблять можливим простеження опосередкованої ролі скандинавів навіть у випадках, коли археологічно меч знайдений поза «скандинавським» контекстом.

Звичайно, що теоретично меч міг бути захопленим у бою, імпортованим, тощо. Однак, зазначені вище факти дають нам підстави розглядати переважну більшість як мечів франкського виробництва, так і скандинавських наслідувань останніх, знайдених на давньоруських землях, не у якості імпорту. На нашу думку їх потрібно інтерпретувати як свідчення та матеріальне джерело діяльності та присутності на території Східної Європи скандинавського військово-торгівельного угруповання, відомого в тогочасних джерелах як «Русь».

Список використаних джерел та літератури

1. Андрощук Ф., Зоценко В. Скандинавські старожитності Південної Русі. Париж, 2012. 365 с.
2. Андрощук Ф. А. Мечи викингов. Київ: ВД «Простір», 2013. 717 с.
3. Каинов С. Ю. Обряд «особого» обращения с клинковым оружием по материалам Гнёздовского некрополя. Вестник МГУ. Серия 8. История. 2017, № 6. с. 126-139.
4. Каинов С. Ю. Скандинавские наемники на Руси. Военная иллюстрация. Вып. 1. Москва, 1998. С. 2-7.
5. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие: в 3 т.: Вып. 1: Мечи и сабли. IX-XIII вв. Ленинград: «Наука», 1966. 109 с.
6. Кирпичников А. Н. О начале производства мечей на Руси. Труды VI Международного Конгресса славянской археологии. Т. 4., Москва, 1998. С. 246-251.
7. Петерсен Я. Норвежские мечи эпохи викингов: топохронологическое изучение оружия эпохи викингов / Ян Петерсен; (пер. с норвеж.: К. Вешнякова). Санкт-Петербург, 2005. 171 с.
8. Толочко А. Очерки начальной руси. Киев: Лаурис, 2018. 336 с.
9. Якубовский А. Ю. Ибн Мискавейх о походе русов в Бердаа в 332 г. – 943/944 г. Византийский временник. Т. XXIV. Ленинград, 1926. С. 63-92.

УДК 94:271.22(477.411)"1352/1355"

Ілля БУЗУНОВ
(м. Київ)

Київ в еклезіальному вимірі середини XIV століття (на основі аналізу митрополичої діяльності Феодорита (1352-1355 рр.)

На основі руських та іноземних джерельних відомостей у статті здійснена спроба перегляду тези про запусіння Києва внаслідок навали монголо-татар в 1240 році. Виділено значення Києва в ієрархії руських міст. Проаналізовано співпрацю золотоординського хана Джанібека та київського князя Федора у поставленні на київську митрополичу кафедру Феодорита. З'ясовано роль Константинопольського патріархату у перенесенні митрополичої кафедри з Києва до Володимира на Клязьмі в 1354 році.

Ключові слова: архієрейський престол, путивльська династія, золотоординський хан, тирновський патріарх, Константинопольський патріархат.

Науковий керівник: *Візер С. О.*, доцентка кафедри історії України, етнології та краєзнавства історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. В історіографічних напрацюваннях вітчизняних та іноземних істориків склалося стереотипне бачення ролі Києва після навали Батия в 1240 році. Частина дослідників дотримується думки про повне запусіння цього міста внаслідок навали кочівників та втрату ним традиційно-релігійного значення. Попри те, що такі твердження були піддані ревізії ще М. Максимовичем та представниками київської історичної школи В. Антоновича, вони міцно вкорінилися в історичному наративі, відлуння якого можемо простежити в сучасних фахових виданнях. Проте новітні розвідки джерелознавчої бази дають можливість по новому поглянути на цю проблему. А також дати відповідь на запитання – чи дійсно Київ, як місце традиційного архієрейського престолу, втратив в середині XIV століття свою здатність утримувати митрополита.

Джерельна база дослідження. Визначальними джерелами для нашої наукової розвідки стали константинопольські розпорядчі акти [3], руські літописні зібрання [1; 2; 5], а також джерела іноземного походження, зокрема записки Плано де Карпіні [4] та листи Папи Іоанна XXII [6].

Історіографія питання. Особливої уваги цій проблематиці, крім М. Максимовича та представників київської історичної школи, надавали діаспорні історики, зокрема, П. Грицак [8] та М. Чубатий [12]. Ними було актуалізовано питання ролі Києва у релігійно-політичній площині XIV століття. Їхні напрацювання, підкріплені новими ідеями, були активно використані сучасними дослідниками, серед яких виділяємо Л. Войтовича [7], Г. Івакіна [9],

О. Русину [10], Б. Черкаса [11]. Застосовані ними модерні історичні методи аналізу подій започаткували новий підхід до розв'язання даної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Навала Батия, безумовно, стала крутим історичним моментом для Київської землі. Проте, безапеляційне сприйняття концепції про запустіння цього регіону, щонайменше, спотворює об'єктивну картину розгортання подій. Перш за все, таке бачення не знаходить підтвердження у західноєвропейських джерелах. Насамперед, важливим є свідчення Плато де Карпіні, який повертаючись з Каракарума в 1246 році, відмічав велику кількість торгівців «із Польши, із Австрії, прибывшіє въ Кієвъ» [4, с. 62]. Початком XIV ст. датується повідомлення з листа папи Іоанна XXII про відновлення домініканської місії над Дніпром [6, р. 57]. Спростовують думку про запустіння Київської землі й літописні джерела, наголошуючи на перебуванні в Києві митрополитів Кирила II, Максима, Петра, Феогноста [2]. Функціонування ряду культових споруд Києва після вторгнення, найголовнішим із яких являвся Софійський собор, також руйнують концепцію про запустіння архієрейського престолу [9]. Навіть більше, діяльність Софійського собору та висвячення у ньому київських митрополитів свідчили не лише про релігійне, а й про політичне лідерство міста. Виходячи з цього можемо зробити висновок, що і в свідомості тогочасного населення Київ розглядався як перше місце в ієрархії руських міст. Це яскраво ілюструє автор «Сказания о Мамаевом побоище», записавши: «Батый пленил Киев, и Владимир, и всю Рускую землю» [5, с. 237]. Звідси бачимо, що Київ у тогочасній писемній традиції виступає першим містом з переліку, попри те, що місто Володимир було завойовано Батием двома роками раніше.

Таким чином, Київська земля і після навали Батия зберігала економічні, політичні та світоглядно-традиційні позиції. Однак, партикулярні тенденції на Русі, які розвинулися ще до приходу монгольського війська, «зламали традиційний механізм забезпечування функціонування князівської влади у Києві» [10, с. 186] і, як наслідок, «знекняжили» ці землі. Відсутність сильної князівської влади в цьому регіоні стала однією із причин безсанкційного перенесення митрополії з Києва до Володимира на Клязьмі митрополитом Максимом в 1299 році. Проте і після переміщення митрополичої кафедри до Володимира на Клязьмі, а згодом до Москви, Софійський собор офіційно продовжував залишатися митрополичою резиденцією Русі. Так тривало до 1354 року, коли Константинополь офіційно затвердив зміщення кафедри до міста Володимира на Клязьмі.

Проте «знекняжіння» Київської землі було недовготривалим процесом. Літописні свідчення під 1331 та 1362 рр. проливають світло на князування в Києві князя Федора. Ряд дослідників ототожнюють його із путивльською династією Ольговичів, яка на початку XIV ст. оволоділа Києвом за допомогою Золотої Орди, зокрема, завдяки ханові Токті [7, с. 8-9; 8, с. 21]. За князування Федора була здійснена спроба зробити Київ не лише церемоніальним осередком митрополита, але й відновити його реальний статус митрополичої резиденції, посадивши на київський митрополичий престол власного претендента Феодорита.

Інтереси київського князя збіглися з інтересами золотоординського хана Джанібєка, який в 50-х роках XIV ст. мав контроль над Київською землею. Перш за все, це було обумовлено економічними причинами, оскільки в цей період підконтрольні хану землі зазнавали періодичних кліматичних криз, на фоні чого ширилися епідемічні хвороби, що сильно вдарило по кочовій економіці. А так як церква користувалася правом податкового збору, то вона мала виступити інструментом для поповнення ханської скарбниці. Іншою причиною було те, що в цих роках все більшого значення набирало Велике князівство Литовське, яке підпирало кордони Золотої Орди, претендуючи на політичну та релігійну зверхність над руськими землями [11, с. 21-22]. Таким чином, сукупність цих факторів дозволили князю Федору за підтримки хана Джанібєка вислати свого кандидата в митрополити Феодорита на висвячення до константинопольського патріарха, хоч митрополитом Київським і всієї Русі в цей час був Феогност (1328-1353 рр.), резиденція якого розміщувалася в Москві.

З актів Константинопольського патріархату ми довідуємося, що Феодорит прибув на висвячення до патріарха Калліста приблизно в 1351-1352 рр. Однак, патріарх не прийняв його обґрунтовуючи це тим, що на Русі вже є митрополит Феогност [3, с. 62]. Тому Феодорит звернувся за благословенням до болгарського патріарха Теодосія II в Тирнові. Він і висвятив його в руські митрополити. В результаті «иноць Феодоритъ поставлень бысть митрополитом отъ Терновскаго патріарха и прииде въ Киевъ» [2, с. 226].

Феодорит, зайнявши важливу з історичної точки зору Київську митрополичу кафедру, яка майже 100 років не мала власного митрополита, безумовно, викликав занепокоєння в Константинополі. Окрім того, що це поставлення співпало зі смертю митрополита Київського і всієї Русі Феогноста в 1353 році і сприяло посиленню позицій Феодорита, ми також бачимо, що новопоставленого київського митрополита визнав новгородський владика Мойсей, про що свідчить грамота константинопольського патріарха [3, с. 62-63]. Разом з тим, літописні свідчення вказують, що нового владика тепло зустріло місцеве населення [1, с. 34]. Це змусило патріарха активно діяти та «виправити столітню неканонічну практику перебування київських митрополитів поза своєю митрополичою єпархією» [12, с.21]. Тому патріарх Філофей у 1354 році видав постанову, яка утверджувала перебування митрополита Київського і всієї Русі у Володимирі на Клязьмі, а не «в пределах Малой Руси Киеве». Обґрунтовувалось це тим, що Київ «сильно пострадал от смут и беспорядков времени» [3, с. 64-69].

Дана постанова патріаршого собору цікава в декількох аспектах. По-перше, Київ фігурує в прив'язці до терміну «Мала Русь». За грецькою просторовою системою «Мала Русь» трактувалася як центральний осередок політичного тіла, тоді як «Велика Русь» уявлялася як окраїни Малої Русі. Це виразно показує нам первісне тіло християнства на Русі, попри зміщення митрополичого престолу до Залісся. По-друге, патріарх, перенісши митрополичу кафедру з Києва до Володимира на Клязьмі, заклав підвалини неканонічного перебування митрополитів у Москві. Адже, починаючи з Петра Ратенського, митрополити резидували у Москві, а не у Володимирі, куди офіційно була перенесена

митрополича кафедра з Києва. Тому осідок митрополита в Москві був надалі неканонічним. І, по-третє, постанова наголошує, що Київ сильно постраждав від лихоліття, і тому митрополит не може там перебувати. Ця теза могла б відповідати дійсності, якби мова йшла про другу половину XIII ст., коли ще були дуже відчутними наслідки Батиевого погрому та не було княжої влади в місті. Однак, це ніяк не вкладається в контекст середини XIV ст. Адже в цей час Київська земля на чолі з путивльською династією мала всі можливості по утриманню митрополита.

Це все наводить на думку, що константинопольський патріарх навмисно не бажав розглядати Київ як місце осередку митрополита. Допоки це місто виступало лише церемоніальним центром митрополитів, патріархат не наважувався на офіційне переміщення архієрейського престолу Русі з Києва до Володимира на Клязьмі. Проте, з того часу як цей історичний центр зайняв Феодорит і розгорнув в ньому свою діяльність, Константинополь вдався до рішучих дій з метою дискредитації Феодорита та недопущення спроб незалежного функціонування церкви на Русі. Це вкотре демонструє нам, що з-поміж двох церковних центрів – традиційного київського та новоутвореного московського – Константинополь у своїй політичній візії обирає останнього.

Висновки. На рубежі XIII-XIV століть в Києві відновлюється княжа династія, на чолі якої постали вихідці з Путивля. Путивльська династія зберігала свій контроль над Києвом до тих пір, поки мала протекцію від золотоординських ханів. Найяскравішою фігурою цієї династії виглядає князь Федір (1331-1362 рр.), діяльність якого за узгодженням із золотоординським ханом Джанібекком ознаменувалася поставленням на київську митрополичу кафедру власного претендента Феодорита (1352-1355 рр.). Висвячення Феодорита тирновським, а не константинопольським патріархом не завадило йому обійняти київську митрополичу кафедру, яка з другої половини XIII століття виконувала лише церемоніальну функцію, та знайти підтримку серед місцевого населення Києва. Місто і після навали Батия залишалось важливим політичним та церковним центром Русі, де функціонували ряд культових споруд, в тому числі митрополича резиденція – Софійський собор. Проте, Феодорит, зайнявши архієрейський престол Русі, викликав протидію Константинопольського патріархату, що привело до появи патріаршої постанови 1354 року про офіційне затвердження переміщення митрополичої кафедри з Києва до Володимира на Клязьмі. Тим самим було документально засвідчено зміну вектору в розвитку церковної діяльності на Русі.

Список використаних джерел та літератури

1. Западнорусские летописи. Полное собрание руських летописей. Т. 17. / Под ред.: С. Л. Пташицкий, А. А. Шахматов. Санкт-Петербург: Тип. М. А. Александрова, 1907. С. 32-36.
2. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. Полное собрание руських летописей. Т. 10. / Под ред.: А. Ф. Бычкова. Санкт-Петербург: Тип. министерства внутренних дел, 1885. С. 225-228.

3. Памятники древнерусского канонического права. Ч. 1. Русская историческая библиотека. Т. 6. / Под ред.: А. С. Павлов. 2-е изд. Санкт-Петербург: Тип. М. А. Александрова, 1908. № 11, № 12 (Приложение). Стб. 59-69.
4. Рубрук Вильгельм, Карпини Иоанн Плано. История Монголов. Путешествие в восточные страны. / перевод А. И. Малеина. Санкт-Петербург: Тип. А. С. Суворина, 1911. С. 56-64.
5. Сказание о Мамаевом побоище. Военские повести Древней Руси / сост. Н. В. Понырко. Ленинград: Лениздат, 1985. С. 236-269.
6. Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia v.1 (1075-1953) / Coll. p. Athanasius Welykuj. Romae, 1954. P. 55-58.
7. Войтович Л. Путивльські Ольговичі на київському престолі. Генеалогічні записки. 2016. Вип. 14. С. 6-15.
8. Грицак П. Київщина по татарському погромі (Спроба ревізії традиційного погляду). Розбудова держави. Клівленд, 1954. Ч. 3. С. 17-26.
9. Івакін Г. Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст. (Історико-топографічні нариси) [Електронний ресурс] / Г. Івакін. Київ: Наукова думка, 1996. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ivakin/ivak.htm> (дата звернення: 04.02.2022 р.)
10. Русина О. Історія Київського князівства XIV-XV ст. у світлі нових даних. Україна крізь віки: Зб. наук. пр. на пошану академіка НАН України, професора Валерія Смоля / Відп. ред. О. Онищенко. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2010. С. 184-202.
11. Черкас Б. Похід хана Джанібека на Правобережну Україну 1352 р. Україна в Центрально-Східній Європі: Зб. наук. праць. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Вип. 9-10. С. 13-25.
12. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Т. 2. Ч. 1. (1353-1458). Нью-Йорк: Видання Українського Католицького Університету в Римі, 1976. С. 18-24.

УДК 94:613.88(3)«8/13»

Айрін КЛІПЕНШТЕЙН
(м. Київ)

Незайманість в суспільному контексті епохи високого середньовіччя (XI-XIV ст.)

У дослідженні аналізується значення цноти для різних категорій суспільства високого середньовіччя – духовенства та мирян. Окрема увага приділяється гендерному аспекту.

Ключові слова: високе середньовіччя, ментальність, цнота, жінки, духовенство, целібат, вельможі, шлюбна політика.

Науковий керівник: *Шевченко О. Т.*, доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Західна християнська цивілізація мала особливе ставлення до незайманості, вважаючи її однією з головних чеснот. В епоху високого середньовіччя (XI-XIV ст.) остаточно сформувалося місце та роль цноти в житті людини: проведена Григоріанська реформа змінила положення духовенства (1070-ті роки), регулювання шлюбних стосунків мирян остаточно відійшло під юрисдикцію церкви. Однак маємо констатувати, що, попри теоретичну значимість, на практиці важливість цноти в житті різних категорій людей суттєво різнилася. Акцентуємо увагу на різних верствах суспільства: духовенстві, що мало дотримуватися celibату; мирянах, важливість незайманості яких корелювалась зі статтю та положенням у світі.

Історіографія питання. Медієвісти опосередковано досліджують питання цноти у більш широкій темі сексуальної етики епохи високого середньовіччя. Тема статті торкається багатьох сфер середньовічного буття: впровадження церковного шлюбу для мирян і celibату для духовенства, положення жінок у суспільстві. Історикиня Р. Караз присвячує темі незайманості декілька розділів, звертаючи увагу на гендерні відмінності [8]. Медієвіст Ж. Дюбі торкається питання у контексті шлюбної політики церкви [4].

Головними джерелами дослідження виступають такі як: трактати «Тротула» XII ст., приписуваний салернській лікарці Тро(к)ті [9], та «Сума теологій» XIII ст. Томи Аквінського [10]; хроніка «Історія графів де Гін» Ламберта Ардського; сатирична міська література (датується XII-XIV ст.) – фабліо «Про дятлу» Гарена [11], «Le prestre qui abevete» [6], «Baillet» [13]; висловлювання Альберта Великого.

Виклад основного матеріалу. Заборона на одруження духовенства сягає раннього середньовіччя, а сексуальні табу відомі з декретів X та початку XI ст. Втім, саме в другій половині XI століття – періоду посилення католицької церкви, церковної схизми 1054 року¹ та подальшої реформаторської діяльності 1070-х років Папи Григорія VII – сформувалися сприятливі умови для дієвого втілення раніше половинчастої політики, а малодієві теоретичні правила отримали своє практичне втілення. В першій половині XII століття духовенство остаточно виокремилося від мирян в окрему категорію людей, яких вирізняло утримання від пролиття крові та сім'я. Стан духовенства був закріплений Латеранським собором 1123 року [1, с. 5; 12, с. 39].

Підґрунтя реформи celibату було закладено рядом передумов. Перш за все, мова йде про посилення впливовості аскетичного руху X – початку XI століття та прихід її лідерів у папську курію, серед яких найрадикальнішим є чернець Петро Даміані [2, с. 71]. Далі, безшлюб'я віками підігрівалося антифеміністичною риторикою, згідно якої жінка – підручниця диявола, своїми каверзами спокушуюча чоловіків з праведного шляху. Тож гарячі проповіді вищезгаданого Петра Даміані впали на живодайний ґрунт: демонізація жінки священика

¹ Хоча на сьогодні дослідники вважають, що подія лишилася майже непоміченою сучасниками, а розкол відбувся на початку XIII ст., ми допускаємо, що схизма 1054 року вплинула на перегляд церковної політики і дозволила просувати обов'язковий celibат як вектор розвитку західноєвропейської церкви.

відсахнула мирян від одружених служителів. Ненависть реформатора до жіноцтва підвела його до висновку про фактичне забруднення Божого служителя через сексуальну присутність власної дружини, яке далі розповсюджувалося на священний вівтар [5, с. 83].

Проблема celibату та його остаточного утвердження загострилася в період з XI по XII ст. через поєднання політичних та економічних причин. До політичних причин відносимо посилення католицької церкви на теренах західноєвропейського світу, що дозволило церкві перейти у наступ, а також прагнення папства позбутися контролю світської влади шляхом виокремлення духовенства у закритий стан [2, с. 69]. Економічні причини пов'язані з бажанням церкви зруйнувати династичність церковних посад, а разом з цим – запобігти відчуженню церковних земель. Не останньою причиною було суто грошове питання: церква побоювалась значних витрат на утримання родини, які потенційно могли бути вилучені з церковної казни.

Втім, якщо священство фізично дотримувалося celibату, їх ворогом на шляху спасіння виступали думки еротичного спрямування. Так, Тома Аквінський надає пояснення цнотливості, вкладаючи у слово сеанс, що його власник не обпалений жаром хтивості [10, с. 238]. Також теолог підіймає питання полюцій – у разі повного утримання чоловіка цілком закономірного неконтрольованого виходу сім'яної рідини – і цим закриває право на безгрішність навіть для найпалкіших віруючих: адже, на думку теолога, якщо полюції супроводжувались попередніми хтивими думками, – вони є гріховними зі сторони своєї причини [10, с. 271]. Здається, П'єр Абеляр зробив «послугу» всьому духовенству, проголосивши в XII ст. в своїй «Етиці» місце гріха у намірах людини, що згодом в XIII ст. розширив у своїй філософії Тома Аквінський [5, с. 47].

Проведена реформа мала довготривалі наслідки: якщо раніше священство могло легально мати законні стосунки з дружиною, то відтепер невтамована жага зазнала прояву в незаконних діях – розтлінні, насиллі, причетності до адюльтеру. Яскравою ілюстрацією негідної поведінки священника є така міська сатирична література як «Baillet» («Піп у скрині з під сала») [13, с. 262], «Le prestre qui abevete» («Священик, який підглядав») [5].

Якщо духовенство в результаті довгострокової церковної еволюції канонів втратило будь-яку легальну можливість інтимних стосунків, то церковна політика щодо мирян розвивалася в іншій площині.

Навіть найбільш непримиримі противники шлюбів мирян мали визнати, що цнотливість є уділом дуже невеликої групи людей, і шлюб має розв'язати два нагальних питання – людської похоті та репродуктивної функції [4, с. 15]. Отже, більша частина християнського суспільства має вдовольнити свої сексуальні потреби у законному, освяченому церквою шлюбі. У теорії чоловік та жінка будь-якого стану мали втратити цноту у шлюбі, однак на практиці констатуємо великий розрив у теорії, практиці та у вимогах як за ознакою статі, так і за походженням.

На прикладі «Історії графів де Гін» Ламберта Ардського Ж. Дюбі прослідковує, які сексуальні норми висуваються за ознакою статі у знатних верств

населення [4, с. 92-93]. У хроніці, яка має возвеличувати знатний рід, бути прикладом і передавати набір моральних якостей майбутнім поколінням, простежується дві схвальні моделі поведінки: чоловіки пишались своїми сексуальними подвигами, які розглядаються хроністом як цілком природна поведінка, а жінки зберігають цнотливість для законного чоловіка. Слід зазначити, що сексуальна свобода, якою пишались чоловіки аристократичних сімей, у хроніці схвалювалася лише до шлюбу, на час «молодості» і в тривалому стані безшлюб'я, що було долею більшості каноніків, або після шлюбу, коли глава сім'ї овдовів. Протягом усього подружнього життя чоловік, цілком вірогідно, неодноразово мав позашлюбні стосунки, але згадувати такі подробиці вважалося некоректним [4, с. 95-96]. Коли Ламберт говорить про жінок графського роду, він обов'язково наголошує на незайманості нареченої. У середньовічних реаліях за жіночою цнотливістю спостерігали набагато уважніше, ніж висвітлювалося в чисельних куртуазних романах.

Для світської знаті шлюб був передусім політичним інститутом, знярядям династичної політики, найважливішою функцією якого було продовження роду, тобто народження законних спадкоємців, а особливо – законних синів. Династичний принцип вимагав, щоб тільки законний чоловік мав право на тіло своєї дружини. Це було однією з причин, чому подружня зрада жінки за світським правом була злочином, а позашлюбні стосунки чоловіка – ні [3, с. 380]. У замку Ардре молодих дівчат завбачливо відвели до їхньої спільної спальні на самому верхньому і найменш доступному поверсі. Але навіть цей притулок не завжди вважався досить безпечним, тому часто поряд з житлом будувався жіночий монастир для захисту вдів, а також будь-яких дівчат від забруднення. Той самий монастир слугував захистом для тих дочок, яких сім'я сподівалася колись віддати заміж з найбільшою вигодою, і чию цінність необхідно було зберегти [4, с. 92-93].

Подібну боязку турботу про цнотливість дівчини зустрічаємо в іншому жанрі прозової творчості – фаблію «Про дятлу» першої третини XIII ст. авторства Гарена [11]. За сюжетом, у дворянина є дочка, яку він зачинив у вежі; причина утримання дівчини – її невимовна краса, яку необхідно було зберегти від (непотрібних батьку) чоловіків. Очевидно, що цнотливість дочки для знатного батька мала особливу роль у майбутньому. Втім, у дусі іронічного стилю міської літератури, дівчина проміняла свою незайманість на дятлу, цим нажахавши свою годувальницю і розладнавши наміри батька.

У трактаті «Тротула» наводяться рецепти, за допомогою яких жінки можуть виглядати як незаймані. Умовно такі рецепти поділяються на два типи: для стиснення піхви та для створення хибного кровотоку дефлорації [9, с. 145, 147]. Історикиня та перекладачка «Тротули» підмічає, що деякі з рецептів могли бути призначені для покращення статевого життя у шлюбі, але інші рецепти (як №195) навіть не приховують, що сутність процедури в створенні ілюзії дефлорації і обдуренні чоловіка [9, с. 42].

«Що краще, якщо за ніч перед одруженням зробити наступне: хай поставить п'явок у піхву (але стежте, щоб вони не просунулися занадто далеко), аби кров витікала і перетворювалася в маленький згусток. Таким чином, чоловік буде

обманутий пролиттям крові» [Цит. по: 9, с. 147, адаптований переклад з англ. авторки].

Втім, цнота у середньовіччі означала дещо більше, аніж відсутність статевого досвіду. Теологи XIII ст. – Тома Аквінський та Альберт Великий – детально роз'яснили, що таке цнотливість, чи має значення стан гімену та яка роль духовного стану жіночої цноти. Так, Тома Аквінський описує три види нівечення, які можуть завдати шкоду незайманості жінки: перше – суто фізичне порушення стану гімена; друге полягає в оргазмі, який пов'язаний і з фізичним, і з духовним, адже може бути мимовільним або ж навмисним; третє криється у самому бажанні отримати насолоду. Тільки перший вид нівечення – фізичне порушення з боку зовнішнього впливу – відкидається філософом як акциденція цноти. На відміну від першого, друге і третє розглядаються як сама моральна субстанція цноти, оскільки людина може вибирати: прийняти або відкинути ці відчуття [10, с. 238]. Однак вірянкам радіти зарано: Тома Аквінський вважав, що згвалтування навряд чи може протікати без отримання задоволення [5, с. 48-49]. Гімен, на думку теолога, може бути відновлений Богом; не повертається назад лише стан дівчини до пізнання насолоди [10, с. 244]. Альберт Великий теж надає цнотливості духовного сенсу, однак у своїй риторичі йде ще далі. З точки зору теолога, незаймана дівчина, опоганена своїми брудними уявами, не може відшкодувати свої втрати за допомогою покаяння. Таку жінку також не можна крити як незайману, не отримавши особливого дозволу від єпископа. Навіть маючи такий дозвіл, вона не могла б отримати повної «правди» таїнства покривання. Така жінка для Христа – як дружини-рабині для патріархів: не мають честі, як вільні жінки, але все одно поруч, хоч і з меншими почестями [5, с. 51].

Чоловічу статі питання цноти майже не торкається. Бернар Гордонський, професор медицини з Монпельє, помістив незайманість на десяте місце у списку речей, яким необхідно вивчати молодого чоловіка, але на перше місце у списку якостей, які слід заохочувати у дівчат [7, с. 49].

Висновки. Попри піднесення цноти християнською релігією, в середньовічних реаліях ставлення до неї було двояким. В першу чергу межа проведена між жінками та чоловіками: хоча теоретично церква закликала до цноти обидві статі, до сексуального життя чоловіків суспільство ставилося поблажливо. Далі розкол проходив між жінками вищого та нижчого станів: до знатних жінок висувалися суворіші вимоги, аніж до простолюдинок. Однак усіх жінок об'єднувало те, що втрата незайманості могла стати перешкодою при вступі у шлюб.

Список використаних джерел та літератури

1. Brooke C. N. L. Gregorian Reform in Action: Clerical Marriage in England, 1050-1200. The Cambridge Historical Journal. 1956. Vol. 12, no. 1. P. 1-21.
2. Brooke C. N. L. The medieval idea of marriage. New York: Oxford University Press, 2002. 325 p.

3. Bumke J. *Courtly Culture Literature and Society in the High Middle Ages*. Berkeley, Los Angeles : University of California, 1991. 770 p.
4. Duby G. *Medieval marriage: Two Models from Twelfth-Century France*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1991. 140 p.
5. Elliott D. *Fallen Bodies Pollution, Sexuality, and Demonology in the Middle Ages*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999. 300 p.
6. Guèrin. *The Priest who Peeked* [Electronic resource] Guèrin. Harvard's Geoffrey Chaucer Website. Mode of access: <https://chaucer.fas.harvard.edu/pages/guèrin-priest-who-peeked> (date of access: 25.11.2021). Title from screen.
7. Harvey K. *The fires of lust sex in the middle ages*. London: Reaktion Books Ltd, 2021. 296 p.
8. Karras R. *Sexuality in Medieval Europe: Doing Unto Others*. London, New York: Routledge, 2017. 268 p.
9. *The Trotula: A Medieval Compendium of Women's Medicine* / edit. and trans. by M. H. Green. Philadelphia: University of Pennsylvania, 2001. 301 p.
10. Аквинский Ф. Сумма теологии. Часть II-II. Вопросы 123-189; ред. С. И. Еремеева. Киев: Ника-Центр, 2014. 736 с.
11. Гарен. Про дятлу [Електронний ресурс] Facetia. Режим доступу: <https://facetia.ru/node/4754> (дата звернення: 26.11.2021). Назва з екрана.
12. Ле Гофф Ж., Трюон Н. *История тел в средние века*. Москва: Текст, 2008. 189 с.
13. Фаблю: *Старофранцузские Новеллы* / пер.: С. Вышеславцева, В. Дынник. Москва: Русский путь, 2001. 344 с.

УДК 929:271.4(477)«1674/1693»

Надія МИШКЕВИЧ
(м. Київ)

Піднесення уніатської церкви в часи митрополита Кипріяна Жоховського

Аналізуються зміни в становищі уніатської церкви в часи митрополита Кипріяна Жоховського. Визначено основні етапи його діяльності та їх вплив на піднесення греко-католицької церкви в останній чверті XVII ст.

Ключові слова: уніатське духовенство, митрополит, Кипріян Жоховський, греко-католицька церква.

Науковий керівник: *Візер С. О.*, доцентка кафедри історії України, етнології та краєзнавства історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. В другій половині XVII ст. внаслідок підписання Андрусівського перемир'я 1667 р. становище греко-католицької церкви на Правобережній Україні зазнало відчутних змін. В цей час польський уряд розгорнув політику на широку підтримку уніатської церкви, а ставлення до

православних змінилось не на їхню користь. Важливо і те, що і греко-католицьке духовенство почало активно захищати свою віру, співпрацюючи з урядом Речі Посполитої. Відчутне піднесення уніатської церкви відбулось за митрополита Кипріяна Жоховського.

Джерельною базою наукової розвідки слугував збірник документів «Архив Юго-Западной России. Ч.1: Акты об унии и состоянии православной церкви с половины XVII века; Т. IV» [1]. Дана підбірка містить солідний масив документів, що розкривають становище греко-католицької церкви в другій половині XVII ст.

Історіографія проблеми. Питання становлення та розвитку уніатської церкви в XVII ст. стало предметом дослідження багатьох діаспорних та вітчизняних сучасних дослідників. Зокрема, ґрунтовна праця І. Назарка присвячена аналізу життя та діяльності галицьких та київських митрополитів [2]. В масивних напрацюваннях Софрона Мудрого [4], що охоплюють період від заснування уніатської церкви до XX ст., для нас важливими були розділи, присвячені розвитку унійної конфесії в другій половині XVII ст. Праця І. Скочиляса [4] дає змогу проаналізувати процес візитації Київської митрополії.

Мета дослідження полягає в аналізі діяльності митрополита Кипріяна Жоховського, що поряд з іншими факторами обумовила піднесення уніатської церкви.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 1667 р. польський уряд змінив своє ставлення до уніатської церкви. Корона Польська взяла курс на підтримку греко-католицької церкви. За умовами Андрусівського перемир'я Правобережна Україна та Білорусія закріплювались за Річчю Посполитою. Проте боротьба за українські землі тривала. Прагнучи закріпити свої позиції в цьому регіоні, польський уряд намагався максимально зменшити відносини українців та білорусів з Московією та Константинополем. Тому для польського уряду оптимальним варіантом стало зміцнення позицій уніатської церкви з метою якнайширшого переходу православних Правобережжя в унію. Важливим було й те, що з 1685 р. Київська митрополія потрапила під контроль Московського патріархату, що означало посилення впливу Москви на діяльність православного духовенства на українських землях, що негативно вплинуло на ставлення Корони Польської до православних.

Уніатська церква переживала відчутне в часи митрополита Кипріяна Жоховського, який «після смерті митрополита Гавриїла Коленди, в лютому 1674 р., вступив на митрополичий престол без всяких труднощів з благословення Апостольської Столиці» [4, с. 224].

Посівши митрополичу кафедру, владика почав активну діяльність для покращення становища своєї церкви. В цей же час польським королем став Ян III Собеський і митрополит відразу ж добився від нього «затвердження всіх прав і привілеїв з'єдиненої Церкви» [2, с. 60-61].

Митрополит Кипріян разом із львівським єпископом Шумлянським склали проект поширення унії, який отримав назву «Засоби для примирення церков». В даному документі, який автори відправили на розгляд польському уряду, піднімалися питання, які мали зміцнити позиції уніатської церкви. Насамперед

йшлося про зрівняння прав і привілеї уніатів з католиками, надання місць уніатському духовенству в сеймі, забезпечення можливості участі в роботі сеймиків, непідсудність греко-католицького духовенства світським судам в справах, які стосувалися віри. Дані вимоги були схвалені, окрім пункту, де йшлося про зрівняння в правах, оскільки дане рішення міг приймати тільки сейм, але король взяв це під свою опіку [1, с. 30-31].

За сприяння митрополита Кипріяна Жоховського уніатство перейшли ряд православних епархій, зокрема Львівська, Перемишльська та Луцька.

Для поширення та оздоровлення уніатської церкви митрополит здійснив ряд заходів та реформ. Вже в 1675 р. було врегульовано справу Василянського Чину. Мова йшла про посаду протоархимадрита. За поданням митрополита Кипріяна вводилось правило, що дану посаду повинен був обіймати звичайний ченець, який більше приділятиме увагу чину, ніж митрополит.

Неабияке значення для покращення становища уніатської церкви мала оборона від фізичних кривд священників. Митрополит Жоховський в 1676 р. добився від папи римського декрету, що поширював на уніатське духовенство всіх привілеїв католицьких священників. Зокрема, мова йшла і про так звані «привілеї канону», яким II Латеранський собор 1139 р. «загрозив клятвою за побиття священника» [2, с. 63].

Митрополит Жоховський приділяв велику увагу освіченості духовенства. Так, за сприяння Кипріяна та дозволу папи Інокентія XI було відновлено духовну семінарію в Мінську. Цей навчальний заклад досить успішно функціонував, про що свідчать листи Жоховського до папи, в яких повідомлялось, що семінарія своєю діяльністю сприяє поширенню унії. Водночас митрополит намагався підвищити освітній рівень єпископських шкіл. Внаслідок цього піднісся авторитет уніатських навчальних закладів, про що свідчить те, що українська шляхта віддавала своїх дітей на навчання саме в ці школи.

Кипріян Жоховський активно займався поглибленням релігійності як серед парафіян, так і серед духовенства. Чільне місце він приділяв молитвам про Непорочне зачаття Пресвятої Діви Марії, оскільки даний культ мав особливе значення в уніатській вірі. Важливим для греко-католицьких вірян був культ блаженного Йосафата. За сприяння Жоховського, а також з дозволу Апостольської Столиці, відзначення роковини його смерті було перенесено на 16 вересня, оскільки в листопаді постійно була непогода.

Важливим заходом стало і запобігання латинізації та переходу молоді на католицьку віру. Митрополит Жоховський, а також і всі уніатські єпископи звернулись з проханням до Апостольської Столиці щодо врегулювання даної проблеми. В свою чергу Рим видав постанову про заборону латинізації східного обряду. Окрім цього, католицьке духовенство отримало розпорядження папи про заборону переманювання з'єднаної молоді [2, с. 64]. Для запобігання латинізації і впливу Москви, яка активно поширювала свої церковні книги, митрополит сам почав видавати церковну літературу. Важливим стало і те, щодля цього у Вільнобуло засновано друкарню, де видавались літургійні книжки та служебники.

Кипріян Жоховський досить ретельно слідкував за візитаціями своєї митрополії. Під 1681 р. маємо численні відомості про описи церков Київської єпархії, зокрема значної частини білоруських протопопій. «Митрополичі комісари відвідали уніатські храми в Голинці (Смолінська протопопія), Двірці й Сулятичах (Новогрудське воєводство), Любишиці (Слонімська протопопія), Трабах (Віленське воєводство), Турейську (Віленське воєводство)» [3, с. 63]. Припускається, що візитація 1681 р. тривала кілька років, оскільки ще протягом 1683-1684 рр. згадуються ревізії у Новогрудському воєводстві.

Характерно, що ревізії Київської єпархії здійснювали різні візитатори, оскільки територія митрополії була досить велика. Доказом цього стала грамота від 1685 р. митрополита Кипріяна, де описується візитація його намісника Гедеона Шумлянського в Мінському офіціалаті. «Як відомо, в попередні роки відбувалась генеральна візитація уніатських церков у Віленському та Новогрудському воєводствах, а отже, Г. Шумлянський не міг за такий короткий час особисто відвідати церкви й на цих теренах» [3, с. 63]. Сам митрополит Жоховський, як відмінний оратор, під час візитацій виголошував промови, які зміцнювали віру серед народу.

Висновки. Таким чином, діяльність митрополита Кипріяна Жоховського покращила та зміцнила становище уніатської церкви. Права і привілеї уніатської церкви були підтверджені королем, а в уніатство перейшли ряд православних єпархій, зокрема Перемишльська, Луцька та Львівська. Розроблений проект поширення унії дав змогу значно розширити права унійної конфесії, зокрема йшлося про зрівняння в правах уніатів і католиків, отримання місць в сенаті та сеймиках, тощо. Було вирішено давню проблему, яку стосувалась Василіанського Чину, чим теж було покращено становище з'єднаної церкви, а також було встановлено закон про заборону побиття греко-католицьких священників. Активно проводилась боротьба проти латинізації, яка стала заборонятись Апостольською Столицею. Поширення освіти і науки, а також і літератури, зокрема відновлення семінарії в Мінську, друкарні у Вільно, сприяло підняттю авторитету уніатської церкви. Важливим заходом стала і візитація, яка активно проводилась під час врядування митрополита Кипріяна.

Список використаних джерел та літератури

1. Архив Юго-Западной России, изданный временной комиссией для раз бора древних актов. Київ, 1914. Т. 4 .Ч. 1. 868 с.
2. Назарко І. Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590-1960). Рим, 1962. 283 с.
3. Сочилияс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII-VIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія, Т. 2: Протоколи генеральних візитацій. Львів, 2004. С. 46-94.
4. Софрон Мудрий Нарис історії Церкви в Україні. Рим-Львів: Вид-во ОО. Василіан, 1995. 404 с.

Розділ 2

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

УДК 929

Артем ГАНЕНКО
(м. Київ)

Міхал Сокольницький: маловідомі сторінки з біографії

У доповіді розглядаються маловідомі факти з життя польського історичного діяча генерала М. Сокольницького, а саме дитячі, юнацькі роки та перші досягнення в науковій та військовій сфері.

Ключові слова: Міхал Сокольницький, Варшавська лицарська школа, кадетський корпус, військова справа, наука, Річ Посполита, Саксонія.

Науковий керівник: *Ищенко Ж. М.*, доцентка кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук.

Постановка проблеми. У другій половині XVIII ст. для Речі Посполитої настали дуже важкі часи. Влада короля була досить обмеженою та послабленою. На польських землях розгорнулася внутрішньополітична боротьба між Чарторийськими та Понятовськими та їх противниками Потоцькими. Характерною рисою цього протистояння було втручання в нього урядів сусідніх із Річчю Посполитою держав: Австрійської імперії, Пруського королівства та Російської імперії. Результатом цих дій стала неминуча втрата суверенітету Польщі та розподіл її територій між сусідніми державами. Протягом багатьох років величезна кількість представників польської інтелігенції, шляхти та військових намагалися повернути колишню міць своєї Батьківщини, використовуючи різні методи, часто жертвуючи власним життям. Серед них був і Міхал Сокольницький.

Історіографія проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених діяльності М. Сокольницького та історичним аспектам геополітичних реалій в яких формувалась особистість генерала, в цій проблематиці ще залишаються лакуни, які потребують додаткового вивчення. Величезний внесок у дослідженні ранніх років життя генерала зробив його родич М. Сокольницький [8]. Інформацію про навчання у Лицарській школі у Варшаві детально розкрив у своїй статті польський дослідник А. Цвер [7]. Окремі геополітичні обставини, в яких формувалась особистість М. Сокольницького, висвітлили В. Грабенський [1], М. Карєєв [2], Л. Островер [3], В. Роундінг [4], О. Рубльов [5], С. Соловійов [6].

Метою доповіді є висвітлення дитячих та юнацьких років життя М. Сокольницького та перших етапів військової та наукової діяльності майбутнього генерала.

Виклад основного матеріалу дослідження. Видатний польський військовий діяч Міхал Сокольницький народився 29 вересня 1760 р. у шляхетській сім'ї гербу Новини Ф. Сокольницького та У. Поклатецької в с. Вержей у Познанському воєводстві і того ж дня був охрещений у старовинному парафіяльному костелі в Серадзі, де й донині зберігається його свідоцтво про народження.

Міхал дуже рано розлучився з батьками. Перше виховання М. Сокольницький отримав в Оберському абатстві, де абатом був його двоюрідний брат Я. Бістром. Яке було це виховання та навчання, нам невідомо. Однак батьки змалку призначили Міхала на лицарську службу. Вже в п'ять років М. Сокольницький був зарахований до контрольних списків полку королеви Ядвіги. Проте в наступні роки і до 1777 р. він провів в сімейному домі. У дванадцятирічному віці юний Міхал пережив тяжкі потрясіння занепаду Речі Посполитої, а саме її першого поділу 1772 р. Війська сусідських держав Австрії, Пруссії та Росії розійшлися по всіх землях колишньої Польщі [3]. До 1774 р. в околицях Лешни, як і в більшості великопольських повітів, стояли загони російських військ, які відносилися з утиском і ще жорстокішими знущаннями до місцевого населення. Батько Міхала Ф. Сокольницький, який на то час був комісаром Великопольського воєводства, перебував у Познані й докладав зусиль до придушення апетитів російського окупаційного командування під ризиком розстрілу. Для М. Сокольницького та його сучасників цей період став визначальним для формування активної громадянської позиції й подальшої боротьби за порятунок батьківщини у майбутньому [8].

З дитинства на майбутнього полководця мала величезний вплив французька культура. Сімейний дім був просякнутий цією культурою, французького в М. Сокольницького було більше, ніж польського. Французьке вбрання того часу можна побачити на портреті матері М. Сокольницького Урсули. З 8 років, після смерті кузена Я. Бістрома, відповідальність за виховання Міхала взяв на себе французький священник Ж. Кур'є. Разом з освітою, в душу юнака влилися не тільки зовнішні форми французького блиску, який панував у будинках шляхти в епоху Просвітництва. Пізніші спогади генерала виражають захоплення французьким мистецтвом. Мудрий педагог знав, як цю пристрасть до науки спрямувати на вивчення історії та математичних наук, що наперед виявилось у свідомості дитини. Захоплення історією було не тільки основою політичної позиції, переконань і амбіцій генерала, а й одним із його улюблених наукових занять. Знання Геродота і Тацита прийшли з юності, читаючи класичну літературу, особливо римську. Згодом М. Сокольницький захотів піти шляхом античних героїв, і справді йому довелося воювати в класичних землях Цизальпійської Галлії, долин Рейну та Дунаю. По цим шляхам він з благоговінням шукав залишки історичних свідчень: зброю Цезаря, місця де воювали та загинули римські легіони. У свої молоді роки М. Сокольницький став суворим і фактичним критиком воєнної історії. Математика послужила юнакові не тільки основою його теоретичних навичок, а й стала ґрунтом, на якому він міг будувати професійні практичні військові знання. Це був час, коли розвиток технологій ставав все більш важливим для допоміжних військових операцій. Дослідження математики

підготували М. Сокольницького до вивчення інженерії; математика вплинула на його характер в етичному напрямку, виробивши в ньому прагнення до абсолютно точного виконання взятих на себе зобов'язань. Рішучий і різкий характер отця Ж. Кур'є, а також, безсумнівно, жорсткий спосіб виховання абата не могли не вплинути на формування суворого і кремезного характеру в майбутньому воїна та полководця. Вся педагогічна підготовка привела юнака до професії військового.

У 1777 р. М. Сокольницький вступив до Варшавської лицарської школи кадетського корпусу, яка заснована була у 1765р. під егідою польського короля С. А. Понятовського. Будучи достатньо підготовленим вдома, його відправили у один із старших класів. Серед відомих діячів, які закінчили даний навчальний заклад слід виділити: Т. Костюшка – організатора збройного виступу проти російської окупації у 1794 р.; співучасника відповідного повстання, військового діяча Великого Князівства Литовського К. Сапігу; польського поета Я. Ясинського та ін. Під час навчання М. Сокольницький познайомився з К. Княжевичем, який згодом стане його військовим побратимом та буде брати активну участь у Наполеонівських війнах. Міхал провів три роки в школі, яка займала Казимирівський королівський палац. Ймовірно, зарахований до артилерійської бригади, М. Сокольницький з великою зацікавленістю віддався будівництву та фортифікаційній справі. Це була перша школа в Речі Посполитій, яка була повністю звільнена від впливу католицької церкви та стала вважатися світською. Великий внесок у відновленні Лицарської школи зробив генерал подільських земель, командир згаданого начального закладу князь А. Чарторийський, який намагався запрошувати іноземних викладачів. У своїх автобіографічних записках М. Сокольницький досить високо оцінював чесноти А. Чарторийського. Пізніше майбутній генерал продовжував підтримувати зв'язки з родиною Чарторийських. Закінчивши у 1780 р. юнкерську школу, М. Сокольницький отримав звання підпоручика [7].

У 1780-1781 рр. (а можливо, також у 1783 р.) після смерті батьків, М. Сокольницький перебував при дворі каліського воєводи А. Сулковського в Ридзіні в якості вихователя сина князя – Юзефа. А. Сулковський вважається одним із засновників юнкерської школи у Варшаві, а також утримував корпус з 12 кадетів – вихідців незаможної шляхти в Ридзіні. Мав великий вплив на короля Августа III.

Після навчання за кордоном (у тому числі в галузі військової інженерії в Саксонії) він отримав 1787 р. звання капітана інженерного корпусу, а 1789 р. — майора. Викладав геодезію та будівництво в технікумі. Брав участь у війні з Росією 1792 р. Потім був призначений підполковником і генеральним квартирмейстером литовської армії.

У 1791 р. М. Сокольницький був направлений до Саксонії для проведення наукових досліджень з військової інженерії та гідрографії. Так як у цей період Польське королівство мало на меті покращити відносини з Саксонією, тому подібний взаємо обмін професіоналами у військовій та науковій сфері був необхідний. М. Сокольницький здійснював дану експедицію за особистим наказом короля С. А. Понятовського, але поїздки здійснював за власний кошт.

Однак потім генерал надав детальний звіт урядові, у якому він представив копію гідравлічної карти Саксонії, детальні плани каналів, схеми бля будівництва дамб та саксонських гідравлічних машин; дослідження техніки виплавки чавуну на заводах графа Д. Айнзіделя, а також повідомлення про військові маневри саксонської армії, їх плани організації, дослідження про саксонську артилерійську школу та плани Дрезденського арсеналу. Нарешті, на завершення, звіт містив короткий виклад усіх вищезгаданих планів з коментарями щодо польської військової системи, планів навігаційних пристроїв у Польщі, проект заснування та організації мережі доріг і мостів. Надзвичайно цікавий для пізнання тодішньої технічної освіти та наукових здібностей самого автора, цей звіт, був представлений Військовій комісії на початку травня 1792 р.

Водночас з цим меморандумом М. Сокольницький представив зміст звіту про своє перебування в Дрездені та знайомство з Я. Домбровським – одним із найвидатніших офіцерів саксонської армії. «Багата військова бібліотека, - розповідає генерал у своїх спогадах, - блискуча колекція топографічних карт та військових портретів і, врешті - решт сама постать Я. Домбровського приваблювала усіх науковців. Рапорт, який я подав урядові з цього приводу, можливо, сприяв призначенню його на службу польському королю» [8, с. 20].

Висновки. М. Сокольницький народився у шляхетській родині і зростав у патріотично налаштованому середовищі, яке мало визначальний вплив на формування його особистості. Завдяки великим зусиллям досвідчених викладачів та принциповому ставленню до наук, майбутній генерал зміг збудувати собі кар'єру не тільки науковця у сфері гідрографії, а й закріпив за собою основні засади військовослужбовця, які у майбутньому знадобляться не раз.

Список використаних джерел та літератури

1. Грабеньский В. История польского народа / Разрешенный автором перевод со второго, дополненного польского издания (1906 г.), под редакцией прив.-доц. С.-Петербургского Университета и проф. Высших Женских Курсов Н. Ястребова, с картой Польши XVII века. Санкт-Петербург, 1910. 599 с.
2. Кареев Н.И. «Падение Польши» в исторической литературе. Санкт-Петербург, 1888. 407 с.
3. Островер Л. Тадеуш Костюшко. Москва: Молодая гвардия, 1961. 272 с.
4. Роундинг В. Екатерина Великая. Москва: АСТ, 2009. 730 с.
5. Рубльов О.С. Поділи Польщі 1772, 1793, 1795 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Podily_1772_1793_1795
6. Соловьев С.М. История падения Польши. Восточный вопрос. Москва: АСТ, 2003, серия: Историческая библиотека, 2003. 372 с.
7. Cwer A.-M. Stanislaw August Poniatowski School of chivalry in Warsaw (1765-1794) = Варшавська лицарська школа Станіслава-Августа Понятовського (1765-1794) / А.-М. Свер. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка / голов. ред. Г. Терещук ; редкол.: І. Задорожна, В. Кравець, Л. Морська. Тернопіль: ТНПУ, 2016. № 1. S. 165-170.
8. Sokolnicki M. Generał Michał Sokolnicki 1760-1816. Krakow-Warszawa: W.L. Anczyc, 1912. 448 s.

УДК 908:27-523.4(477.46)«1779/2022»

Ніна ЗАГРЕБЕЛЬНА, Микола ЯРЕТИК
(м. Київ)

Краєзнавчі студії через призму досліджень Савінської церкви села Шабельники Золотоніського району Черкаської області

У статті розглянуто історію церкви Святого Сави Освяченого села Шабельники Золотоніського району Черкаської області. На основі архівних матеріалів Державного архіву Полтавської області, а саме: клірових відомостей, сповідних розписів, метричних книг охарактеризовано організаційну та структурну діяльність церкви та розкрито її роль в житті українських селян XVIII-XX ст.

Ключові слова: православна церква, клірова відомість, парафіяни, священник, дяк, пономар, престол, десятина, квадратний сажень, гектар, сотка, духовенство, толока.

Постановка проблеми. Дослідження історії православної церкви в Україні залишається актуальним для сучасних краєзнавчих студій. Сучасна російсько-українська війна вкотре підкреслює необхідність вивчення власного минулого та збереження історичної пам'яті. Впродовж багатьох століть церква була осередком духовного та культурного життя українського народу. В даній статті проаналізовано організаційне становлення та діяльність церкви села Шабельники Золотоніського району Черкаської області.

Історіографія проблеми. Історію даної церкви досліджувала краєзнавець, вчителька історії Шабельниківського НВК Золотоніського району Макарчук Н. [3], Загребельна Н. та Яретик М. [4].

Метою дослідження є комплексне висвітлення організаційної структури та функціонування церкви Святого Сави Освяченого села Шабельники Золотоніського району Черкаської області упродовж XVIII – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи з запису клірової відомості церкви Святого Сави Освяченого села Шабельники Золотоніського повіту Полтавської губернії, датованої груднем 1814 року, в ній говориться про, те, що храм побудований з дерева, до церковної служби є придатним та має один прихід. При Савінській церкві налічується 62 двори. Згідно з «указним положенням» для служителів церкви було визначено необхідну кількість дворів: для священника – 1 двір, для дячка – 1 двір та для пономаря – 1 двір [1].

Окремої уваги заслуговує кліровий запис про склад сімей священно та церковнослужителів. Священником даної церкви числився Володимир Торський, 34 роки (станом на 1814 рік). Він мав трьох синів: 11-річного Олександра, 4-річного Федора та 2-річного Симеона. Дячком Савінської церкви був Андрій Торський (імовірно родич священника Володимира Торського), 21-річного віку.

Варто зазначити, що станом на грудень місяць 1814 року в Савінській церкві не було «пономаря по штату», а «звільнених по старості та хворобі не було» [1].

Особливо, на наш погляд, важливою складовою дослідження біографічних відомостей про духовенство церкви села Шабельники є інформація про здобутий освітній рівень членів сімей церковних та священницьких осіб станом на 1814 рік. Так, згідно з даною кліровою відомістю священник Торський «навчався у Переяславській семінарії нижніх класів синтаксису», його старший син Олександр «навчається в семінарії Переяславській латинській мові», а менші сини Федір та Симеон «помалолетству не навчаються». Штатний дячок Андрій Торський «навчався у Переяславській семінарії синтаксису» як і вищезазначений священник. В кінці архівного документу зазначено наступне: «К сей ведомости села Шабельников священник Владимир Торский подписался» [1].

Нині маємо ще один не менш цікавий для краєзнавчих досліджень документ – клірову відомість церкви Святого Сави Освяченого села Шабельники Золотоніського повіту Полтавської губернії, датовану 1847 роком. В ній зазначається, що храм збудований у 1735 році «старанністю парафіян». Будівля церкви дерев'яна, з такою ж дзвіницею та обидві потребують ремонту. Престол в церкві один, холодний, в ім'я Преподобного Сави. Церковного начиння достатньо. При даному храмі «положено по штату: священник – 1, дячек – 1» [2].

У кліровій відомості за 1847 рік містяться відомості про кількість та розмір земельних наділів, котрі перебували у власності церкви: «Земель при сей церкви усадебной и селидебной 1824 ра квадратных саженой: земля сия отведена для священника помещиком графом Василием Петровичем Завадовским. Акта на оных нет, пашеной и сенокосной земли для пользования священно и церковно-служителей от добротных жителей издавна определенно 20-ть десятин, которыми священно и церковно-служители пользуются» [2].

Згідно з сучасною міжнародною системою мір та ваги, можемо визначити площу землі, яка належала церкві: 1824 квадратних сажени дорівнюють 8303,3 м². Це, в свою чергу, дорівнює 0,83 га (гектари). Якщо в 1 га нараховується 100 соток, відповідно останнє число дорівнює 83 сотки. Таким чином, проаналізувавши відомість про кількість церковної землі, за нашими обрахунками ми визначили розмір церковного землеволодіння з використанням сучасних мір площі [5, с. 115].

У документі було зазначено, що дану кількість землі священнику було відведено поміщиком графом Василем Завадовським – відомим російським дворянином українського старшинського походження, сином міністра народної освіти Російської імперії, фаворита імператриці Катерини II, графа Священної Римської імперії Петра Завадовського. Виходячи з клірового запису, можемо зробити припущення, що цей поміщик надав землю для священника за усною домовленістю, оскільки жодного юридичного договору, який це б підтверджував, не було укладено [5, с. 115].

Далі в кліровій відомості ми знаходимо запис про наявність окремих житлових будівель для священника та причетника (дячка). Крім того можемо дізнатися про майнове становище духовенства Савінської церкви: «На содержание священно- и

церковно-служителей жалование получается сто двадцать шесть рублей серебром в год содержание их посредственно» [2]. Відповідно держава офіційно виплачувала духовним особам 126 рублів чистим сріблом, що означало державне забезпечення та утримування православного духовенства.

Наступні записи є, на нашу думку, не менш цінними, оскільки вони характеризують та розкривають систему поземельних відносин між церквою та жителями села Шабельники: «Зданий к сей церкви принадлежащих никаких не имеется кроме пашеной восемнадцать десятин земли из которых двенадцать десятин ежегодно отдаются в наем и деньги получаемые обращаются в пользу церкви. Шесть же десятин этой земли каждый год состоит под общественной толокою» [2].

Виходячи з даного положення, можемо дійти висновку, що така регламентація економічних взаємин, які були нормою тогочасних відносин між місцевим населенням та церквою як домінуючою суспільною інституцією українського села XIX століття, утвердилася починаючи з часу відкриття та функціонування Савінської церкви. Землі ж цього храму, які перебували щороку під громадською толокою, імовірно, використовувалися для сезонного збору врожаю та інших видів громадських робіт [5, с. 116].

На початку XX століття центром духовності Шабельників була новозбудована Савінська церква, споруджена з дерева у 1898 році. Згідно з документом «Клировая книга по Полтавской епархии на 1902 год» [4]: «Савінська церква, дерев'яна, з прибудованою дзвіницею, холодна, побудована 1898 р. При храмі наявні: церковна бібліотека, церковно-приходська школа, будинок для квартири священика (5 кімнат, 23 куб. саж.), землі церковної – 20 десятин (82 квадратні сажени), орної – 34 десятини (801 квадратний сажень). Зарплата священика на рік становила 300 рублів, псаломщика – 100 рублів. Церква знаходиться від Консисторії в 250 верстах. Прихожан нараховується 640 чоловіків і 598 жінок. Посаду священика займає Іоанн Олександрович Буржинський (в сані священика – з 1901 року). Псаломщик – Феодор Констянтинович Зубковський (на цій посаді з 1883 року). Церковний староста – козак Іоанн Захарович Якименко. У такому ж документі станом на 1912 рік церковним старостою зазначений Лука Андрійович Блоха» [3, с. 16-17].

Висновки. Отже, на основі архівних матеріалів Державного архіву Полтавської області (клірових відомостей) охарактеризовано організаційну та структурну діяльність церкви Святого Сави Освяченого села Шабельники Золотоніського району Черкаської області та розкрито її роль в житті українських селян XVIII – XIX століття. Не зважаючи на роль православної церкви як провідної ідеологічної сили російського імперського режиму на селі, місцеві парафії слугували осередком духовності українського суспільства, сприяли формуванню релігійного світогляду та духовно-моральних цінностей українського народу. Саме таким центром духовної константи крізь призму століть залишається церква села Шабельники.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Полтавської області. Фонд № 706. Опис № 4. Справа № 96. Клірова відомість церкви Святого Сави Освяченого села Шабельники Золотоніського повіту Полтавської губернії за 1814 рік. Режим доступу: <https://www.familysearch.org/records/images/search-results?imageGroupNumbers=108125692&page=1>

2. Державний архів Полтавської області. Фонд № 706. Опис № 4. Справа № 300. Клірова відомість церкви Святого Сави Освяченого села Шабельники Золотоніського повіту Полтавської губернії за 1847 рік. Режим доступу: <https://www.familysearch.org/records/images/image-details?imageGroupNumbers=108128093&page=1&rmsId=ТН-7778-109668-429-68&imageIndex=0>

3. Макарчук Н. Шабельники: від козацьких джерел і до сьогодення. Черкаси: Видавець Макарчук Н. П., 2013. 208 с.

4. Справочная клировая книга по Полтавской епархии на 1902 г. Полтава: 1902. 655 с. Режим доступу: <https://pravoslavnoe-duhovenstvo.ru/library/material/8877/>

5. Яретик М., Загребельна Н. Історична ретроспектива церкви села Шабельники Золотоніського району Черкаської області. Освіта і наука – 2022. Зб. наукових праць. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2022. 1295 с.

УДК 930:34(44)«1804/1815»

Жанна ІЩЕНКО, Олексій ДЕРКАЧ
(м. Київ)

Окремі історико-правові аспекти наполеонівської Франції: історіографія питання

У доповіді розглядається історіографічний доробок з проблеми правових особливостей бонапартизму, який став своєрідним підґрунтям для втілення політичних, військових та законодавчих планів Наполеона I.

Ключові слова: бонапартизм, наполеонівська Франція.

Постановка проблеми. Окремі історико-правові аспекти наполеонівської доби, з приманним їй драматичним змінам в історії Франції, які і свою чергу мали безпосередній вплив на тогочасну європейську політичну мапу. впродовж тривалого часу привертала увагу дослідників. Особливу зацікавленість викликало і викликає становлення нового для тогочасної Європи політичного режиму – бонапартизму, на тлі якого проявились особливості державотворення Наполеона I.

Мета і завдання дослідження. Виходячи з стану дослідження окресленої проблеми у вітчизняній історіографії ми поставили за мету проаналізувати процес розвитку особливостей та становлення наполеонівської Франції в контексті історичної ретроспективи, з урахуванням історико-правових особливостей державницького процесу та наслідків впливу досліджуваного історичного етапу на формування сучасної Франції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення історико-правових аспектів наполеонівської Франції кінця XVIII – початку XIX ст. стало предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених. Для з'ясування історично-правових особливостей Наполеонівської доби та їх подальшого впливу, на європейське право передусім потрібно зрозуміти характерні особливості, притаманні правлінню Наполеона I. Термін бонапартизм було введено у науковий обіг Карлом Марксом у праці «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» Автор наголошує, що для бонапартизму характерне зосередження політичної, законодавчої а військової гілок влади [1]. В роботі британо-маврікійського історика та політога С. Газарісінга бонапартизм визначається як авторитарний режим, встановлений національним лідером, затверджений всенародним голосуванням, який декларує рівність, прогрес і соціальні зміни, розглядаючи релігію як один із засобів державної політики [2]. Віртуозне використання політичних можливостей для втілення військових та законодавчих ідей імператора французів було ґрунтовно досліджене С. Інгландом [3]. Предметом вивчення британського історика Ф. Дваєра стали особливості розбудови французької держави Наполеонам I [4]. Російській вчений Я. Шимонов переконує, що бонапартизм – це авторитарна влада меншості або однієї людини, хоча насправді лідер такого режиму не завжди володіє справді абсолютними повноваженнями під час прийняття ключових політичних рішень. Суттєвою ознакою такого режиму є його виникнення після періоду революційних змін і суспільної нестабільності, що забезпечує йому в додаткову легітимність в суспільстві [5]. Інший російський історик А. Медушевський розглядає бонапартизм в контексті традиційної імперської парадигми російської історичної науки. Автор виокремлює наступні аспекти цього явища: 1) ідеальна, за певних обставин, політична модель; 2) політичну ідеологію, що реалізує принципи централізму; 3) інститут управління [6].

Сучасний український вчений, фахівець з порівняльно-правового аналізу основних нормативно-правових актів О. Биков характеризує «бонапартизм» як політичну доктрину, зводячи основні риси цього явища до наступного: 1) влада меншості, але легітимізацію влади забезпечують демократичні інститути, передусім – референдуми; 2) авторитаризму, який тримається на персональному авторитеті, силі армії та державних інститутів; 3) авторитарні методи правління, що враховує вплив політичних опонентів; 4) форма військово-політичної диктатури [7].

Особливості періоду правління Наполеона I Бонапарта, результати його політичних та адміністративних реформ були предметно вивчені сучасними українським дослідником І. Осадчуком. Автор доходить думки, що основою бонапартизму є: зміна ідеології; централізація влади; обмеження (аж до повного придушення) незалежності законодавчої влади; дискредитація парламентських дебатів: скасування багатопартійності та політичних дискусій; фактичне скасування незалежності регіональних лідерів в особі нотаблів, представників фінансової олігархії та перетворення уряду на виконавчий орган, позбавлений власної ініціативи; нейтралізація положень конституції, що стосуються ролі

Законодавчого корпусу і Сенату в законодавчій політиці. Наполеон, фактично зосередив в своїх руках абсолютну владу створивши адміністративну державу, службовців якої призначались і контролювались урядом, підзвітним імператору [8, с. 166].

Висновки. Бонапартизм як форма авторитарного правління вивчалась вітчизняними та зарубіжними вченими, які виокремлюючи особливості цього явища, погоджуються, що його характерною рисою була концентрація політичної, законодавчої а військової ініціативи в руках Наполеона I.

Список використаних джерел та літератури

1. Marx Karl, The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/1346/pg1346-images.html>
2. Sudhir Hazareesingh, The Legend of Napoleon, London: Granta Books 2004. 336 p.
3. Englund S. Napoleon: A political life/ S. Englund. New York: Scribner, 2004. 575 p.
4. Dwyer Ph. Napoleon and the Foundation of the Empire/Ph. Dwyer//The Historical Journal. 2010. Vol. 53. № 2. P. 339-358.
5. Шимов Я. Укрошенная революция три лика бонапартизма / Я. Шимов // неприкосновенный запас. 2008. № 4(60). [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://magazines/russ.ru>
6. Медушевский А. Русский бонапартизм как предмет сравнительного изучения. Труды Института российской истории РАН, 5, 118-181. Режим доступу <http://ebookiriran.ru>
7. Биков О. Бонапартизм як тип політичного режиму (теоретичний аспект). Актуальні проблеми вітчизняної історії. 2016. Вип. 27. С. 128-130.
8. Осадчук І. Бонапартизм як історичний прототип авторитаризму у Франції (1852-1860)./І. Осадчук// Вісник Львівського університету. Серія філос-політолог. Студії. 2017 випуск 14, С. 162-168

УДК 929:72«1857/1924»

Аліса ЗАЛОГІНА
(м. Одеса)

Архітектурна спадщина Миколи Толвінського в Одесі (до 165-річчя від дня народження)

Розглядається архітектурна спадщина польського архітектора, академіка Миколи Костянтиновича Толвінського, який зробив величезний внесок в архітектуру Одеси. Період XIX–XX ст. характеризується бурхливим розвитком будівництва, розмаїттям багатьох стилів. Формується одеська архітектурна школа, яка набуває своїх особливостей. В забудові міста брали участь чимало талановитих іноземних і російських архітекторів і майстрів, серед яких особливе місце займає Микола Костянтинович Толвінський.

Ключові слова: Толвінський Микола Костянтинович, історія архітектури, містобудування, реконструкція, дослідження.

Науковий керівник: *Цубенко В. Л.*, завідувачка кафедри українознавства Одеської державної академії будівництва та архітектури, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Період XIX–XX ст. в архітектурі відзначений впливом різних історичних стилів та напрямів, які об'єднувалися в одному будинку. Найбільш характерним для міського суспільного та житлового будівництва стало поєднання еkleктизму. Тоді у будівництві вже почали масово використовувати нові технології та матеріали (бетон, залізо, залізобетон тощо). Історизм та еkleктизм є найбільш усталеними термінами, що визначають стилістичні напрями в європейській та українській архітектурі XIX ст.

Історіографічною розробкою цієї теми займалися учені в галузі історії архітектури, містобудування та мистецтвознавства. Серед цього доробку зокрема праці М. Толвінського, В. Тимофієнко, Д. Атлас, П. Герліги, О. Оглобліна та ін. Опубліковані вченими наукові праці присвячені історії, архітектурі, політичній діяльності того часу. Наукову діяльність М. Толвінського у своїх роботах досліджували вчені-історики С. Лоза, А. Кудрицький, М. Лабінський, В. Мурза.

Метою дослідження є комплексне вивчення інтелектуальної біографії академіка архітектури Толвінського Миколи Костянтиновича, аналіз його архітектурної спадщини, історію бурхливого розвитку містобудування та проектування на Півдні України в сер. XIX–XX ст. Для з'ясування зазначеної мети було розв'язано такі завдання: проаналізувати розвиток архітектури України в середині XIX–XX ст., зокрема на Півдні України; висвітлити найважливіші етапи творчої, професійної діяльності М. Толвінського, умови формування його наукового світогляду та подальшого становлення як архітектора та особистості, визначити основні споруди, спроектовані та побудовані архітектором в Одесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Видатним теоретиком і дослідником архітектури Володимиром Івановичем Тимофієнко були встановлені два основні етапи розвитку архітектури історизму у XVIII–XIX ст.: 1840–1870-і рр. – становлення, ранній історизм (період романтизму); 1870-1900-ті рр. – зрілий історизм (період формування кількох течій у межах стильового напрямку). «Важливе значення для аналізу художніх особливостей архітектури історизму Одеси має визначення витоків його виникнення і напрямів розвитку у співставленні з іншими вітчизняними і європейськими школами та архітектурними теоріями» [1, с. 5]. «До кінця XIX ст. одеська архітектурна школа вже була сформована і набула своєї особливості, яка виділила її серед інших. На будівництві та у проектних майстернях було зайнято велику кількість досвідчених архітекторів та цивільних майстрів. Але зіркою на архітектурному небосхилі Одеси того періоду заслужено став М. Толвінський» [4].

У 1857 р. у Варшаві народжується майбутній академік, архітектор Микола Іванович Толвінський. З 1876 р. навчався на архітектурному факультеті Петербурзької академії мистецтв, яку закінчив у 1880 р. з відзнакою. У 1883 р. отримав звання «класного художника II ступеня», а у 1884 р. – «класного художника I ступеня». З 1889 р. починає працювати в Одесі, бере участь у

конкурсах проєктів громадських споруд, присвяченому 100-річчю міста (у ньому також брали участь столичні архітектори, такі як Г. Шеврембрандт та В. Шретер). Нині ці монументальні будівлі займають адміністративні служби та громадські організації управління Одеської залізниці. В кінці XIX ст. спроектував і спорудив велику кількість міських громадських споруд, працював позаштатним техніком міської управи. З 1895 р. починає працювати архітектором Новоросійського університету. На цій посаді Микола Костянтинович спроектував і підготував до будівництва комплекс навчальних корпусів університету, серед яких: корпус фізико-хімічного інституту, корпус історичного та юридичного факультетів, бібліотеки університету, анатомічний корпус і навчальний корпус для теоретичних кафедр і лабораторій медичного факультету, магніто-метеорологічну та астрономічну обсерваторії та ботанічний сад. Створені архітектором М. Толвінським будівлі відрізнялися чітким розподілом приміщень, об'єднаними просторами вестибюлями, світлими аудиторіями, витончено строгими фасадами. Ці якості притаманні всім корпусам Новоросійського університету, автором яких він був [4].

Пізніше працює в Одеському художньому училищі. Як архітектор оримав перші місця у конкурсах проєктів міського дівочого училища, ремісничого училища у Одесі, Олександрівської гімназії у Маріуполі, Земської управи в Одесі, колонії для робітників Товариства Невської ниткової мануфактури [6].

У 1900 р. переїхав до Варшави, де отримав посаду в Варшавській політехніці, а в 1917 р. – вчене звання професора. Паралельно займався приватною практикою.

М. Толвінський – це архітектор, значний успіх якому принесло будівництво навчальних і громадських будівель. Це лікувальний корпус здравниці «Куяльник», будинок Земської Управи на Привокзальній площі, корпуси факультетів фізики та хімії Одеського університету, комплекс будівель медичного інституту» [3, с. 113], а також комплекс школи-інтернату для Товариства садівництва на Малому Фонтані (1886-1888 рр.), Французький бульвар, 52; будинок Урусова (1887 р.), вулиця Канатна, 10 (за участю А. Мінкуса); грязелікарня на курорті Куяльник (1890-1892 рр.), Курорт Куяльник, 4; магніто-метеорологічна обсерваторія Новоросійського університету (1892 р.), Французький бульвар, 89; Одеське ремісниче училище (1890-1896), вулиця Старопортофранківська, 14; астрономічна обсерваторія (1890-1895), Маразлійська вулиця, 1в, (спільно з О. Й. Бернардацці); навчальний корпус теоретичних кафедр і лабораторій медичного факультету Новоросійського університету (1899-1903), вулиця Ольгіївська, 4 тощо. У 1891 р. М. Толвінський займається реконструкцією придбаного міським головою Г. Маразлі старовинного палацу Потоцької-Наришкіної. Перед архітектором поставили завдання пристосувати палац для Музею образотворчих мистецтв (нині Одеського художнього музею). У 1919 р. випустив книгу «Памятники и православные церкви».

У 2017 р. на честь 160-річчя від дня народження Миколи Костянтиновича Толвінського співробітниками Наукової бібліотеки ОНУ імені І. Мечникова підготували стендову та віртуальну виставку, присвячену відомому одеському

архітектору, який став автором проєкту цілого ряду величних споруд у нашому місті та за його межами [4].

Висновки. Глибокі знання з історії архітектури, інженерних дисциплін, досягнень будівельної техніки, уміння в кожній споруді втілити ці знання, досягти виразного планування споруди дозволили архітектору М. Толвінському стати лідером серед архітекторів Одеси, створити свою школу. Зусилля, талант і творіння мистця залишили помітний слід в області архітектури, а проєкти Толвінського донині є зразком витонченого зодчества позаминого століття.

Список використаних джерел та літератури

1. Моргун О. Л. Історизм в архітектурі Одеси другої половини XIX - початку XX ст. (стильові та композиційні аспекти): автореф. дис. ... канд. архітектури: 18.00.01 / Одес. держ. акад. буд-ва та архіт. Одеса, 2010. 19 с.
2. Milde K. Neorenaissance in der deutschen Architektur des 19. Jahrhunderts. Grundlagen, Wesen und Gültigkeit. Dresden: Verlag der Kunst, 1981.
3. Застывшая музыка города (архитектура Одессы). Раздел II. Одесса. 126 с.
4. Архитектурное наследие академика Николая Константиновича Толвинского в Одессе: к 160-летию архитектора [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lib.onu.edu.ua/ru/arhitekturnoe-nasledie-akademika-nikolaya-konstantinovicha-tolvinskogo-v-odesse-k-160-letiyu-arhitekтора/>. Назва з екрану. (05.02.2022).
5. Архитектура Украины на рубеже XIX-XX веков архитектурные стили и направления [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.alyoshin.ru/Files/publika/yasievich/yasievich_ukr_15.html. Назва з екрану. (07.02.2022)
6. Володимир Тимофієнко Зодчі України кінця XVIII – початку XX століть. Біографічний довідник [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.alyoshin.ru/Files/publika/timofienko/tim_zodchi_033.html#tolvshsky. Назва з екрану. (07.02.2022)

УДК 94:327(520)

Нікіта ДЕЙНЕКО
(м. Київ)

Вестернізація Японії в контексті міжнародних відносин

В статті розглядається взаємозв'язок і взаємний вплив вестернізації і міжнародних відносин та суверенітету Японії доби Мейдзі, а також можливий корисний досвід вирішення складних політичних криз та встановлення ефективного вектору розвитку.

Ключові слова: вестернізація, доба Мейдзі, Японська імперія, історія міжнародних відносин.

Науковий керівник: *Дмитрук В. І.*, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, кандидат історичних наук

В умовах сучасної геополітичної кризи що охопила Українську державу, вкрай важливим є дослідження та розуміння досвіду інкорпорації суспільств і держав минулого в системи міжнародних відносин та міжнародного права, а також можливості модернізації суспільства задля ефективного використання сучасних методів дипломатії. В статті розглянуті взаємозв'язки вестернізації Японської імперії та тогочасної зовнішньої політики, вплив міжнародних договорів на зміни в японському суспільстві та інкорпорація Японії в Вестфальську систему міжнародних відносин, використання Японією дипломатичного досвіду Заходу задля досягнення власних амбіцій. Дослідження ґрунтується на сучасних наробках американських, японських, російських вчених. Обрана тема не має достатнього рівня розробки в українському науковому дискурсі.

Вестернізація, згідно *Encyclopædia Britannica* – процес перейняття практик та культури Заходу незахідними суспільствами та країнами шляхом примушення або впливу [5]. Уточнюючи, можна визначити вестернізацію як «складний багаторівневий процес запозичення зразків та стандартів країн Заходу, в ході якого відбуваються ... кардинальні зміни структурних параметрів, функцій та рівнів організації суспільства» [3, с. 3]. Вестернізаційні процеси торкаються усіх сфер особистого, суспільного та державного життя, оскільки відбувається глобальна реорганізація політики, економіки, культури країни, що вестернізується. Відповідно дипломатія, як одна з основ існувань незалежних держав Нового часу, теж зазнає вестернізації: відбувається адаптація західних моделей міжнародних відносин, західних систем міжнародного права, наслідування методів та прийомів міждержавної комунікації.

Починаючи з першого контакту європейців з Японією у 1542 р. імпорту західної культури у сьогунаті Токугава був заборонений, а вестернізація відбувалася вкрай обмежено [4, с. 102]. Ізольована для Західного світу Японія епохи Едо постійно розвивалася та багатіла, стаючи все більш привабливішою для західного капіталу та міжнародної торгівлі [1, с. 7-9]. Одні з перших спроб «відкрити» Японію для світу в XIX ст. зробили Британська та Російська імперії [7, с. 275-276]. Так в 1854 р. британський адмірал Стірлінг підписав договір про дружбу, який, щоправда не брав до уваги торгівлю [7, с. 276]. Російські та британські політики були зацікавлені в розширенні сфер впливу на далекому сході, проте були надто зайняті в континентальній Європі та більш фокусувалися на Китаї та Індії [7, с. 276]. В 1854 р. американська ескадра командора М. Перрі з'явилася біля берегів Японії з метою встановити економічні відносини між двома державами [2, с. 2]. Результатом цієї «дипломатії канонерських човнів» стало підписання першого американо-японського торгового договору, а в 1858 р. американські дипломати домоглися підписання ще одного нерівноправного договору [2, с. 2]. Цей договір, як і ряд інших договорів, підписаних західними країнами (Британією, Францією, Нідерландами) після нього забороняв уряду Едо підвищувати мита на товари й дозволяв європейцям судитися в консульських

судах, а не в японських [2, с. 2]. Японія епохи сьогуната Токугави повноцінно не сприймалася як суверенна держава в Вестфальській системі міжнародних відносин.

Яскравим прикладом відсутності повноцінного суверенітету є інцидент Річардсона. Інцидент стався 14 вересня 1862 р., після підписання усіх нерівноправних договорів [6, с. 276]. Англійський торговець Річардсон та його супутники були жорстоко вбиті на шляху між містами Канагава та Кавасаки, людьми Сімадзу Хіцаміцу, батька даймьо (князя) Сацуми [6, с. 276]. Масару Коно пише: «Це був не перший подібний інцидент. Проте, інцидент Річардсона фундаментально відрізнявся від будь яких попередніх вбивств іноземців, оскільки вперше залучав Хана у якості офіційної сторони в справі» [6, с. 276]. Оскільки, не дивлячись на прохання сьогуната Йошінобу Токугави, князь Сацума не зміг, або не захотів покарати вбивць і ніхто в Японії формально не вибачився, Британська сторона перейшла до дипломатичного тиску [6, с. 276]. Британський представник в Едо запросив по 10 тисяч фунтів золотом для сімей вбитих, 100 тисяч фунтів золотом як штраф сьогунату та окремо 25 тисяч фунтів, як вибачення від Сацуми [6, с. 276]. Під загрозою війни, сьогун Йошінобу виплатив усі кошти, а от даймьо Сацума вибачився лише після того як британський флот майже повністю знищив його місто Кагошіму [6, с. 276-277]. Таким чином, можна простежити дипломатичну позицію Британії: дипломати запросили компенсацію й у сьогуну, й у його васалу, тим самим не сприймаючи Токугаву сувереном, який може повноцінно керувати власною внутрішньою політикою. Більше того, знищення Кагошіми, тобто воєнна агресія Британської імперії не призвела до війни, й не мала наслідків для англійців. З точки зору Вестфальської системи сьогунат Едо не сприймався суверенною державою, оскільки зазнавав втручання у внутрішні справи, не міг (з точки зору європейців) дотримуватися міжнародних договорів та норм тогочасного міжнародного права. З іншого боку існує позиція, що сьогунат Токугава все ж таки визнавався легітимним, тому що, в разі його нелегітимності були б прийняті зовсім інші, значно радикальніші заходи [6, с. 279-280].

Японська вестернізація та модернізація доби Мейдзі (1868–1912 рр.), яка почалася після повалення режиму Едо мала на меті позбавитися від ярма договорів Ансей [1, с. 50-51]. Визначний японський просвітник Фукудзава Юкіті писав: «Незалежність – наша мета, цивілізація – спосіб її досягнення» [1, с. 51]. Новий японський уряд повністю усвідомив необхідність «гри по правилам» Вестфальської системи, задля чого й розпочав кардинальні зміни суспільства за західним зразком, в першу чергу орієнтуючись на армію, флот, освіту, індустрію та економіку [1, с. 50-52]. Слід розуміти чіткий взаємозв'язок між всіма елементами вестернізації: задля змін в зовнішніх відносинах та міжнародного визнання Японської імперії, як будувалися залізниці та театри, модернізували воєнне оснащення так і змінювали зачіски й одяг. Головне для тогочасних політиків та інтелектуалів було домогтися визнання на Заході японців «неварварським народом».

Змінилася й японська дипломатія: переймалися західні методи дипломатичних контактів, «європейські маневри» [8, с. 1-2]. Неймовірно швидко почали

переглядатися кордони та сфери впливу Японської імперії. В 1869 р. був анексований острів Езо, згодом перейменований на Хоккайдо [8, с. 1-2]. Після остаточного об'єднання японських островів залишилося два основних вектори дипломатії: розширення азійських володінь та перегляд нерівноправних договорів. Дипломатична місія Івакура 1871–1873 рр. до США та Європи, швидко усвідомила, що необхідно багато часу та реформ задля скасування договорів, підписаних ще за сьогуна Йошінобу, оскільки на Заході на японських дипломатів не дивилися як на рівних [8, с. 5]. В цей же час в уряді Мейдзі розпочалася дискусія, щодо приналежності королівства Рюкю [8, с. 5]. Рюкю знаходилося в складному геополітичному стані: королівство одночасно було данником китайського імператора династії Цін, номінально входило до складу Японської імперії, при цьому проводило політику майже незалежної країни (це підтверджує той факт, що двір Рюкю самостійно укладав угоди з європейцями) під керівництвом даймьо Сацуми [8, с. 2]. Японські дипломати 1872 р. запропонували королю Рюкю умови від яких було важко відмовитися: Рюкю входить до складу Японської імперії, як Хан (згодом префектура), й перестає бути як данником Китаю так і підданим Сацуми [8, с. 9-10]. Японії вдається вдало маневрувати, дипломатично перегравши Цінський двір в правничому полі та запевняючи Захід в шануванні усіх підписаних раніше з Рюкю угод, зберігши за собою острови в 1879 р. [8, с. 9-10]. Навчившись в західних дипломатів шукати формальні приводи для експансії Японія в 1874 р. вдерлася на Тай Вань, захищаючи інтереси рюкських рибалок [8, с. 12]. В 1875 р. Японія домоглася повернення Курильських островів, віддавши натомість Сахалін Росії [2, с. 6]. 1876 р. Японія нав'язала Кореї нерівноправний договір, ідентичний тим, які підписувала сама 20 років тому з Британією та США, тільки зараз вже Японія керувалася методами західного імперіалізму [2, с. 5-6]. Наочним доказом інкорпорації Японії в систему міжнародних відносин як повноправного члена став Японсько-Китайський конфлікт. Після відмови уряду Мейдзі виводити війська з корейського півострова, які були введені для «наведення порядку» під час селянських повстань 1893 р., та ігнорування закликів Китаю про допомогу західними країнами в 1894-1895 рр. відбулася Японсько-Цінська війна, наслідком якої стала анексія Тай Ваню, Пескадорських островів і Ляодунського півострова, за умовами принизливого для Китаю Сімоносекського мирного договору [2, с. 5-6]. Тоді ж, в 1894 р. були переглянуті Ансейські угоди, й були підписані нові – рівноправні [2, с. 5].

Отже, Японські дипломати внаслідок вдалої вестернізації перейняли провідні західні методи міждержавних комунікацій, а Японська імперія сама почала використовувати «дипломатію канонерських човнів», дипломатичний тиск та маневри щоб досягти втілення власних амбіцій. За 50 років Японія пройшла шлях від феодального слабкого (відносно західних держав) утворення до імперіалістичної суверенної національної держави. Досвід Японії показує ефективність наслідування найсучасніших способів здійснення державної та міждержавної політик в комбінації зі збереженням національної ідеї та традиційного ядра культури. Японія певний час прогиналася перед Заходом, але

лише для того, щоб колись стати рівною з ним. Японці сподівалися лише на себе, й зробили усе можливе заради власного возвеличення.

Список використаних джерел та літератури

1. Верисоцкая Е. В. Вестернизация, национальная идея и реалии японской политики в эпоху Мейдзи. Монография. Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та., 2005. 336 с.
2. Джантаев Х. М., Тороп К. Н. Дипломатия Японии в эпоху Мейдзи. Geneva, Switzerland: AIAPS, 2018. 9 с.
3. Пензина Е. В. Феномен глобализации: глобализация и вестернизация. Вестник КрасГАУ. 2012. № 8. С. 228-233.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций; Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
5. Bauer P. Westernization [Електронний ресурс] / Patricia Bauer. Encyclopaedia Britannica. 2020. Режим доступу до ресурсу: <https://www.britannica.com/topic/Westernization>.
6. Kohno M. On the Meiji restoration: Japan's search for sovereignty? International relations of the Asia-Pacific. 2001. P. 265-283.
7. Sansom G. The Western World and Japan a Study in The Interaction of European and Asiatic Cultures / G. B. Sansom. New York: Alfred A. Knopf, 1951. 504 p.
8. Tinello M. Early Meiji Diplomacy Viewed through the Lens of the International Treaties Culminating in the Annexation of the Ryukyus. The Asia-Pacific Journal Japan Focus. 2021. С. 1–26.

УДК 929:321«1842/1921»

Олег ШЕВЧЕНКО, Наталія ПЕТРЕНКО
(м. Київ)

До питання про суспільно-політичні погляди П. О. Кропоткіна у контексті аналізу анархізму XIX століття

У статті досліджено ідеї класика світової політичної думки, історика П. О. Кропоткіна (1842-1921). Особлива увага приділяється сучасному значенню його поглядів, які здійснили важливий вплив на анархістський рух Росії та різних країн світу, аналізуються основні лінії еволюції його переконань.

Ключові слова: анархізм, політична свідомість, атеїзм, рівність, прогрес, суспільство.

Постановка проблеми. Еволюція анархізму – складний, неоднозначний і суперечливий процес, пов'язаний з його адаптацією до історичних умов, що змінюються. Науковий інтерес представляє анархічна критика державності у зв'язку з осмисленням оптимальних форм і меж державного регулювання громадських стосунків.

Досвід XX ст. з його нелюдяними світовими війнами, тоталітарними державами і масовими репресіями, наявністю у багатьох держав різноманітної

зброї масового знищення людей і усього живого на планеті, виразно показав негативні риси державної влади, що виходить з-під контролю суспільства і з правового простору. Така не правова державна влада стає небезпечною для самого існування суспільства, особливо, враховуючи сучасний рівень і перспективи науково-технічного розвитку і руйнівні можливості вже створеної і прийдешньої зброї.

Головна причина сьогодення звернення до вивчення теорії анархізму полягає в тому, що в сучасній науковій літературі хід еволюції людського співтовариства більше не зображається у вигляді простого лінійного, послідовного процесу зміни висхідних стадій розвитку. Тому анархо-комуністичні ідеї саморегуляції суспільства і майбутнього соціального проекту (останній - лінійний у своїй основі) вимагають, з однієї сторони поглиблення, з іншої, - ґрунтовного переосмислення. Цікавий також аналіз анархізму як нереалізованої траєкторії політичного розвитку. Представляється можливим розглянути анархізм не лише в традиційній, класичній площині каузальних (причинно-наслідкових) зв'язків.

Анархізм, як і усі громадські явища, виникає і еволюціонує в ході історичного розвитку. Під час еволюції громадської і правової реальності цивілізації, ускладнення громадського життя, підвищення рівня її організованості, еволюціонували і типи (полюси) політичної свідомості - етатизм і анархізм. Зокрема, мінялися структура, зміст і форми анархізму, його питома вага і значення в різні періоди в суспільній свідомості.

Вивчення історії і теорії анархізму ведеться в основному з XIX ст. Дослідження теми пережило тривалу еволюцію, без якої важко зрозуміти стереотипи, що склалися, і історичну зміну точок зору різних поколінь дослідників. Ця еволюція тісно пов'язана з соціально-економічним розвитком і політичною історією суспільства.

Метою дослідження є аналіз ідей класика світової політичної думки, історика П. Кропоткіна (1842-1921). Особлива увага приділяється сучасному значенню його поглядів, які здійснили важливий вплив на анархістський рух Росії та різних країн світу, аналізуються основні лінії еволюції його переконань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливе місце в історії теорії анархізму, займає ім'я Петра Олексійовича Кропоткіна (1842-1921), якого часто і безспідставно називають унікальною і багато в чому символічною фігурою російської громадської думки. Він був одним з найбільш радикальних теоретиків свого часу, революціонером і проповідником атеїзму, апологетом анархічних ідеалів і моральної досконалості особи.

Ставши продовжувачем ідейної спадщини західноєвропейських і російських анархістських ідей в його класичному варіанті, П. Кропоткін не лише підняв це вчення на новий рівень, але і виробив на його основі новий напрям – анархо-комунізм. Він спробував пристосувати ідеї класичного анархізму до нових умов, які склалися в Європі в другій половині XIX – першій чверті XX ст. Багато цих ідей було перероблено ним стосовно дійсності Російської імперії. Його діяльність викликає інтерес не лише у дослідників, але і у сучасних прибічників анархістського руху, тим більше що деякі сторони його вчення і діяльності досі повністю не вивчені.

Кропоткін стверджував, що закони, встановлені державою, заважають розвитку взаємної підтримки і рівності, неминуче породжують зловживання. Він

погоджувався з формулою: Багато законів – багато злочинів! Усі зведення законів, по Кропоткіну, поневолюють сьогоднішнього і майбутнього в угоду минулому... Закони, якщо вони захищають покарання за їх порушення, самі стають джерелом і причиною нових порушень моральності. Всяке зведення законів є кристалізацією минулого, написане, щоб завадити розвитку майбутнього... [1].

Кропоткін не просто бачив зв'язок законів і панівних класів, але прагнув виділити ряд аспектів цього зв'язку: історичний, економічний, політичний, юридичний – та використати цю ідею для пропагандистської роботи. Проте анархічні уявлення про діалектику історичного розвитку, природу класів і соціальної структури суспільства, сутності та історичних перспектив держави призвели до абсолютизації класово-експлуатаційного характеру законодавства і не дозволили йому в належній мірі розкрити інші важливі фази розвитку цього соціального інституту [2].

Справедливість, у Кропоткіна, означає, передусім – рівноправ'я. Іноді він розглядав справедливість як рівність, зазначаючи, що «рівність – це справедливість», або: «Рівність у всьому – синонім справедливості. Це і є анархія». «Жодне поняття, - писав Кропоткін, - не мало такої живучості, як поняття про рівноправ'я. Коли воно було поперано законами і звичаєм, воно знову прагнуло пробитися до життя, - хоч би силою, шляхом бунту...» Велику увагу, в анархістській теорії Кропоткін, приділяє взаємодопомозі, солідарності в суспільстві. Саме завдяки цим якостям суспільство зберігає свою стійкість і може розраховувати на перспективу. Стверджує, що практика взаємної допомоги і її послідовний розвиток, самі створили умови розвитку громадського життя, завдяки яким людина змогла розвинути свої ремесла і мистецтва, свою науку і свій розум [3].

При цьому анархісти, по Кропоткіну, продовжували традиції, що проявилися в народних рухах минулого з їх стихійним анархізмом. Народні повстання, відзначав він, – «проголошували верховні права людини».

Актуальність гуманістичних ідей П. Кропоткіна полягає у виробленні підходу до вирішення питання про співвідношення історії, політики та етики. Його політична етика (з її консолідуючим суспільство початком) пояснює перспективи збереження соціального світу.

Петро Олексійович розглядав історію як ланцюг цивілізацій кожна з яких проходить певне коло розвитку: від первісного племені до сільської громади. Наступна фаза – вільне місто яке стає державою. Держава, по Кропоткіну, виступає як форма організації фінального періоду розвитку будь-якої цивілізації, що циклічно повторюється, перед її загибеллю. Оскільки розвиток людства триває, держави виникають у різних народів в різні історичні епохи. У одного і того ж народу держава, виникнувши, могла зникнути і через певну кількість століть знову відродитися [4].

Говорячи про час походження централізованої держави, дослідник зазвичай виділяв три епохи: прадавню, по хронології співпадаючу в основному з рабовласницьким ладом, другу половину I тис. та XV-XVI ст., коли, з'являються сучасні держави в Європі.

Вчений, вважав, що держави в Європі почали з'являтися також під впливом необхідності протидіяти східним завойовникам – монголам, туркам, маврам, для стримування їх натиску.

Кропоткін бачив спадкоємність феодальної і буржуазної держави як політичних інститутів. Зазначав, що в результаті буржуазної революції одні гнобителі народу замінені іншими. Він визнавав, що в ході англійської і французької революцій буржуазія прагнула не зруйнувати колишню державу, а захопити цю установу, щоб використати її для встановлення і захисту своїх привілеїв. [5]

Теорія Кропоткіна, також, внесла істотні зміни у розвиток громадської думки. Його критика державного централізму, переконаність у необхідності відчуження адміністративного апарату від громадянського суспільства зробили значний вплив на формування багатьох соціально-політичних концепцій.

Соціальну революцію він вважав закономірним явищем історичного процесу, різким стрибком у гору, який повинен привести до повного знищення усіх інститутів влади і державних установ. На його думку, анархо-комунізм можна вводити відразу після руйнування старих порядків в ході революції. Хто ж здійснить цю велику революцію? Її можуть зробити тільки самі робітники і селяни і трудові елементи з інтелігенції, - писав Кропоткін [6]. Він так само заперечував необхідність революційного уряду, не визнавав ніякої революційної диктатури, оскільки при ній, на його думку, «революція неминуче перероджується у свавілля і в деспотизм».

На зламі XX-XXI ст. світова громадськість познайомилася з новим типом революціонерів, які дістали назву «антиглобалістів». На сьогоднішній день цей найпотужніший, добре організований і вже такий, що має широку популярність рух молодих радикалів, об'єднаних спільною метою, - міжнародного опору діям наднаціональної еліти, так званого «надсуспільства багатих і сильних». Вони часто посилаються на ідеї П. Кропоткіна.

Аргументи антиглобалістів не містять в собі нічого нового: про фінансово-промислові монополії, що перетворилися на самостійну політичну силу і навіть диктують свою волю державі, Кропоткін писав більше століття тому.

Останні роки життя теоретик анархізму присвятив історії розвитку моральності в суспільстві. Його незавершена робота «Етика» стала ще однією спробою обґрунтувати анархістський ідеал через природний розвиток народних культурних традицій, як що найбільш відповідають самій природі людини [7].

Висновки. Як вчений – дослідник, суспільствознавець та історик, П. Кропоткін прагнув поставити розробку теорії анархізму на наукову основу. Для нього анархізм не просто ідеал вільного бездержавного громадського устрою, а філософія – філософія і природи, і людського суспільства і історії. Цей світогляд, який сприймає людину як частину органічного світу. Метод пізнання П. Кропоткіна ґрунтується на єдності усього живого на землі і загального для усіх закону взаємної допомоги і солідарності. Цей закон складає свого роду стрижень усієї соціальної концепції мислителя.

Багато ідей Петра Олексійовича, звучать нині дуже актуально. Пройшовши суворий і іноді трагічний шлях, ми зараз, по суті, повертаємося до ідеї про місцеве самоврядування, місцеву ініціативу, про мінімізацію централізованих функцій держави, які пов'язані з господарським, соціальним, культурним і національним життям окремих людей. Але потрібно підкреслити що у деяких своїх листах мислитель заперечував самостійний розвиток Українців, говорячи про вікове братство народів.

Своїм переконанням П. Кропоткін залишався вірним до кінця. Відкидаючи привілеї, все життя розглядаючи будь-яку державу тільки як джерело зла і насильства, він і за більшовиків не приймав жодні спецпайки і спецквартири в Кремлі, відмовлявся від спецікування і навіть від пропозицій надрукувати його книги в державних видавництвах.

Список використаних джерел та літератури

1. Кропоткін П. А. Узаконенная месть, именуемая правосудием. Москва, 1906. С. 12-13.
2. Кропоткін П. А. Великая Французская революция, 1789-1793. Москва, 1979. С. 111-115.
3. Кропоткін П. А. Справедливость и нравственность. Петроград-Москва, 1921. С. 38-39.
4. Маринова А. М. Анархизм в российской культуре XIX – начала XX века. Ростов-на-Дону, 2003. С. 34.
5. Мкартичан А. А. Кропоткін о революционном терроре. Вестник МГУ. Серия: Философия. 1992. №1. С. 35;
6. Гроссман-Рощин И. С. Характеристика творчества П. А. Кропоткина. Петроград-Москва, 1921. С. 16, 26.
7. Ермаков В. Д. Российский анархизм и анархисты: (Вторая половина XIX – конец XX века). Санкт-Петербург, 1996. С. 111.

УДК 94:341.125.4-054.72(73)(=1:477)«18/19»

Каріна ПРИСЯЖНЕНКО
(м. Київ)

Деякі аспекти еміграції українців до США наприкінці XIX – на початку XX ст.

У дослідженні висвітлюються деякі аспекти міграційного руху українців на рубежі XIX-XX ст. до Сполучених Штатів Америки. Звертається увага на фактор пропагандистської діяльності агенцій на українських землях, які перебували у складі Австро-Угорської імперії. Аналізуються умови та проблеми, які виникали в українських заробітчан на шляху за океан.

Ключові слова: українська еміграція, пропагандистські агенції, США, агітація, морська подорож, порт.

Науковий керівник: *Телегуз І. О.*, доцентка кафедри історії України, етнології та краєзнавства історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Еміграція українців в сучасних умовах є не тільки науково важливим питанням, а й масштабним суспільним явищем в умовах війни. Це зумовлює науковий інтерес до особливостей еміграції в минулі часи. Одним з напрямків першої хвилі еміграції на кінець XIX ст. були Сполучені Штати

Америци. Українці з Австро-Угорської імперії виїжджали на заробітки прокладаючи нові шляхи та освоюючи «чужі» території. Не зважаючи на законодавчі попередження австрійського уряду та труднощі виїзду кількість емігрантів лише зростала. За таких умов заробітчан все більше хвилювало питання – шлях перетину океану та умов, за яких все це мало відбуватися. Адже неможливо заперечувати той факт, що саме завдяки прокладеній дорозі перших емігрантів попит на виїзд за кордон набув колосальних масштабів.

Метою роботи є висвітлення деяких аспектів еміграції українців на рубежі XIX-XX ст. до Сполучених Штатів Америки, зокрема, впливу агенцій на масовість закордонного виїзду. Аналіз їхнього шляху від рідного краю до заокеанського працевлаштування.

Історіографія питання. Дану проблематику досліджував очевидець першої міграційної хвилі Юліан Бачинський. Його праця «Українська імміграція в З'єднаних державах Америки» [1] є важливою для розуміння та розгляду наведеного питання. Важливою джерельною базою є матеріали на сторінках газети «Свобода» [2], що видавалася у США. У періодичних виданнях висвітлювалися деякі аспекти життя мігрантів за океаном. Видання «Пропамятної книги» [4] було підготовлено редакційним колективом «Свободи». Воно містить відомості про організацію та усвідомлення української імміграції в Америці. В своїх публікаціях С. Качараба розглядав історичні передумови та перші етапи міграційного руху [3]. Деталізована інформація про становище українських заробітчан представлена в працях А. Шлепакова. Серед сучасних дослідників питання трудової міграції українців історіографічний аспект проаналізував Тригуб П. [5], Євтух В. що звернув увагу на етнічний фактор.

Виклад основного матеріалу дослідження. Еміграція українців – це одна з найважливіших та найактуальніших віх історії. У зв'язку з посиленням міграційних рухів XXI ст., питання повернення до першопричин появи даного явища є важливим для розуміння сьогоденних процесів.

Починаючи з кінця 70-х років XIX ст., завдяки активній діяльності пропагандистських агенцій українці західних територій відкривають шлях до Північної Америки. Перші заробітчани були зі Східної Галичини та Буковини. Це зумовлюється низкою чинників, серед яких територіальна приналежність до Австро-Угорської імперії, перенаселення краю, економічне становище регіонів тощо. Основним підґрунтям так званого «пошуку кращого життя» стало невдоволення власним економічним становищем. Усі ці фактори спричинили спершу поодинокий, а пізніше масовий виїзд українців спрямований за океан.

На території Галичини активно розгортали свою діяльність зарубіжні агенції, які рекламували Сполучені Штати як країну відкриту для працевлаштування. «На цих землях активно діяли агенства німецьких компаній «Гамбург-Америка» і «Північно-Німецького Ллойду», англійської «Лінії Кунарда», бельгійської «Лінії Червоної Зірки», голландської «Голланд – Америка», а також італійських, канадських і австрійської «Аустро – Америка» [3, с. 26]. Оскільки це були закордонні організації, вони користувалися привілеями австрійського уряду у своїй пропагандистській діяльності.

Основною їхньою ціллю були зубожілі селяни, які прагнули виїхати задля покращення власного матеріального становища. Так як більшість таких людей мало розумілися на іноземних мовах та не були обізнаними в належних умовах виїзду, ними було легше маніпулювати та підбурювати на заокеанські подорожі. Зловживаючи цим, представники таких агенцій нерідко могли наживатися на емігрантах.

Однією з перших офіційних організацій, яка діяла на території Галичини була «Гамбург – Америка». Працівники такої компанії отримували зиск з кожної людини, яку їм вдавалося схилити до виїзду. Проте в Австро-Угорщині діяв закон про заборону виїзду військовозобов'язаних прийнятий у 1887 р. Це затрудняло їхню діяльність. Недотримання державного акту каралося судовими процесами, які були не на користь престижу компанії.

Починаючи з 90-х рр. XIX ст., коли міграційні рухи набули широкого розголосу, серед агенцій визрівала справжня конкуренція. Гучні промови все частіше супроводжувалися агітаційними брошурами, а кожна компанія намагалася змалювати перспективніші умови працевлаштування за океаном. «Особливо жорстокою була конкуренція між англійськими і німецькими компаніями. З метою усунути сильного конкурента в особі англійської «Лінії Кунарда», німецькі товариства 1892 р. уклали угоду з голландським «Голланд – Америка» і бельгійською «Лінією Червоної Зірки» про поділ сфер впливу та єдину таксу для перевезення емігрантів» [3, с. 28].

Маючи на меті заробити кошти та будучи під впливом поширених чуток агенцій, українці зважувалися на далекі подорожі. Перші реалії, з якими вони зіткнулися – це подолання довгого шляху до місця призначення. Адже перш ніж дістатися до суден відправлення, вони мали доїхати до портів. Залізничною дорогою емігранти добиралися до Бремену, Гамбургу, Генуї, Фіуме тощо. Лише цей переїзд забирав кілька днів. Жодна агенція не могла гарантувати переправу, оскільки в портах здійснювався особливий обов'язковий контроль. Уповноважені перевіряли наявність всіх необхідних документів та необхідної суми для виїзду, проводили медичний огляд. У випадку відсутності посвідчень або не проходження контролю, люди не потрапляли на перевізні судна.

Сама морська подорож була колосальним потрясінням для емігрантів. Будучи готовими до умов описаних агентами, вони зіткнулися з цілковитою протилежністю. Орієнтовно така переправа займала від 20 до 30 діб. Один із очевидців зазначав, що «28 днів їхав Хиляк з товаришем через море» [4, с. 256]. Судна для перевозу такої великої кількості людей були старими, основне призначення яких було перевезення худоби. Подорож була тяжкою ще завдяки природнім факторам: вологість, висока температура, шторми. Окрім того, харчування було мізерним, а на деяких пароплавах і взагалі відсутнє. У таких умовах третина подорожуючих не виживала. На кораблях швидко поширювалися інфекційні захворювання, а такі антисанітарні умови лише сприяли цьому.

Мігранти прибували до найбільших портових міст, а звідти відправлялися на промислові та сільськогосподарські роботи. Найбільшим таким містом був Нью-Йорк, де зосереджувався основний потік новоприбулих. Другими за значимістю

портовими містами були Нью-Орлінс та Бостон. Але для самих заробітчан це лише був ще один контрольно-пропускний пункт. «Подорожних представляють імміграційному урядникові і у кого він не зауважує ніякої законної перешкоди, тому дає дозвіл перейти вільно на сушу, а коли натрапить на котрого, що видається, що не в повній мірі підходить під вимоги імміграційного закону, призначає його до «Комісії для спеціального розслідування» [4, с. 123]. Тих емігрантів, кому давали дозвіл, очікував митний огляд. На цьому їхній шлях не зупинявся. Їх доставляли на острів Елліс, де знаходився Імміграційний Уряд. Вкотре відбувалася перевірка всіх документів, медичний огляд лікарів та перебування в залах очікування. Справи тих, що не проходили цей етап перевірки, передавали на розгляд Комісії. Тривалість таких процедур могла затягуватися до 9 днів. Лише після всіх оглядин мігранти мали право вільно пересуватися територією США. За таких обставин третина прибулих поверталися назад до рідних країв, у зв'язку з не проходженням всіх етапів перевірки. Так, «в 1905 р. прибуло до портів З'єднаних Держав 14,803 українських іммігрантів (виказаних у звіті), але з того пропущено лише 14,473 – 215 завернено, а 115 полишено (з кінцем фінансового року) в шпиталях» [1, с. 127].

Висновки. Отже, можна стверджувати, що на масовість першої хвилі еміграції українців до США безпосередній вплив мали пропагандистські агенції, які схиляли зубожіле населення Східної Галичини до пошуку працевлаштування за кордоном. Нерідко їхні обіцянки не відповідали реаліям. Найперше з чим стикалися емігранти – це подолання довгого і складного шляху за океан. Їх чекали тяжкі залізничні та морські переправи, безкінечні перевірки документів та наявності необхідної суми грошей, а також обов'язковий медичний огляд на кожному етапі переїзду. Ці обставини ускладнювали переїзд. Життя заробітчан було складним, небезпечним та позбавленим обіцяного комфорту.

Список використаних джерел та літератури

1. Бачинський Ю. Українська імміграція в З'єднаних державах Америки. Львів, 1914. 494 с.
2. Вісті з Америки. Свобода. 1896. 9 січня. № 2. С. 1-4.
3. Качараба С., Рожик М. Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини та Північної Буковини у 1890-1914 рр. Львів, 1995. 123с.
4. Пропам'ятна книга: видана з нагоди сорокалітнього ювілею Українського народного союзу / Л. Мишуга (відп. ред.). Джерсі-Сіті: Накладом УНС, 1936. 752 с.
5. Тригуб П. Українська діаспора в США: збереження традицій національної культури (історіографія проблеми). Історичні науки. Наукові праці. Том 74. 2007. № 61. С. 122-133

Розділ 3

УКРАЇНА І СВІТ У ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1914-1945)

УДК 94:355.01(477-651.2:470-651.1)«1917/1920»

Світлана КРИВУЦИК
(м. Київ)

Україна в боротьбі за незалежність 1917-1920 рр: паралелі з сьогоденням

В ході наукового дослідження було поглиблено та конкретизовано знання про період в історії України 1917-1920 рр., задля поглиблення розуміння явищ і подій, що тривали в Україні в роки Національної революції та тривають сьогодні, в роки війни з новітнім російським агресором.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Західноукраїнська Народна Республіка, Українська Центральна Рада, Українська Національна Рада.

Науковий консультант: *Слабко В. М.*, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри освіти дорослих Навчально-науковий інститут перепідготовки, підвищення кваліфікації та доуніверситетської підготовки НПУ імені М. П. Драгоманова.

Історіографія проблеми. Історіографія історії України 1917-1920 р.р. бере свій початок з праць діячів Центральної Ради, їх спогадів, виданих як в Україні, так і за кордоном. Передусім треба назвати роботи М. Грушевського, В. Винниченка, Н. Григорієва, О. Шульгіна, М. Шаповала, а також праці авторитетних істориків української діаспори О. Субтельного, Т. Гунчака тощо. Книги докторів історичних наук О. Любовець і Т. Бевз відображають складну і суперечливу історію українських політичних партій, їх вплив на перебіг революційних подій.

Історія революції стала також предметом досліджень багатьох сучасних українських вчених. Зокрема, це правники О. Копиленко, О. Мироненко, І. Усенко, в Інституті української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського Г. Папакін, І. Гирич, В. Піскун, в Інституті українознавства імені І. Крип'якевича – М. Литвин, К. Науменко, О. Павлишин та ін.

Метою наукової роботи є дослідження визвольного руху на території України в 1917-1920 рр.

Завданнями дослідження є: конкретизувати історичний період 1917-1920 р.р. в історії України; розширити знання щодо особливостей важкої боротьби нашого народу за здобуття незалежності та її збереження в ті роки; відслідкувати паралелі подій, які відбувались в Україні в 1917-1920 р.р. з подіями сьогодення, а саме російською війною проти нашої держави; вклад основного матеріалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важким випробуванням для українського народу стала Перша світова війна (1914-1918 рр.). Лінія фронту

проходила через Україну, рухаючись то на схід, то на захід, залишаючи за собою зруйновані міста та села [4].

Суспільство було розділене. Одні вважали, що автономія можлива під протекторатом Росії, а інші вважали, що такий варіант зможе забезпечити лише Австро-Угорщина. Але в ході війни, коли та чи інша ворогуюча сторона просувалась вперед, українці відчували сильний тиск, відбувались репресії, штучне насадження своїх правил. Російська і Австро-Угорська імперії жодним чином не враховували національні інтереси українського народу, керуючись тільки своїми мотивами в війні. Мрії українців про автономію, які керували ними на початку війни були зруйновані.

Наслідком для обох імперій був розпад. На фоні цих подій, активізувався національно-визвольний рух як на території України, яка входила в склад Російської імперії так і в Західній Україні, яка належала Австро-Угорщині.

Під натиском українського суспільства Тимчасовий уряд, який сформувався на руїнах колишньої Російської імперії був вимушений піти на незначні поступки і все ж таки визнати автономію України, хоч з рядом обмежень і на території України сформувалось представницький орган влади Українська Центральна Рада.

Відомими представниками в діяльності Центральної Ради були В. Винниченко, С. Єфремов, Б. Мартос, С. Петлюра, І. Стешенко, П. Христюк та ін. Очільником Центральної Ради став Михайло Грушевський [3]. 23 червня 1917 р. на II Всеукраїнському військовому з'їзді було схвалено I Універсал УЦР, яким і було проголошено автономію України. Пізніше III Універсалом УЦР було створено державу під назвою Українська Народна Республіка.

Важливим моментом в історії стало повалення влади Тимчасового уряду. Відбулось це 25 жовтня 1917 року внаслідок збройного повстання, яке було очолено більшовиками. Захопивши владу, більшовики обіцяли створення ідеальної країни, в якій суспільство буде рівним, буде ліквідовано бідність і багатство, всі будуть однаково забезпеченими. Більшовики не бажали визнавати ніякої автономії України і розпочали силою з небаченою жорстокістю захоплювати території нашої держави.

В цей час на території Західної України під впливом національно-визвольних рухів сформувалась Українська Національна Рада, а згодом 13 листопада 1918 року було проголошено Західноукраїнську Народну Республіку. Президентом ЗУНР став Євген Петрушевич, а главою Державного секретаріату (тобто уряду) добре відомий нам старожил галицької політики Кость Левицький.

Як і в випадку з УНР, державність ЗУНР не влаштувала її сусідів, зокрема поляків, які розпочали збройну агресію проти новоутвореної держави. І, якщо УНР мала якісь міжнародні відносини, та заручалась певною підтримкою інших країн, то ЗУНР була практично в повній ізоляції. Не маючи ніякого виходу, представники ЗУНР домовились з керівництвом УНР про об'єднання та взаємодопомогу.

Урочистий Акт злуки розпочався 22 січня 1919 р. о 12-й годині. Державний секретар ЗУНР Л. Цегельський зачитав і передав В. Винниченку ухвалу

Української національної ради від 3 січня 1919 р. і це було справді історичне об'єднання українських земель воедино.

На жаль новоутворена держава проіснувала недовго. З однієї сторони поляки, а з іншої більшовицька росія розшматували її на шматки... Враховуючи ту жорстокість з якою більшовики насаджували свою владу в Україні, і як жорстоко розправлялись з патріотами України, та навіть, просто з тими людьми, які спілкувались українською мовою ми можемо провести сумні паралелі з тим періодом в історії нашої держави і сьогоднішнім...

Сьогодні наша держава переживає щось подібне. Відмінність в тому, що ми вже довгий період прожили в незалежності, відчувши як це, бути господарями на своїй землі. І зараз вимушені дорогою ціною захищати те, що є нашим.

Висновки. Дослідивши більш детально період боротьби України за незалежність 1917-1920 рр. ми прийшли до висновку, що надзвичайно важливо конкретизувати і щоразу освіжати в пам'яті знання про такі історичні події в житті нашої країни, які мали шалений вплив на розвиток української нації і держави. Таким історичним проміжком часу і був 1917-1920 рр.

Поглибивши знання, про відчайдушну боротьбу нашого народу за свободу в ті роки, на очі навертаються сльози... Тому, що зараз ми проживаємо те саме. І тільки почуття віри в те, що цього разу ми зможемо захистити свою незалежність дає сили жити. Щоб зусилля наших предків не були марними.

Список використаних джерел та літератури

1. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України. Київ: Наукова думка, 1992. 445 с.
2. Історія України: нове бачення / Під ред. В. А. Смолія. Київ: Альтернативи, 2000. 464 с.
3. Історія українських політичних партій: Кінець ХІХ – 1917 р. Хрестоматія / Упорядник Б. І. Корольов, І. С. Михальський. - К: Вид. Європейського університету, 2003. 561 с.
4. Турченко Ф. Г. Новітня історія України. Частина перша. 1914-1939: підруч. для 10-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Вид. 3-тє. Київ: Генеза, 2002. 352 с.

УДК 94(477)«19»:329.8

Юлія ФАСТОВЕЦЬ
(м. Київ)

Особливості формування радянської номенклатури в УСРР у 1920-ті роки

Досліджено особливості формування радянської номенклатури політичного апарату УСРР в 1920-ті рр. Визначено проблему в кадровому складі української радянської номенклатури під час її формування. З'ясовано роль РКП(б) та її уповноважених представників у процесі формування комуністичної влади на території УСРР на початку 1920 р.

Ключові слова: радянська номенклатура, інститут уповноважених, кадровий склад, УСРР, КП(б)У, централізм політики, контроль.

Науковий керівник: *Шарпаний В. Г.*, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. У зв'язку із поступовим формуванням нового державного об'єднання – спершу більшовицької радянської Росії, а згодом СРСР – виникло питання централізованого управління новою державою та відповідною делегацією влади в наближені до центру регіони. На початку формування більшовицької Росії (1917–1919 рр.) політичним курсом керували дві системи – ради солдатських і робітничих депутатів та партія більшовиків, яка в загальнопартійній системі цього часу складала більшість. Більшовики у своїй політиці орієнтувалися на укріплення центру, однак в період 1919–1924 рр. ще спиралися на національний фактор – було зрозуміло, що приєднані до радянської Росії території є національно орієнтованими центрами, політична орієнтація яких не була спрямована на довготермінове перебування в складі нової держави. Зокрема політична думка України могла прийняти умови приєднання до більшовицької Росії, але на правах суцільної автономної одиниці із власним незалежним політичним апаратом. У зв'язку із цим більшовицька партія формувала на території України власні комуністичні центри, у які спрямовувала своїх представників для управління на місцевому рівні.

Історіографія проблеми. Аналіз спеціальної літератури дозволяє стверджувати, що певні аспекти цієї проблеми ставали предметом дослідження науковців, зокрема національну політику більшовиків під час формування нової державної одиниці, роль радянської номенклатури як політичної одиниці досліджували М. Восленський, В. Дмитришин, М. Дорошко, Т. Коржихіна, С. Кульчицький, М. Фролов та ін. Однак виявлено потребу в дослідженні особливостей формування української радянської номенклатури під впливом російської.

Зважаючи на проблемність питання, варто зосередитися на розгляді й вирішенні таких завдань: проаналізувати стан радянської номенклатури на початку 1920-х рр.; з'ясувати вплив комуністичного управлінського апарату на становлення української радянської номенклатури в 1920-х рр.

Мета дослідження – визначити особливості формування радянської номенклатури в УСРР в 1920-ті рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначено вище, управління Україною на початку формування більшовицької радянської Росії здійснювалося через представників КП(б) на території України. Це означало, що із Москви відсилали управлінців для встановлення більшовицької влади на приєднаній території. Причиною цьому була недостатня обізнаність самих українців щодо особливостей будівництва комунізму та брак фахівців, які могли б його побудувати. Унаслідок цього із центру, тобто Москви приїжджали представники

партії для фактичного управління політичним, економічним та соціальним ладом України. Загалом цих представників та їхню подальшу діяльність можна схарактеризувати як інститут уповноважених. Подібний термін в літературі рідковживаний, тому вважаємо, що він є актуальним для глибшого дослідження його сутності та функціонування, яке можна схарактеризувати як об'єднання та характеристики тих більшовиків, що були довіреними особами й діяли за наданими їм повноваженнями від більшовицької Росії на території України та мали усю повноту влади й не враховували у своїй діяльності національний фактор тих регіонів, що були приєднані до радянської Росії, а згодом стали частиною СРСР.

Варто зазначити, що формування поняття інституту уповноважених має спільні ознаки із поняттям «радянська номенклатура», що є переліком найважливіших посад у державному апараті та в громадських організаціях, кандидатури на які попередньо розглядалися шляхом внесення відповідних пропозицій про призначення; внаслідок розгляду кандидата затверджували на певну керівну посаду від райкому до ЦК КПРС [1] – як і представників на керівні посади в партії затверджували шляхом відбору, так і представників до інституту уповноважених відбирали за приналежність до більшовицької партії, відданість комуністичній ідеї та бажання встановити контроль над самостійним урядом України.

На початковому етапі формування радянської номенклатури, національна політика більшовиків ще враховувала інтереси України [3, с. 3]. Пояснити це можна тим, що багатомісячний термін перебування українських земель у складі Російської імперії дозволяв останній використовувати сировинний та людський ресурс у власних цілях – більшовики добре розуміли таку перспективу й втратити Україну на початку формування нової «імперії» означало б вихід з-під влади потужної сировинно-матеріальної бази та дешевої найманої праці. Саме тому підтримка національного питання була вигідним стратегічним рішенням, яке дозволяло побудувати комунізм методом «революції зверху» [3, с. 3], що дозволило б поглинути Україну політично та економічно.

Процес радянзації України спричинив появу не лише необхідності у відрядженні на територію комуністів для розбудови нового соціального ладу через діяльність рад, а й викликав появу «самородків, які за інших політичних умов залишилися б незатребуваними» [3, с. 6], тобто знаходилися особи, які за відсутності належної освіти та політичних знань намагалися силою встановити новий суспільно-політичний лад, що призвело до моральної та фахової деградації як цих осіб, так і самого плану швидкої радянзації України. Унаслідок відсутності належної підготовки до управління країною, при владі у радах знаходилися малокомпетентні у своїх питаннях та самовпевнені люди, які ці недоліки компенсували наявністю зброї та власним трактуванням закону й відчуттям справедливості.

Унаслідок здобуття України та вигнання армії Денікіна з її території більшовики розпочали цілеспрямованіший наступ на уряд створеної УСРР. Так, зокрема, раднарком РСФРР поставив під сумнів необхідність існування уряду

УСРР як такого, адже якщо залишити, нехай і ненадовго, у республіці самостійний комісаріат військових і морських справ, то їхня діяльність повинна відбуватися згідно з директивами відповідних комісаріатів РСФРР [3, с. 14], бо тільки внаслідок такого чіткого контролю може бути досягнута необхідна єдність, швидкість та точність виконання усіх вказівок із центру.

З метою поглинення самостійних наркомів УСРР пленум ЦК КП(б)У 27 травня 1919 р. розглянув питання про воєнно-економічний союз і ухвалив об'єднати залізницю, управління працею, фінанси, раднаргоспи, військове командування, унаслідок чого наркоми РСФРР стали союзними наркомами, а наркоми УСРР – їхніми обласними уповноваженими; назва посади «нарком» УСРР залишилася за головами усіх об'єднаних відомств [3, с. 15].

Подібний політичний розвиток викликав у населення необхідність або добровільного прийняття нової політичної системи, або примусово входити до структури радянської влади. Водночас ЦК РКП(б) не був зацікавлений у створенні й функціонуванні в республіці регіонального центру влади, тобто КП(б)У. Відповідні думки підтверджували й представники РКП(б), яких відправлено в УСРР налагоджувати партійну роботу. Зокрема, Г. Пятаков та А. Бубнов були зацікавлені в ефективній діяльності партії, тому дивувалися саботажу зі сторони відповідальних працівників апарату ЦК РКП(б) і водночас констатували, що ЦК РКП щодо України виконав 2 завдання: 1) не створювати в УСРР владного ні партійного, ні радянського комуністичного центру та 2) не пускати в УСРР комуністів, які брали участь у революційному русі України [2, с. 80].

Варто зазначити, що КП(б)У перебувала у статусі відгалуженої державної партії на території УСРР, тому керівництво партії розглядало її лише як частину РКП(б) зі «статутними правами губернської організації» [3, с. 23] та мало право на розпуск партії. Так, внаслідок відмови членів КП(б)У від обрання Х. Раковського головою нового ЦК у березні 1920 р., політбюро ЦК РКП(б) розпустило новосформований ЦК КП(б)У та призначило тимчасове бюро ЦК на чолі із С. Косіором. Крім цього, протягом чотирьох місяців на територію УСРР було відряджено близько тисячі уповноважених із центру з метою чистки КП(б)У.

Висновки. Отже, проаналізовано стан радянської номенклатури на початку 1920-х рр., що полягає у підборі партійним керівництвом більшовиків, які готові були встановлювати комуністичний режим як в Росії, так і на звільнених від імперіалізму територіях. На початковому етапі формування радянської номенклатури в УСРР спостерігається централізм політики більшовиків, що полягає в управлінні Україною через власні представницькі політичні центри – ради, а згодом і КП(б). Контроль над республікою здійснювався шляхом відрядження уповноважених представників більшовицької влади на територію УСРР. Також з'ясовано вплив комуністичного управлінського апарату на становлення української радянської номенклатури на початку 1920-х рр., що характеризується явищем призначенства, тобто пріоритет у наданні партійних місць належав більшовикам із центру у зв'язку із нестачею кваліфікованих українських більшовиків у зазначений період. Перспективою подальших

досліджень вважаємо розгляд процесу формування української радянської номенклатури за період 1921–1924 рр.

Список використаних джерел та літератури

1. Коржихина Т. П., Фигатнер Ю. Ю. Советская номенклатура: становление, механизмы действия. Вопросы истории. 1993. № 7. С. 15-26.
2. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). Київ: Основи, 1996. 396 с.
3. Кульчицький С. Національна політика більшовиків в Україні під час створення комуністичного ладу. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. 2005. Вип. 13. С. 3-56.

УДК 94:327:271.21(560)«1923/1946»

Анна КОРОСТЕЛЬОВА
(м. Київ)

Константинопольський патріархат в міжнародній політиці 1923-1946 рр.

У доповіді висвітлено становище Константинопольського патріархату в 1923-46 рр.: період між Лозаннською конференцією та турецькою кризою 1946 р. Проаналізовано вплив міжнародної ситуації на стан правосуб'єктності та можливості зовнішньополітичного впливу Патріархату. Охарактеризовано місце і роль, яку відводили Фанару уряди зацікавлених країн в своїй зовнішньополітичній діяльності.

Ключові слова: Константинопольський патріархат, Лозаннська мирна конференція, греко-турецький обмін населення, Ліга Націй, греко-турецький пакт, Друга світова війна, холодна війна.

Науковий керівник: *Гончар Ю. Б.*, доцент кафедри всесвітньої історії та археології історико-філософського факультету НПУ імені М.П. Драгоманова, кандидат історичних наук.

Постановка проблеми. Діяльність церковних інституцій в тій чи іншій державі є завжди невіддільною від дії зовнішніх та внутрішніх факторів. Протягом першої половини ХХ ст. до таких факторів можна віднести наслідки двох світових воєн, котрі призвели не тільки до перевлаштування міжнародної системи, а й прямо вплинули на місце та роль Церкви в державі. Прикладом такої трансформації є Константинопольський патріархат, становище та діяльність якого були напряму пов'язані з міжнародною ситуацією. Тож метою дослідження є висвітлення процесу зміни статусу Константинопольського патріархату в контексті міжнародної політики 1923-1946 рр.

Історіографія даного дослідження представлена доробками грецької та турецької наукових шкіл. Ґрунтовний характер має праця Г.-С. Мамалоса [5],

котрий визначив основні аспекти зовнішньополітичної діяльності Патріархату та місце Фанару в контексті особливостей міжнародної ситуації. Ф. Циріс [7] проаналізував греко-турецькі відносини протягом ХХ ст., а І. Ердал [3] розкрив питання депортації патріарха Костянтина VI на базі тогочасної турецької періодики. Джерельна база представлена матеріалами американської періодичної газети «The New York Times» [1; 2; 4; 6; 8]. Видання висвітлювало позиції зацікавлених країн, зокрема Великої Британії, Туреччини, Греції та США, щодо статусу Патріархату в періоди загострення питання у міжнародній політиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після поразки Османської імперії в Першій світовій війні Константинопольський патріархат отримав шанс на укріплення власного положення в середині турецької держави та здійснив спробу активної зовнішньополітичної діяльності. Втім після перемоги Туреччини у греко-турецькій війні та Лозаннської конференції 1923 року здобутки повоєнних років опинились під загрозою. За оцінкою грецької історіографії, Лозаннська конференція та проголошення Турецької республіки означали для Фанару необхідність пристосування до нових умов та боротьбу за виживання [7, с. 72].

З 1923 р. статус Патріархату поступово, але послідовно нівелювався турецьким урядом, що засвідчило нездатність Фанару одноосібно приймати виклики Турецької республіки. Найбільш гострою фазою даного протистояння став 1925 р., коли виникла дискусія стосовно права новообраного патріарха Костянтина VI перебувати в Константинополі. Адже згідно з Лозаннськими домовленостями, в рамках обговорення питання греко-турецького обміну населенням, було встановлено, що під обмін потрапляють ті греки, котрі оселилися в Константинополі пізніше 30 жовтня 1918 р. Таким чином, новообраний патріарх Костянтин VI потрапив під обмін, що і загостило питання статусу Патріархату в турецькій державі. Зрештою, саме дане питання стало предметом обговорення на міжнародній арені і, як наслідок, засвідчило факт домінування Анкари в пост-лозаннську добу [5, с. 78].

Спроби Патріархату звернутись до великих держав за допомогою у врегулюванні ситуації засвідчили відсутність чіткої позиції їх урядів щодо проблеми захисту прав християнської церкви та співпраці з нею.

Так, намагаючись заручитися міжнародною підтримкою, в контексті депортації патріарха, Священний Синод звертався до політичних та церковних лідерів, але не отримував позитивних результатів. Зокрема, відомо про лист архієпископа Кентерберійського до міністра іноземних справ Великої Британії Остіна Чемберлена. Британський уряд заборонив англійському примасу відправляти вітальну телеграму патріархові та відповідати на його листи. Головним поясненням британської позиції невтручання до греко-турецького конфлікту стало небажання надавати даному питанню політичного характеру, що могло привести до більш негативних, аніж позитивних наслідків для Патріархату [5, с. 80]. Такими ж безрезультатними були звернення і до румунського та чехословацького урядів, а також до уряду США [3, с. 42].

Несприйняття грецьким урядом такого стану речей заклало ідею про винесення даного питання на розгляд Ліги Націй. Хоча, варто визнати, що серед

грецького політикуму існували різні точки зору стосовно даної ініціативи та її можливих наслідків. Так, посол Греції у Великобританії, Димітріс Какламанос, висловлював скептицизм, наголошуючи на тому, що Ліга Націй і британський уряд зайняли позицію невтручання, а Італія відкрито виступала за видалення Патріархату з Константинополя. Звичайно, італійська позиція пояснювалася і релігійним аспектом, адже, як засвідчував посол, позиція італійської сторони мотивована прагненням Ватикану до повного знищення престижу православної інституції [5, с. 82]. Таку ж оцінку надає і американська сторона, котра ще у 1923 р. на сторінках періодики повідомляла про те, що Папа з тривогою спостерігав за зростанням впливу Патріархату в Європі [1, с. 6].

Зрештою, 28 січня 1925 р. було оголошено рішення комітету з греко-турецького обміну, котрий визнав необхідність депортації патріарха. Показовим є той факт, що титул «патріарх» жодним чином не згадувався в положеннях даного рішення [5, с. 84-85]. Рішення комітету стало причиною чергового звернення грецького посла у Великій Британії до Остіна Чемберлена з проханням разом з Генеральним секретарем Ліги Націй допомогти у врегулюванні даної проблеми. Проте О. Чемберлен вчергове наголосив на тому, що дане питання не потребує втручання Ліги [5, с. 85-86].

Грецька історіографія акцентує увагу на тому, що на міжнародному дипломатичному рівні перші реакції на депортацію патріарха характеризувалися виключно як вичікування. Італія заявляла, що Греція не могла очікувати нічого позитивного ані від втручання західних держав, ані від рішення Ліги Націй, адже Туреччині неможливо було нав'язати будь-яке рішення, котре підірвало б її престиж. Подібної точки зору дотримувалися і уряди Франції та Великобританії. А у Вашингтоні, під час зустрічі грецького посла та держсекретаря США, останній неохоче говорив про дану ситуацію та не збирався проявляти будь-яку ініціативу [5, с. 93-96]. Хоча американська періодика визнавала, що депортація патріарха зрештою може викликати необхідність дій з боку союзників. Тим не менш, на той момент єдиною стратегією стало суто спостереження за розвитком подій [4, с. 5].

Зрештою, незважаючи на таку позицію західних держав, 11 лютого 1925 р. Греція звернулася до Ліги Націй. Втім, оскільки Генеральний секретар не бачив загрози безпосередньої війни, питання Патріархату було винесено на сесію Ради Ліги 9 березня. Як і очікувалось, прийняття даного питання Лігою до порядку денного Анкара визнала втручанням у внутрішні справи турецької республіки [8, с. 5]. Позиція Туреччини пояснювалася тим, що звернення до Ліги Націй створювало прецедент, за яким будь-яка держава отримує право втручатися у внутрішні справи іншої держави, перетворюючи їх на міжнародні [2, с. 10]. Разом з цим в американській періодиці наголошувалося на необхідності спільних дій європейських держав та США в контексті підтримки Патріархату. Американська позиція пояснювалася тим, що одноосібна боротьба греків в цьому питанні може накликати небезпеку панісламістського перевороту. Проте зазначалося, що Греції все ж таки треба збавити тон своїх вимог та заяв, а Туреччині залишити Патріархат в спокої [6, с. 10].

Зрештою, напруженість ситуації та відмова Туреччини надіслати свого представника в Женеву, змусили Раду Ліги звернутися до Міжнародного трибуналу в Гаазі, який призначив розгляд даного питання на червневу сесію, таким чином лишивши три місяці для продовження переговорів між двома сторонами [5, с. 104-106].

Треба сказати, що червнева сесія так і не відбулася, оскільки дві сторони все ж таки дійшли до консенсусу. Так, Туреччина наголосила на тому, що в складі Священного Синоду лишалися ті церковники, котрі, як і патріарх Костянтин VI, прибули до Константинополя після 30 жовтня 1918 р. Зрозуміло, що депортація і цих церковників поставила б під загрозу подальшу долю Патріархату. Тому Анкарою був запропонований компроміс: відмова від депортації даних представників Священного Синоду за умови відкликання Грецією апеляції до міжнародних установ стосовно патріаршого питання.

Очевидно, що метою турецької політики було прагнення уникнути рішення Гааги та Ліги Націй, котрі автоматично визнали б Патріархат суб'єктом міжнародної політики, що суперечило принципам турецького уряду про суто внутрішній характер даної церковної інституції [7, с. 82].

Хоча, як зазначає грецька історіографія, політика Патріархату в рамках екуменізму автоматично визначає його як міжнародну інституцію [7, с. 186].

Зрештою, внаслідок прийняття компромісного рішення, в середині 20-х рр. ХХ ст., грецький уряд раз і назавжди з точки зору міжнародного права втратив можливість деталізувати правовий статус Патріархату. Звернення Афін до Ліги та доведення даного питання до Гааги могли б створити через два з половиною роки після Лозанни можливість перегляду правового статусу Патріархату. Адже було очевидно, що Міжнародний Суд, розглядаючи дане питання, спершу мав би встановити правовий характер інституції, проте Афіни, відкликавши свою апеляцію, суттєво підірвали вселенський та міжнародний характер Патріархату [7, с. 86-87].

Прийняття консенсусу між двома державами стало істотним підґрунтям до укладання двостороннього Пакту дружби між Туреччиною та Грецією 30 жовтня 1930 р. Характерним стало те, що Патріархія підтримала цю ініціативу та привітала підписання Пакту на сторінках офіційного видання «Ортодоксія» [5, с. 130].

Підтверджуючи позитивний клімат між обома країнами, Анкара не стала заперечувати проти бажання грецького прем'єр-міністра Е. Венізелоса відвідати Фанар. Це була історична зустріч, адже вперше офіційний представник грецького уряду відвідав Патріархат [5, с. 130-131]. Проте, ані привітання Патріархату, ані греко-турецьке зближення не означали остаточного припинення тиску на Фанар [7, с. 74]. Адже вже через півроку виникла чергова конфронтація стосовно використання титулу «патріарх». Так, грецький посол в Анкарі Спиридон Поліхроніадіс 2 березня 1931 р. подав меморандум, в якому було заявлено, що невизнання титулу «патріарх» отруїть греко-турецькі відносини, оскільки будь-яка образа, нанесена верховному релігійному лідеру православ'я, зачіпає почуття грецького народу. У відповідь, з метою засвідчити добрі наміри по відношенню

до Греції, турецький уряд надав гарантії та сертифікат про те, що ані тодішній патріарх Фотій II, ані інші церковники Фанару не будуть розглядатися в рамках греко-турецького обміну населення [5, с. 131-132].

Прямим наслідком укріплення греко-турецьких відносин стала активізація діяльності патріарха Фотія II в рамках міжнародних міжрелігійних ініціатив, що сприяло укріпленню міжнародного профілю Патріархату [5, с. 137].

Такі тенденції розвитку греко-турецьких відносин, окреслені компромісом 1925 р. та Пактом про дружбу 1930 р., заклали в оточенні європейського та американського політикуму думку про дотримання політики невтручання і в подальшому.

Новий етап залежності становища Константинопольського патріархату від міжнародних змін розпочався вже в період Другої світової війни. Треба сказати, що Фанар лишався осторонь всіх політичних та воєнних конфліктів, хоча преса неодноразово намагалася отримати коментарі щодо міжнародної ситуації та ставлення Патріархату до їх учасників. До прикладу, стаття у французькій газеті "Journal d'Orient" повідомляла про візит міністра у справах релігії Німеччини до Патріархату з метою отримати патріарше звернення до народів Чехословаччини та Польщі із закликом підкорюватись німецькому уряду. Існували також і свідчення про наявність в патріаршому середовищі прелатів-германофілів. Проте такі заяви були спростовані Фанаром як необґрунтовані.

Саме за таких умов вчергове піднялося питання захисту Патріархату в міжнародному середовищі. Відомо, що в грудні 1941 р. англійський єпископ Гібралтару звернувся до посла Великобританії в США Галіфакса з проханням підтримки Патріархату урядами як США, так і Великої Британії. За словами посла, окупація Греції нацистськими військами залишила Фанар без захисту [5, с. 159]. Бажання зберегти турецький нейтралітет зумовило відсутність американської та британської реакції, адже позиція турецького уряду залишалась незмінною: будь-яке втручання іноземних урядів до справ Патріархату категорично засуджувалося.

Докорінно позиція Туреччини почала змінюватись вже ближче до завершення Другої Світової війни та в умовах розгортання Холодної війни. Загроза поширення радянського впливу на Балканах та посилення антикомуністичних настроїв в світі стали прологом до нового раунду обговорення проблеми статусу Патріархату і його ролі в міжнародній політиці.

Так, у березні 1945 р. британське посольство в Анкарі акцентувало увагу Туреччини на необхідності наявності міжнародної інституції на території Стамбулу. Під такою інституцією, звичайно, мали на увазі Константинопольський патріархат. Адже в той час активно розпочались розмови, щодо можливості включення до Священного Синоду церковників без турецького громадянства.

Позиція Великобританії обґрунтовувалась небезпекою нападу на Туреччину з боку радянського блоку. Таким чином, зближення з греками ставало вимогою часу. Тобто, склались досить сприятливі умови для того, щоб грецький уряд звернувся до турецького уряду в інтересах Патріархату та висунув такі пропозиції, котрі могли покращити становище Фанару.

Очевидно, в другій половині 40-х років ХХ ст. у Великобританії утвердилось чітке уявлення, що присутність міжнародної інституції в Стамбулі буде вигідним для самої Туреччини. Британський посол в Анкарі висловив цю думку під час зустрічі з прем'єр-міністром Туреччини. Відома і американська позиція з даного питання – американський дипломат в посольстві США в Афінах не захотів дати однозначну позитивну відповідь [5, с. 153-154].

Одночасно американський архієпископ Афінагор проводив активну діяльність з метою зацікавлення великих держав майбутнім Фанару. Так, в листопаді 1945 р. він відвідав Держдепартамент США з метою повідомити про смерть патріарха Веніаміна I. Архієпископ висловив свою стурбованість можливим вторгненням російської православної церкви до справ Фанару, внаслідок обрання нового патріарха, котрий буде наближеним до рпц. Розуміючи всю складність втручання до внутрішніх справ Туреччини, він утримався від пропозиції конкретної політичної діяльності чи підтримки окремих кандидатів і обмежився проханням, щоб американський уряд дав зрозуміти Анкарі, що греко-американська община з великим жалем сприйматиме падіння Патріархату під владу росії.

Відома також і позиція Фіатирського митрополита Германоса, котрий у листі до архієпископа Кентерберійського висловився щодо необхідності захисту прав Фанару. Так, митрополит закликав до надання Патріархату міжнародного захисту. За таких умов Фанар міг би стати міцним оплотом проти будь-якого «проникнення з півночі». Таким чином міжнародний статус Константинопольського патріархату міг би не суперечити принципам Туреччини, котра, укріпивши церковну інституцію, змогла б отримати міцного союзника проти небезпеки, котра загрожувала обом сторонам [5, с. 155-156]. Звичайно, мова йшла про рпц та росію. Саме в цьому контексті можна казати про початок нового етапу взаємовідносин між західними урядами та Константинопольським патріархатом в рамках розгортання Холодної війни.

Треба сказати, що нові реалії та формування нового біполярного світу все ж таки змусили уряд США та західні уряди, незважаючи на початкову політику дистанціювання, зацікавитися долею Патріархату, що простежуватиметься в подальшій історії Патріархату [5, с. 156].

Висновки. В міжнародній політиці періоду 1923-1946 рр. питання Патріархату поставало неодноразово. В другій половині 1920-х на початку 1930-х рр. воно розглядалось великими державами виключно в контексті проблеми стабілізації Туреччини та нормалізації греко-турецьких відносин. Лозаннські домовленості 1923 р., визначивши Патріархат внутрішньою турецькою інституцією, значно ускладнювали можливість втручання західних урядів до справи піднесення статусу Фанару. Тож головною стратегією Заходу лишалося дистанціювання від проблеми. Туреччині вдалося відстояти право вирішувати проблему Патріархату як внутрішньодержавне питання. Лише нові реалії, з котрими зустрівся світ після завершення Другої світової війни та на початку Холодної війни, змусили турецький уряд певним чином поступитися, надавши іноземним державам право так чи інакше впливати на становище Патріархату. В умовах формування біполярного світу проблема статусу Патріархату почала

розглядатись країнами Заходу в контексті протидії комуністичній загрозі та поширенню радянського впливу через рпц

Список використаних джерел та літератури

1. "Calls Mussolini a peril to peace; Y.M.C.A. Foreign expert views Corfu incident as a play to the gallery.", The New York Times, September 17, 1923, p. 6.
2. "Case of patriarch put before League; Greek Premier declares expulsion of prelate by Turkey endangers peace.", The New York Times, February 12, 1925, p. 10.
3. Erdal İbrahim, Türk Basınına Göre; Patrikhane Konusu ve Patrik Araboğlu'nun İhracı Meselesi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 33-34, Mayıs-Kasım 2004, ss. 33-49.
4. "London expects allied action.", The New York Times, February 1, 1925, p. 5.
5. Μάμαλος, Γεώργιος-Σπυρίδων. Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως στο επίκεντρο διεθνών ανακατατάξεων (1918-1972): εξωτερική πολιτική και οικουμενικός προσανατολισμός. Αθήνα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), 2009, 379 σ.
6. "The ousting of the patriarch", The New York Times, February 22, 1925, Section X, p. 10.
7. Τσίρης Χρυσόστομος Θ. Η επίδραση των ελληνοτουρκικών σχέσεων (1923-2000) στην εκκλησιαστική πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου: από την ίδρυση του σύγχρονου Τουρκικού Κράτους ως τα τέλη του 20ου αιώνα. Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Σχολή Θεολογική. Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας. Τομέας Ιστορίας, Δόγματος, Διορθόδοξων και Διαχριστιανικών Σχέσεων, 2018, 338 σ.
8. "Turks won't go to Geneva; hold that the League cannot interfere on the Patriarchate.", The New York Times, February 21, 1925, p. 5.

УДК 94:32-058.51-053.2(477)«192»

Ірина БАТЮК
(м. Київ)

Політика радянської влади у 1920-х рр. щодо дитячої безпритульності як передумова важкого становища дітей України в роки Голодомору-Геноциду

На основі комплексного аналізу досліджень сучасних істориків, а також архівних матеріалів висвітлено явище масової дитячої безпритульності в Україні у роки першого Голодомору та Голодомору-геноциду. Розглянуто форми боротьби державних органів та громадських організацій з даним соціальним явищем. Розкрито злочинну політику радянської влади по відношенню до безпритульних дітей.

Ключові слова: діти, безпритульність, Голодомор, геноцид, заклади соціальної опіки, українське селянство.

Науковий керівник: *Чернега П. М.*, професор кафедри історії України, етнології та краєзнавства історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Діти, як найбільш вразлива ланка суспільства, залежать не лише від родинного середовища, а їхнє становище є віддзеркаленням соціальної політики держави. На початку ХХ ст. відбулися значні політичні, економічні, а відповідно і соціальні, потрясіння, що негативно вплинули на становище українського суспільства, а особливо дітей. Звичайно, в першу чергу слід виокремити військові дії у роки Першої світової війни, Української революції й окупації України російським більшовицьким режимом, які зачепили найбільш працездатну частину українського села. Вищезазначені події фактично підірвали продуктивні сили українського суспільства. Після встановлення радянського комуністичного режиму в Україні, започаткована ним руйнівна політика продрозкладки здійснювалася репресивними методами, адже продукти харчування у селян вилучалися не фіксовано, а шляхом грабіжницьких ревізій, розміри яких волюнтаристично визначалися потребами держави в продовольстві. З початку проголошення нової економічної політики, попри формальну заміну продрозкладки продподатком, формування хлібного фонду держави й надалі здійснювалося репресивними методами. Тим самим комуністичний режим продовжував спустошувати народне господарство України, підривати її економічний та соціальний потенціал і, таким чином, створювати умови для поглиблення соціальної кризи в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим джерелом інформації у проблемі вивчення масштабів дитячої безпритульності у 1920-1930-х рр. в Україні та заходів щодо її подолання є документи і матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВОВУ). Серед праць присвячених дослідженню вказаної теми варто виокремити дисертаційне дослідження А. Зінченко [8], наукові статті І. Диптан [7], С. Пришляк [9]. Становище дітей у зазначений період частково висвітлено у комплексних працях з історії Голодомору [5; 6; 11]. Проте вказана проблематика потребує подальших детальних досліджень, тому метою доповіді є аналіз явища масової дитячої безпритульності у роки першого Голодомору в Україні як прояву хибної соціальної політики радянського комуністичного режиму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діти України стали першими жертвами недбалої злочинної соціальної політики тоталітарного режиму, а голод 1921-1923 рр. значно збільшив вже існуючий контингент безпритульних. Матері для врятування своїх дітей від голодної смерті залишали їх у дитячих будинках, або все частіше просто на вулиці. Власне і самі діти, які через голод втратили родину і залишилися без жодних засобів існування, йшли до великих міст з надією врятуватися від смерті, приєднуючись до соціальної категорії безпритульних. На початок 1920-х рр. радянською владою була створена мережа закладів охорони дитинства та соціальної опіки, до якої належали дитячі будинки, дитячі містечка, колонії, колектори, реформаторії, які, не зважаючи на недостатне

матеріальне та продовольче забезпечення, відсутність мінімальних норм харчування, жахливі антисанітарні умови, були переповнені безпритульними дітьми.

Для надання допомоги голодуючим дітям на початку вересня 1921 р. було утворено Секцію допомоги голодуючим дітям (Допголдіт), що спочатку діяла при Центральній Комісії Голодуючим (ЦКГ), а потім при Раді захисту дітей України (РЗДУ). За умов складного продовольчого становища, недосконалої системи охорони дитинства на місцях, а головне – загрози ще більшого зростання безпритульності, особливо на півдні України, радянська влада ухвалює рішення про необхідність евакуації дітей Поволжя на південні території України. І якщо спочатку передбачалося евакуювати 25 тис. дітей, то згодом Політбюро ЦК КП(б)У необґрунтовано подвоїло цю цифру [7, с. 55].

Система опіки безпритульних дітей в Україні на кінець 1922 р. складалася з 1511 дитбудинків, 33 трудколоній, 14 трудкомун, 9 дитмістечок, 22 будинків для підлітків, 60 приймальників і колекторів, які сукупно вміщували близько 170 тис. вихованців [6, с. 96-97]. Загалом чисельність безпритульників в Україні за 1922 р. збільшилася майже в п'ять разів – з 102,5 до 500 тис. осіб [5, с. 33]. Порівняння вищенаведених даних показує, що державні заклади соціальної опіки утримували лише близько третини безпритульних дітей, а решта залишалися за межами їх діяльності.

Не зважаючи на заявлену радянською владою ліквідацію штучно створеного голоду, дитяча безпритульність як явище продовжувало існувати, оскільки сама влада не вживала жодних заходів для ліквідації причин, що її породжували: низький рівень забезпечуваності сімей, безробіття, слабка матеріально-продовольча база дитячих установ, відсутність заходів державної підтримки сиріт. Впродовж наступних років радянською владою в Україні організаційно здійснювався пошук форм боротьби з безпритульністю, зокрема шляхом утворення шкіл-клубів, денних дитячих будинків, організації осередків товариства «Друзі дітей», проведення рейдів вилучення дітей з вулиць [9, с. 57]. У дусі радянської практики державні органи влади наприкінці 1920-х років рапортували про те, що дане соціальне явище почало зникати.

Натомість, причини безпритульності не було повністю викорінено. Серед архівних матеріалів ми знаходимо дані про результати роботи комісії боротьби з безпритульністю, що свідчать про системне вилучення та розміщення дітей у закладах соціальної опіки впродовж наступних років. До прикладу, у висновку про роботу Дніпропетровської окркомісії за 1929 р. вказано, що вона має колектор, який фактично виконує обов'язки і прийомника і допоміжного будинку, тобто не має цільового призначення. Помешкання розраховане на 40 вихованців, а утримується до 70, тому через значне перевантаження для дітей не вистачає ліжок, одягу тощо. Другою установою на Дніпропетровщині є напівреформаторіум розрахований на 180 недолітніх, що, не дивлячись на своє довгочасне існування, не має ні води, ні електрики [1, арк. 144-145]. Зрозуміло, що життя в таких умовах було нестерпним, тому діти систематично втікали із подібних закладів, тим самим збільшуючи вуличну безпритульність. Зважаючи на

опрацьований архівний матеріал та наукові публікації, можемо стверджувати, що таке становище було характерним для усіх закладів опіки дітей в Україні.

Власне радянська держава проголошувала себе верховним опікуном всього дитинства, визнавала тільки виховання сім'ї, що закономірно здійснюється під керівництвом і контролем державних органів [2, арк. 71]. За таких умов комуністичний режим не визнавав своєї відповідальності за стрімке зростання дитячої безпритульності, а наголошував, що вона була породжена імперіалістичною війною, інтервенцією і, як наслідок, голодом, але аж ніяк не спричинена проведенням злочинної політики проти українських селян, ігноруванням соціальної політики держави загалом.

За постановою Секретаріату ВУЦВК від 10 серпня 1931 р. комплектування дитячих інтернатних установ повинно було відбуватися за рахунок бездоглядних дітей. Тому визначалася необхідність підібрати з вулиць всіх безпритульних дітей віком до 15 років. Натомість, у зверненні до Наркомату освіти наголошено, що вказану постанову неможливо виконати, тому що в УСРР діє всього 300 дитбудинків, розрахованих на 40 тис. дітей, які до того ж вже перевантажені дітьми підібраними з вулиць, бездоглядними сиротами, дітьми розкуркулених селян [3, арк. 41]. Тому закономірно, що протокол засідання СНО від 15 листопада 1931 р. містить ухвалу про незадовільний хід ліквідації рештків дитячої безпритульності по Харкову, тому що робота не носила настирливого й систематичного характеру. Основними труднощами по лінії ліквідації були визнані відсутність гуртожитків для підлітків при підприємствах і ФЗУ, організації й мобілізації уваги громадськості навколо цього питання, і, як основна – неспроможність мережі інтернатних дитустанов Харківського СПОНу забезпечити місцями підібраних дітей. Натомість, ініційоване радянською владою скорочення колоній та мережі дитустанов по містам України лише збільшувало безпритульність, зокрема й по Харкову [2, арк. 4].

Вищі органи влади не визнавали проблему перевантаженості установ опіки, а наголошували, що дитячу вуличну безпритульність можна ліквідувати навіть не поширюючи існуючу мережу дитячих інтернатних установ, при умові, що до цієї справи буде притягнуто широкі кола громадськості [2, арк. 6]. Такі міркування радянського керівництва ґрунтувалися на відірваних від реалій ідеологічних установах про комуністичне суспільство, нібито здатне легко вирішити проблему безпритульності. Невдовзі, бездіяльність радянського комуністичного режиму щодо вирішення питання масової безпритульності призвела до стрімкого збільшення її масштабів у роки Голодомору-геноциду 1932-1933 рр. і безнадійного становища цієї категорії дітей.

Висновки. Узагальнюючи форми і заходи радянських державних і громадських органів, спрямованих на боротьбу з безпритульністю, можна виокремити підбір дітей з вулиць, направлення їх у відповідні заклади соціальної опіки, встановлення індивідуального й колективного патронату. Проте вони були абсолютно недостатніми та неефективними, адже радянська влада в Україні намагалася ліквідувати безпритульність як соціальне явище, а не його першопричини. Масштаби дитячої безпритульності, як в 1920-ті роки, так і в роки

Голодомору-геноциду, були проявами хибної соціальної політики радянського комуністичного режиму. Не зважаючи на те, що її зростання частково було зумовлене об'єктивними причинами, зокрема й військовими діями, несприятливими сезонними кліматичними умовами, що у сукупності сприяли виникненню голоду, основну роль відіграла хибна й антилюдська репресивна внутрішня, зокрема й соціальна, політика тоталітарного режиму, який використав терор голодом як основний засіб поневолення українців.

Список використаних джерел та літератури

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВОУ). Ф. 166. Оп. 10. Спр. 412. 206 арк.
2. ЦДАВОУ. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 442. 93 арк.
3. ЦДАВОУ. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 445. 180 арк.
4. Брицький П. Голодомори в радянській Україні. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2013. 310 с.
5. Веселова О., Марочко В., Мовчан О. Голодомори в Україні: 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. Злочини проти народу. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2008. 273 с.
6. Гусак А. К вопросу о формах борьбы с детской беспризорностью на Украине в 1921-1928 гг. Некоторые проблемы социально-экономической и политической истории Украинской ССР. Днепропетровск, 1975. № 6. С. 93-101.
7. Диптан І. Проблема дитячої безпритульності на Україні (1919-1932 рр.). Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ, 1992. Вип. 2. С. 52-60.
8. Зінченко А. Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01, Одеса, 2002. 17 с.
9. Пришляк С. Дитяча безпритульність в Україні у 20-30-х рр. ХХ століття. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Львів, 2012. № 2. С. 54-61.
10. Сергійчук В. Голодомор 1932-1933 років як геноцид українства. Видання четверте, доповнене. Вишгород: ПП Сергійчук М.І., 2016. 320 с.

УДК 94:328.123(477.61/.62)«1941/1944»

Вадим ДМИТРЕНКО
(м. Київ)

Опозиційна діяльність ОУН на території Донбасу (1941-1944р.)

Організація українських націоналістів – реальність української історії. Вона була заснована 1929 року, і тривалий час мала одну мету (і докладала всіх зусиль для її досягнення) — Українську Самостійну Соборну Державу. На мою думку, діючи на західних землях, ОУН має досягнути всі етнографічні українські землі, бо це запорука головної мети. При заснуванні, українські землі були поділені між сусідніми країнами,

що призвело до протистояння режиму, який там існував. Регіон, який я обрав, завжди вважався дуже важливим для майбутнього України.

Ключові слова. Донбас, Організація Українських Націоналістів, Німецько-радянська війна.

Науковий керівник: *Двірна К. П.*, доцентка кафедри історії України, етнології та краєзнавства історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Мета роботи. На основі вивчення знайдених документів, спогадів очевидців і загалом усіх опрацьованих документів необхідно дослідити специфіку діяльності ОУН на Донбасі 1941-1944 років.

Завдання дослідження: проаналізувати діяльність українських націоналістичних організацій на Донбасі в 1941-1944 рр.; вивчити боротьбу ОУН з окупантами; дослідити основні завдання, які поставила перед ОУН на Донбасі протягом 1941-1944 рр.; визначити основні завдання, які поставила ОУН на період 1941-1944 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку 1941 року центральний провід ОУН почав формувати похідні групи, які після нападу німецької армії на Радянський Союз пішла за німецькою армією в глиб радянської території. Ці групи організовуються за кордоном вихідцями з ОУН. Завдання параді полягало в тому, щоб захопити всі керівні посади в органах місцевого самоврядування окупованої німцями України та Дону і Краснодарського краю; призначити спеціально відібраних осіб, ворожих радянській владі; створити сильну організацію ОУН в області; розпочати серед населення Проводити агресивну націоналістичну пропаганду. На думку Проводу ОУН, така акція неминуче доводить німецькій владі, що народ окупованих українських територій повністю підтримує ОУН та її незалежний український уряд, створений у Львові 30 червня 1941 року. Це повинно було, змусити Німеччину визнати уряд Я. Стецька законним представником українського народу. У протилежному випадку було передбачено, що масові оунівські організації продовжуватимуть активну націоналістичну діяльність, спрямовану на досягнення своєї мети.

Було створено всього три похідні групи ОУН. Перша (Північна) сформована у Холмі (Польща) і повинна була рухатися у напрямку Ковель-Луцьк-Здолбунів-Житомир-Київ-Полтава-Харків. Друга (Середня) група формувалася у Перемишлі з напрямком руку Львів-Тернопіль-Проскурів-Вінниця-Козятин-Фастів-Київ. Та третя (Південна) група була створена у Саноку та прямувала на Дрогобич-Тернопіль-Проскурів.

Таким чином було розкрито структуру похідних груп. До їх керівництва входили: провідник, штаб групи у складі чотирьох осіб (помічника провідника групи – «трасового»; персонального референта, що відповідав за розстановку кадрів і призначав ройових; референта зв'язку; господарчого референта) і секретар-друкарка. Периферію похідних груп складали рої, що нараховували від 5

до 12 оунівців. Керована ним група на момент виходу складалася з 15-16 роїв загальною кількістю до 200 осіб.

Коли німецькі війська почали просування на територію України в Галичині та Волині, похідні групи частково реорганізували та поповнили.

Похідні групи розділили по краях та областях і вони просувалися відразу за лінією фронту у визначених напрямках. Групи рухалися по-різному: пішки, на автомобілях, кінськими підводами, поїздами, але, як правило-підводами, Обходячи великі міста, вони поступово просувалися вперед. По третій групі учасників походу було шість територіальних розподілів за маршрутом руху у вузлових пунктах (Стрий, Тернопіль, Проскурів, Вінниця, Кіровоград та Дніпропетровськ) окремі рої чи групи направлялися по периферії. Перед військовим референтом третьої похідної групи було поставлено такі завдання: створення у південно-східних областях України «січей» – міських, окружних та обласних військових гарнізонів, які повинні були стати основою майбутньої української армії. Але у липні 1941 р. він отримав від головного проводу ОУН вказівку не створювати «січ», оскільки німці не визнали українського уряду на чолі з Я. Стецьком і заборонили організацію збройних сил ОУН.

Учасники груп вели по містах та селах, окупованих німцями, пропаганду щодо створення незалежної української держави, з метою підібрати відповідні організаційні кадри.

Несподівана поява ОУН та діяльність її членів в місцевій адміністрації, поліції, господарських установах, сприяли формуванню у населення враження щодо легальності організації, навіть - ймовірної частини окупаційного режиму.

Це був перший, підготовчий період діяльності організації українських націоналістів на східноукраїнських землях, який продовжувався з початку «походу» до весни 1942 року.

Основна робота членів ОУН (організаційна та пропагандистська) проводилася силами кадрів, що прийшли з західноукраїнських земель, більшість з яких жили та працювали легально. Тільки невеличка частина оунівців була законспірованою. Пропагандистська робота кадрових оунівців призвела до двох певних наслідків. По-перше, до організації було залучено частину місцевих націоналістів, тобто осіб, які мали націоналістичні погляди, або каралися радянською владою на цьому ґрунті.

З місцевого населення під вплив оунівських пропагандистів підпадали, перш за все, особи старшого або середнього віку, що мали певні націоналістичні погляди чи переконання, та у незначній кількості – молодь.

Зрозуміло, що перші дві категорії були, як свідчили оунівці «елементом мало бойовим та політично несвідомим»

Безумовно, реальний результат першого періоду діяльності ОУН в Донбасі поява кадрових працівників організації у цьому важливому, з усіх позицій, регіоні України.

Окремі «клітини», що буди створені кадрами ОУН в Донбасі, мали перспективну стратегічну організаційну мету та поточні тактичні завдання.

Ось як описує діяльність ОУН один з активних її учасників С. Мушенко: «Цю організацію у Комсомольську створювали приїжджі представники та зв'язкові ОУН; вони вербували як правило 1-2 осіб, переважно з числа інтелігенції, яким в свою чергу доручали вербувати з місцевого Українського населення нових членів ОУН та облік осіб, що симпатизували українському національному рухові» [8, с. 38].

Сам процес вербування проходив таким чином. Учасник ОУН намічав об'єкт для вербування, вивчав його, потім починав індивідуально його обробляти у націоналістичному дусі: проводив бесіди, читання націоналістичної літератури, давав йому таку літературу для вивчення додому. Та коли об'єкт був вже достатньо вивченим та підготовленим до вступу в організацію, вербувальник повинен був розповісти про існування ОУН, її завдання та методах роботи, а після цього зробити пропозицію щодо вступу. Отриманням згоди фактично завершувалося вербування. Новим членам доручалося вести націоналістичну пропаганду, облік прихильних до українського націоналістичного руху, тільки перевіреним дозволялося розповсюджувати оунівську літературу. З метою конспірації заборонялося (з літа 1943 р.) збирати на наради понад 4-5 осіб, не дозволялося писати протоколи та будь-які документи про роботу ОУН. Всі учасники організації повинні були вивчати політичні настрої населення, слідкувати за діями партизанів, виявляти факти патріотичної боротьби українців проти окупантів, встановлювати угруповання, ворожі або симпатизуючи націоналістам.

Оунівці за рівнем підготовки розділялися на три категорії. До першої входили так звані «симпатики», тобто «такі, що симпатизували організації. Саме їх вивчали кадрові оунівці, обробляли у націоналістичному дусі, роз'яснюючи програмні положення, читаючи та обговорюючи листівки, поступово залучаючи до практичної пропагандистської діяльності, розповсюдження листівок, вербування нових кадрів. Симпятиків, що успішно пройшли перший етап, включали до категорії кандидатів, яким вже доручали серйозніші завдання та перевірили їх ідейно-теоретичний рівень та відданість організації. Окрім всього іншого, кандидати повинні були вивчити основні документи ОУН: «Декалог», «12 прикмет характеру українського націоналіста» та «44 правила життя українського націоналіста». Далі кандидати складали «Приречення» (присягу).

ПРИРЕЧЕННЯ (присяга)

Прирікаю і зобов'язуюся перед Богом, перед українським народом - перед власним сумлінням як член Револьюційної ОУН - все і всюди працювати й боротися за Українську Самостійну Соборну Державу, за здійснення ідей і Програм ОУН, для добра й величчї України, українського народу, людини, а через це - для добра всього людства.

Прирікаю в тій праці й боротьбі віддати свої сили для всього, що вона вимагає в кожному хвилину, і, як треба, своє життя. Зобов'язуюся точно і совісно сповняти всі обов'язки члена ОУН та виконувати всі її накази й доручення. Так мені, Боже, допоможи.

Після виголошення «Приречення» ця особа ставала повноправним членом ОУН та її призначали до «організаційної клітини».

Слід зазначити, що створення та функціонування місцевих осередків ОУН в Донбасі було обмежено невеликим часом (близько двох років).

Враховуючи, що за цей термін місцевим оунівцям довелося докорінно міняти стратегію і тактику своєї діяльності та організаційну структуру (приспосовуючи її до нелегальних умов), основна маса тих, кого самі місцеві провідники та представники центру вважали членами організації, фактично не вийшла за межі перших двох груп.

Найважливішим напрямком роботи оунівців було розповсюдження листівок. Це була ризикована робота, яка загрожувала жорсткими карами від окупаційної влади.

У місті Комсомольську на явочній квартирі зв'язкова «Нюся» та районний провідник ОУН студент Сигіда придбали друкарську машинку для виготовлення листівок. Провідник приніс оригінал листівки, яку треба було копіювати. Безпосередньо друком займалися «Нюся» та активний оунівець С. Мушенко. Останнім було надруковано 10 листівок, які він віддав для розповсюдження зв'язковій [8 с. 44].

Така схема була звичайною: місцеві оунівці отримували оригінал (зразок) листівки, тиражували її та розповсюджували. Часто всі ці операції виконувало невелике коло осіб.

Серед завдань, які ставили провідники та передавали зв'язкові ОУН було придбання зброї. Архівні матеріали фіксують такі епізоди. «Євген» у присутності місцевих активістів купував у румунських солдатів револьвер, пояснюючи це необхідністю [8, с. 54].

С. Мушенко на допиті розповів слідчому: «Надаючи великого значення придбанню зброї учасники ОУН міста Комсомольська запасалися нею. Учасник ОУН Підуст таємно носив зброю та показував мені гранату. Я особисто мав обріз, який потім знайшов мій батько та викинув. Озброєнням учасників Горлівської

ОУН займалися староста Шембарьов та його заступник Мирошниченко, які передавали зброю для зберігання мені у касу (Мушенко працював касиром міської управи). Загалом було передано 4 гвинтівки, 2 карабіна, 1 російський автомат та набої до них. Пізніше за розпорядженням Шембарьова, зібрану зброю я передав учаснику організації, що працював у комісії. Керівник районного проводу ОУН Сігіда, в бесіді зі мною заявив, що у Комсомольську на озброєнні ОУН є кулемети» [8, с. 55].

Висновки. Якщо взяти до уваги, що активність ОУН поширювалася на всі українські етнічні землі, а збройний опір ще довго не припинявся й після закінчення Другої світової, то можна зробити однозначний висновок: ОУН і націоналістичний рух стали незаперечним свідченням готовності українського народу зі зброєю в руках відстоювати ідею національної самостійності. Досліджуючи боротьбу ОУН з окупантами, можу сказати, в результаті мого дослідження встановлено, що на території Донбасу у 1941-1944 рр. діяли групи обох ОУН – «бандерівської» та «мельниківської». Точно про існування осередку другого напрямку відомо лише по Маріуполю. Але, чисельно переважали представники ОУН(б). Боротьба ОУН проти німецьких окупантів активно тривала від жовтня 1942 року, коли німецькі війська та їх союзники, військова адміністрація вперше зіткнулися з організованими українськими військовими підрозділами. Слід зазначити, що умови діяльності ОУН в регіоні Донбасу були значно складнішими для кадрових провідників, враховуючи багатонаціональність населення регіону.

На мою думку подальше вивчення діяльності Організації українських націоналістів можливе на більш високому рівні за умови використання документів німецьких окупаційних та каральних органів.

Отже, можна впевнено стверджувати, що організація українських націоналістів у 1941-1944 році, створила свою власну структуру, що мала явочні квартири та групу найбільш активних осіб – провідників та зв'язкових.

Список використаних джерел та літератури

1. Реабілітація репресованих. Законодавство та судова практика. Офіційне видання/ За ред. В. Маляренка. Київ: Юрінком, 1997.
2. Стахів Є. Вказ. праця. С.146
3. Мірчук П. Українська повстанська армія 1942-1952. Мюнхен: Книгозбірня «Просвіти», 1953.
4. Добровольський О. ОУНівське підпілля Донеччини. Донецьк, 2009. 36 с.
5. Ковальчук В. ОУН в Центральній, Південній та Східній Україні. 1941-1950-ті рр. Київ, 2011. 80 с.
6. Армстронг Д. Украинский национализм. Факты и исследования. / Пер. С англ. П. В. Бехтина. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2008. 368 с.
7. Куромія, Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-ті роки = Freedom and Terror in the Donbas: A Ukrainian-Russian Borderland, 1870s-1990s. — Київ: Основи, 2002. — 510 с.
8. Нікольський В. М. Підпілля ОУН (б) у Донбасі / НАН України. Інститут історії України. Київ, 2001. 178 с.

УДК 94:271.2:355.01(430:47+57)«1941/1945»

Віктор ДОЦЕНКО, Софія ІЖУК
(м. Київ)

Зміни в політиці компартійних органів щодо російської православної церкви під час німецько-радянської війни 1941-1945 рр.

У статті проаналізовано причини трансформацій партійно-державної політики стосовно Російської православної церкви в умовах німецько-радянської війни і початку співпраці між Церквою та сталінським керівництвом. Розкрито цілий комплекс взаємопов'язаних внутрішніх і зовнішніх чинників, що вплинули на зміни у становищі РПЦ та зумовили її нову роль у суспільно-політичному житті Радянської держави.

Ключові слова: партійно-державна політика, РПЦ, ієрархи, Сталін, німецько-радянська війна.

Постановка проблеми. Ключова роль Російської православної церкви в ідеологічній підтримці політичного режиму РФ ставить необхідність дослідження питань взаємовідносин органів влади із РПЦ та реалізації державної політики щодо неї. Для розуміння специфіки й місця Російської православної церкви в суспільно-політичній системі важливим є вивчення цих проблем у радянський період, зокрема під час німецько-радянської війни (1941-1945 рр.). Саме у цей час відбувається становлення РПЦ як «державної» Церкви внаслідок трансформацій релігійної політики радянського режиму, зумовлених змінами стратегії сталінського керівництва як у внутрішній, так і зовнішній політиці.

Історіографія проблеми. До висвітлення історії відносин між Російською православною церквою та радянським керівництвом зверталися ряд західних учених, російські дослідники В. Алексеев [1], Д. Поспеловський [4-5], М. Шкаровський [6], сучасні українські історики Н. Шліхта [7], В. Войналович [3] тощо. Згадані науковці працювали над розкриттям характеру релігійної політики компартійних органів та визначенням факторів, що зумовлювали трансформації державного курсу стосовно Російської православної церкви. З огляду на різноплановість та дискусійність цих проблем постає необхідність їхнього подальшого об'єктивного та комплексного дослідження.

Метою статті є висвітлення ключових причин та передумов трансформацій партійно-державної політики щодо Російської православної церкви та початку «нового етапу» взаємовідносин між органами влади і православною ієрархією в умовах німецько-радянської війни 1941-1945 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Від самого початку німецько-радянської війни в офіційній риториці СРСР проводилися аналогії воєнних подій 1941 р. із Вітчизняною війною 1812 р. Радянська ідеологія зверталася до взірців визначних російських полководців: Олександра Невського, Дмитра Донського, Олександра Суворова, формуючи концепцію нової «вітчизняної війни». Національно-патріотична пропаганда, що мала за мету мобілізувати населення

Радянського Союзу на боротьбу з німецькими окупантами, апелювала також і до релігійних почуттів народу, що виявилось, зокрема, під час виступу по радіо Сталіна 3 липня 1941 року у його релігійному зверненні до народу – «Браття і сестри!».

Переорієнтація державної ідеології зумовила зміни у ставленні радянської влади до Російської православної церкви, яка зберігала вагомий вплив на суспільство. Фактично припинилася антирелігійна агітація, закриття церков та переслідування духовенства; налагодились деякі контакти між державною та церковною владою. Велася підготовка до вирішення церковного питання в Радянському Союзі – православ'я мало зайняти відведену для нього тоталітарним режимом нішу в суспільно-політичному житті держави.

Початок радикальних змін у цій сфері більшість істориків відносять до подій вересня 1943 р. У ніч з 4 на 5 вересня 1943 р. у Кремлі Сталін зустрівся з трьома православними митрополитами – Патріаршим Місцеблюстителем Сергієм (Страгородським), Ленінградським Алексієм (Симанським) і екзархом України Миколаєм (Ярушевичем).

У результаті цієї зустрічі ієрархи РПЦ отримали дозвіл на відновлення та відкриття частини храмів, повернення із заслань репресованого духовенства, відкриття духовних семінарій, розширення церковного видавництва, зокрема відродження «Журналу Московської Патріархії», припинення антирелігійної пропаганди тощо. Вирішувалися і деякі матеріальні питання, пов'язані з діяльністю Патріархії. Невдовзі, 8 вересня, з дозволу та ініціативи Сталіна відбувся Собор РПЦ, на якому обрали Священний Синод і патріарха Московського і всієї Русі – Сергія (Страгородського) [3, с. 67-68].

Ці події свідчили про формування нового типу державно-церковних відносин. За визначенням російського історика Церкви Д. Поспеловського, Патріархія і Сталін фактично уклали на цій зустрічі своєрідний усний конкордат, за яким «Сталін обіцяв прихильну політику та невтручання у внутрішньоцерковне життя, а церковне керівництво брало на себе підтримку радянської політики, особливо зовнішньої» [4, с. 297].

Дослідники по-різному пояснюють передумови та причини таких змін у партійно-державній політиці щодо РПЦ. Визначається цілий комплекс взаємопов'язаних внутрішніх і зовнішньополітичних чинників, що вплинули на рішення радянської владної верхівки нормалізувати відносини з Церквою.

Ряд відомих російських дослідників, зокрема М. Шкаровський, першочерговою причиною таких трансформацій визначають зайняту церковним керівництвом активну патріотичну позицію під час війни і виявлену допомогу і підтримку з боку Російської православної церкви, переважної більшості її духовенства та вірних у боротьбі з ворогами, що дозволило Церкві «багато в чому розширити та утвердити свій вплив у країні» [6, с. 120].

Таку точку зору заперечує вже згаданий дослідник Д. Поспеловський, котрий стверджує, що «Сталін ніколи не вирізнявся особливими схильностями до вдячності та пам'яті за надані йому послуги» [5, с. 125]. Натомість у виокремленні причин запровадження нового політичного курсу щодо РПЦ він погоджується з

позицією В. Алексеєва щодо визначальної ролі не стільки внутрішніх, скільки зовнішньополітичних чинників.

Якраз напередодні зустрічі з церковними ієрархами у вересні 1943 р. Сталін готувався до конференції в Тегерані, де мала відбутися його перша особиста зустріч з керівниками країн антигітлерівської коаліції. Він покладав на цю конференцію велику надію домогтися відкриття Другого фронту в Другій світовій війні. Сталінське керівництво намагалося різноманітними способами підштовхнути союзників якнайшвидше розпочати воєнні операції проти Німеччини на півдні або заході Європи [1, с. 337].

У західних країнах, зокрема у Великій Британії та Сполучених Штатах Америки, існували громадські рухи, насамперед деякі протестантські Церкви, котрі мали безпосередні контакти з радянським урядом і висловлювали всебічну допомогу і підтримку СРСР. Вони також могли чинити вагомий вплив на громадську думку і відповідно на позицію урядів своїх країн.

Напередодні Тегеранської конференції до Радянського Союзу планувався візит офіційної делегації англіканської Церкви на чолі з архієпископом Йоркським. Це давало хорошу можливість переконати західних союзників у віротерпимості радянської влади та створити в іноземців враження про «існування в СРСР благополучної Церкви та релігійної свободи», що часто ставало предметом претензій до радянської влади з боку демократичних західних держав. Найкраще це завдання міг виконати патріарх РПЦ, котрий би зустрів англіканську делегацію у всій притаманній Православ'ю красі та пишності. Тож ці обставини вимагали від Сталіна якнайшвидше почати діалог і співпрацю з Церквою [4, с. 298].

Д. Поспеловський звертає увагу на те, що після втілення своїх планів і закінчення війни радянська влада могла «згорнути» діяльність Церкви, однак не зробила цього. Насамперед причиною цього стало те, що Сталін побачив значні перспективи та вигоди в реалізації своїх зовнішньополітичних планів від покірної йому Церкви. По-друге, він усвідомлював також і необхідність інтегрувати в радянську систему східноєвропейські народи різних християнських конфесій та нещодавно приєднані «свої» західні території, тому намагався створювати видимість релігійної терпимості і не налаштовувати проти себе віруюче населення цих регіонів [5, с. 125].

Ряд західних, російських та сучасних українських дослідників підтримують думку про зумовленість переорієнтації церковно-релігійної політики сталінського режиму потребою адекватної відповіді на релігійне відродження в окупованих районах Радянського Союзу. Так, історик М. Шкаровський зазначає, що після деокупації частини регіонів виникла потреба у Патріархії для нейтралізації впливу гітлерівської пропаганди, що позиціонувала Німеччину як захисницю християнства в Росії, та встановлення контролю над стихійно відроджуваним релігійним життям на звільнених від німецьких військ територіях. Саме з цією метою до цих регіонів незабаром направили майже половину всього єпископату Російської православної церкви [6, с. 121].

Ще одним чинником, що вплинув на зміни в партійно-державній політиці щодо РПЦ, ученими визначається також зростання націоналістичних тенденцій та бажання влади використати Церкву як консолідуєчий елемент у суспільстві. Трансформації церковної політики в Радянській державі розглядаються як ідеологічний поворот з метою впровадити національно-патріотичні гасла в державну ідеологію (так званий «націоналістичний неп») [2, с. 149].

Значна частина сучасних авторів заперечує зумовленість змін політичного курсу стосовно Російської православної церкви будь-якими ідеологічними або особистими мотивами Й. Сталіна. За їх визначенням, у нього цілком переважав прагматичний розрахунок і бажання укріплювати свою владу та розширювати сферу впливу Радянського Союзу на світовій арені. Сучасна українська дослідниця Н. Шліхта щодо цього висловлює думку, що сталінська прагматика перевершила комуністичну ідеологію [7, с. 41]. Релігія так само, як і атеїзм розглядалися Сталіним лише як «суспільні феномени, що мали кожен по-своєму служити його системі» [6, с. 121].

Сучасний український дослідник В. Войналович передумовою нової церковної політики визначає політичний курс Сталіна на Радянську імперію разом з «головним народом» та «головною церквою». Ці зміни зумовлювалися насамперед внутрішньою еволюцією режиму, тож війна, на думку науковця, стала лише каталізатором, а не першопричиною цих трансформацій [3, с. 9].

Висновки. Таким чином, початок діалогу партійно-державного керівництва з керівництвом Російської православної церкви та запровадження нового політичного курсу в релігійній політиці обумовлювалися цілим комплексом взаємопов'язаних факторів – як внутрішніх, так і зовнішніх. Визначальну роль серед них більшість дослідників надають саме зовнішньополітичному чиннику. У трансформаціях церковної політики Сталін керувався першочергово не ідеологічними постулатами, а прагматичним розрахунком, визначаючи Російській православної церкві роль ефективного інструмента в реалізації свого бачення подальшого розвитку Радянської держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Алексеев В. А. Иллюзии и догмы. Москва: Политиздат, 1991. 400 с.
2. Верт А. Россия в войне 1941-1945: пер. с англ. Москва: Воениздат, 2001. 664 с.
3. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс: монографія. Київ: Світогляд, 2005. 742 с.
4. Поспеловский Д. В. Православная Церковь в истории Руси, России и СССР: учебное пособие. Москва: Библийско-богословский институт св. ап. Андрея, 1996. 408 с.
5. Поспеловский Д. В. Русская православная церковь в XX веке: монографія. Москва: Республика, 1995. 511 с.
6. Шкаровский М. В. Русская православная церковь при Сталине и Хрущеве: (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939-1964 годах). Москва: Крутицкое Патриаршее подворье, 1999. 400 с.
7. Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр. Харків: Акта, 2011. 468 с.

УДК 94:378.4(477.411)«1942»

Юрій ЛЕВЧЕНКО
(м. Київ)

Щодо відновлення навчання у Київському педагогічному інституті в 1942 році: плани Київської міської управи

У статті спростовується існуючий до цього часу в історії університету радянський ідеологічний стереотип, що під час окупації інститут не працював. Висвітлено відновлення діяльності Педагогічного інституту в кінці 1941 року. На основі архівних документів і окупаційної періодики розкрито плани Київської міської управи щодо підготовки інститутом вчителів для українських шкіл.

Ключові слова: Київський педагогічний інститут, Київська міська управа, нацистський режим окупації, освітня політика, ідеологічні стереотипи.

Постановка проблеми. У сучасний період більшість закладів вищої освіти у розкритті власної історії окупаційного періоду (нацистської окупації 1941-1944 років) продовжує дотримуватись радянської методології Великої Вітчизняної війни, а не україноцентризму. Своєю чергою, це призводить до комічної ситуації з однієї сторони – заклад поновив свою діяльність, відновив управлінську структуру та науково-педагогічний склад, визначив сферу своєї діяльності, а з іншої сторони – так і не розпочав навчати студентів. Це пояснюється історичною пам'яттю старшого покоління, що була сформована у радянський період. Україна перебуваючи в складі Радянського Союзу зазнавала постійної радянзації (русифікації), а її історія тотальних змін, виправлень та коригувань під ідеологічні установки марксистсько-ленінської методології. Ще більшого політичного та ідеологічного контролю здійснювала радянська влада за висвітленням подій німецько-радянської війни (1941-1945 рр.) через диктат партійноправильної концепції «Великої Вітчизняної війни», яка визначала які теми було дозволено розкривати, а які – ні. Тому, зараз традиційна окупаційна історія вищих навчальних закладів зводиться до трьох основних тез: «на купованій території не функціонували, адже були евакуйовані в східні райони СРСР»; «залишені під окупацією заклади грабувались і руйнувались нацистами»; «вищі, що все ж були відкриті німцями стали пастками для відправлення студентів на рабську працю до Третього рейху». Подібну інтерпретацію власної історії виробили й співробітники Київського педагогічного інституту (тепер – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова). Пояснити це можна тим, що керівництво вишу боялось втрати репутацію навчального закладу і тому вимушено було зрівняти свою історію з офіційною. Якби цього не було зроблено навчальний заклад міг потрапити у немилість до партійних чиновників, а його працівники отримали ідеологічне тавро «зрадників» або «колаборантів», які добровільно працювали на ворога. Радянська влада зникла з розпадом СРСР, однак в історичній пам'яті співробітників університету продовжує існувати радянський стереотип – під час нацистської окупації інститут не функціонував.

Історіографія питання. Перші згадки про відкриття і діяльність педінституту в окупації почали з'являтися лише в перше десятиліття ХХІ ст. у дослідженнях нацистського режиму окупації в Рейхскомісаріаті «Україна» К. Беркгофа [6, с. 165] та М. П. Куницького [16, с. 343-344]. Окремі свідчення про діяльність при інституті методичного бюро, що надавало освітні консультації вчителям київських шкіл наводять В. М. Удовик [23, с. 152, 168] та І. В. Гончаренко [8, с. 37]. Підготовку в інституті шкільних підручників – Т. Миронюк [19, с. 49-57].

Мета дослідження полягає в розкритті історії університету в період нацистської окупації та спростування існуючого досі радянського стереотипу, що у згаданий період Педагогічний інститут не функціонував. Основними завданнями є: розкрити причини довгого існування радянського трактування окупаційної історії інституту; проілюструвати політико-освітню ситуацію в Києві у період діяльності педінституту (кінець 1941 – середина 1942 року); на основі архівних документів та окупаційної періодики висвітлити плани Київської міської управи відносно діяльності Педагогічного інституту.

Виклад основного матеріалу дослідження. З 1949 рр. до 1990 р. працівники Київський педагогічний інститут імені О. М. Горького поступово сформулювали радянську версію окупаційної історії: «у зв'язку з тимчасовою німецькою окупацією України інститут тимчасово не працював» [13, с. 3]; «війна перервала роботу вузу» [12, с. 5]; «Одразу ж після визволення столиці Радянської України, 10 листопада 1943 р., відновив свою роботу і педагогічний інститут» [14, с. 17]; «у липні (1941 р.) викладачі та студенти інституту... пішки вирушили в місто Лебедин на Сумщині, де за вказівкою НКО УРСР вирішено було розгорнути Київський педагогічний інститут. Однак у зв'язку з перенесенням воєнних дій на Лівобережну Україну, її окупацією, навчання у вузі у вересні 1941 р. так і не розпочалося» [11, с. 30-31].

Спрощеність і тривалість (40 років) існування «офіційної» версії окупаційної історії університету, а головне звиклість до неї співробітників призвело до її незмінності вже за незалежності. Щоправда, розкриття періоду окупації позбавилось явних ідеологічних акцентів. Так, у праці «Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Історія. Сьогодення. Перспективи. 1834-2004» хоч і зберігся епізод з евакуацією до Лебедина, однак пояснення чому університет не міг працювати в окупації має сучасне трактування: «Страхітливі умови «німецького порядку», покликаною задушити все живе на окупованій території, здавалося б, на тривалий час унеможливили будь-яку форму суспільного життя, а культурно-освітнього – й поготів» [22, с. 56]. Зараз в Університеті «побутує», ще одна інтерпретація окупаційної історії – у зв'язку з окупацією навчальний процес в інституті не відбувався.

З власних спогадів... Навчаючись в Інституті історичної освіти (в побуті – «істфаці» (скорочення – історичний факультет)) Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова постійно чув від викладачів і студентів старших курсів, три версії про окупаційну історію університету: «ми були евакуйовані в Уфу»; «на окупованій території університет не функціонував»; «під час нацистської окупації навчання студентів не відбувалося». На одній із

лекцій предмета «Історія слов'янських народів» декан (Сушко Олександр Олександрович) розповідаючи історію університету під час Другої світової війни тактично натякнув: «коли розпочалась війна педагогічний інститут було евакуйовано на схід Радянського Союзу, однак на окупованій території теж залишався наш інститут». Також, під час однієї з розмов із науковим керівником (спочатку курсової, потім магістерської та кандидатської робіт) Двірною Катериною Петрівною почув, ще одну версію: «до війни в Києві було два навчальні заклади, що здійснювали підготовку вчителів – педагогічний та учительський інститут, то під час окупації діяв той другий, а наш інститут не функціонував».

Тепер звернемось до історичних фактів. У листопаді 1941 р. за сприяння Київської міської управи було відновлено роботу Київського педагогічного інституту на основі: наказу № 417а Відділу культури та освіти Київської міської управи (7 листопада) та постанови №194 Голови міста Києва (29 листопада). Відповідно до них «на базі Педагогічного та Учительського інститутів (до війни відділ педагогічного інституту) створюється Київський Учительський Інститут, що має здійснювати педагогічну підготовку вчителів для загальноосвітніх шкіл» [1, арк. 282; 3, арк. 218]. З цього приводу 3 грудня в газеті «Українське слово» було опубліковано замітку «Вчительський інститут»: «Раніше в Києві існувало два спеціалізованих інститути, які готували вчительські кадри – педагогічний та вчительський. Тепер, при реорганізації вищої освіти в Україні, спеціальна нарада працівників різних навчальних педагогічних закладів, на якій були присутні 28 чоловік, прийшла до висновку, що для підготовки фахівців, які виховуватимуть дітей в загальних школах, потрібно створити один вищий навчальний заклад – учительський інститут. Такий інститут створюється в Києві на базі колишніх педагогічного та вчительського інститутів. Для нього виділено приміщення колишнього педагогічного інституту на Бульварі Шевченка, 22. Директором інституту призначений доцент Завітневич» [7, с. 4].

Варто наголосити, що до кінця 1941 р. Київська міська управа, яка виникла відразу після захоплення німецькими військами Києва, єдиним управлінським органом, що здійснював налагодження життя міста. Річ у тому, що 195 фельдкомендатура (польова комендатура) під керівництвом якої знаходилось місто у вересні – жовтні, зосереджувалась на виконанні воєнних завдань, а справи місцевого населення їй не цікавили. У листопаді були утворені німецькі органи цивільної адміністрації – штадткомісаріат (орган управління міського гебіту «Київ-місто») і генералкомісаріат (орган влади та управління м. Києва і Генерального округу «Київ»), однак до кінця року вони формували свої управлінські структури та зайняли вичікувальну позицію у політиці відносно місцевого населення. Однак, на початку 1942 р. вони перебирають владу в м. Києві, «очищають» міську управу від націоналістів та спрямовують її діяльність на виконання німецьких наказів [15, с. 67-69].

У березні 1942 р. фінансова секція відділу культури та освіти Київської міської управи підготувала загальний кошторис усіх культурних та освітніх установ Києва на 1942/1943 бюджетний рік. [4, арк. 3]. Так, у суто

бухгалтерському документі під назвою «Видатки на утримання установ і підприємств відділу культури і освіти на 1942/1943 бюджетний рік (1 квітня 1942 р. – 1 квітня 1943 р.)» збереглась інформація про план відкриття Київського педагогічного інституту. Згідно з кошторисом на утримання Учительського інституту, на вказаний період, міська управа запланувала 608 тисяч карбованців. Ці кошти розподілялись за напрямками: 430 тис. – заробітна плата; 22 тис. – нарахування; 84.1 тис. – господарчі; 15 тис. – прибирання та ремонт інвентарю; 15 тис. – капітальний ремонт; 41.9 тис. – інші видатки. Додатково були розраховані виплати заробітної плати працівникам на різні періоди існування інституту. На час «консервації» (квітень – серпень 1942 р.) 12 працівників зі ставкою 530 крб на місяць і на час «розгорнутої роботи» (серпень 1942 р. – квітень 1943 р.) – 62 працівники зі ставкою 310 крб [2, арк. 46-47]. Також зазначалось, що «В Учительському інституті передбачено розпочати навчання 1 вересня 1942 р. контингент студентів встановлено – 500 осіб; розмір плати за навчання запроєктовано 300 крб за рік» [2, арк. 7].

У низці окупаційних документів, за березень-квітень зустрічається інформація, що Педагогічний інститут веде підготовку до початку навчальної роботи – впорядковує навчальні кабінети, бібліотеку та підбирає педагогічний персонал [5, арк. 29; 10, с. 140]. Підтвердження цьому знаходимо в тодішній періодиці. Так, у тижневику *Нова доба* № 12 (22 березня) в статті «Наукові установи Києва» наводиться інформація: «Київський Педагогічний Інститут складався з 4-х факультетів і підготовляв учителів різних спеціальностей для середньої й початкової школи. Тепер директором Інституту став п. Завітневич, що підібрав для інституту відповідний педагогічний персонал та поробив усі можливі приготування, щоб у найближчому часі розпочати навчальну роботу» [20, с. 2]. Подібну інформацію подає часопис *Дрогобицьке слово* № 40-41 (3-6 квітня) - «Київський педагогічний Інститут складався з 4-ох факультетів та підготовляв учителів різних спеціальностей до початкових та середніх шкіл. Теперішній його директор п. Завітневич провів реорганізацію та розпочав навчальну роботу» [21, с. 3].

У липні Київська міська управа створює на основі Методичного бюро Відділу культури і освіти та Педагогічного інституту – Методично-консультаційне бюро метою якого було надання допомоги вчителям київських народних шкіл з методики викладання навчальних предметів та виховної роботи [18, с. 4]. Причиною цього, була підготовка в інституті нових шкільних підручників, яка здійснювалась його працівниками з січня по червень [19, с. 54-55]. Однак, у серпні Е. Кох видав два освітні розпорядження, що заклали «фундамент» для закриття Педагогічного інституту. 13 серпня – закрити всі освітні заклади відкриті без погодження німецької цивільної адміністрації. 15 серпня – основним навчальним закладом місцевого населення у Рейхскомісаріаті «Україна» є чотирирічні народні школи. Дозволялись також трирічні фахові школи для підготовки сільськогосподарських, ремісничих та промислових фахівців [9, с. 84]. І як наслідок, 18 вересня до педінституту прибуло німецьке керівництво та

наказало протягом 15 хв очистити приміщення і залишити в ньому недоторканими всі документи [17, с. 216].

На цьому, можна було б і завершити, підбивши підсумки, що під час окупації Педагогічний інститут функціонував недовго, а головне – навчання студентів не проводив. Однак, є монографічне дослідження диригента і музикознавця Тараса Миронюка присвячене життю і діяльності Василя Завітневича, написане на основі еміграційних джерел та його особистого архіву. У розділі «Чи завжди мовчать музи коли говорять гармати?» знаходимо інформацію про навчання студентів наприкінці 1941 року: «До кабінету постійно заходили викладачі, студенти, керівники відділів і кафедр. Проблем – море! Нема гуртожитків, погано з харчами, відвідування лекцій не на висоті, бо студентство, а це майже всі дівчата, бо хлопці на фронті, - має десь підробляти, думати про хліб, про вбрання, бо ось-ось випадуть сніги.... Читання й роздуми Завітневича перебив потужний вибух. Гримнуло так, що забряжчали шибки у вінках... Аж входить помічник директора:

- Василю Прокоповичу, Києво-Печерська лавра висаджена в повітря!

- Як, вся лавра, усі 28 гектарів? – на це Завітневич.

- Не знаю, але в місті паніка. Люди тікають із Печерська, німці теж заметушилися, заганяють людей і будинки або підвали. Кажуть, що це терористичний акт проти німецьких офіцерів і словацьких гостей, які супроводжують словацького президента Тісо, який хотів оглянути Успенський собор. Може, дати наказ припинити навчання, розпустити студентів, а викладачам і інститутським робітникам сховатися в підвал?

- Ніякої паніки! Усім залишатися на місці, перерви робити за розкладом. Ми – не лавра і знаходимось в іншій частині Києва» [19, с. 50-51].

Однак, документальних підтверджень вищевказаному уривку ще не знайдено, адже посилання яке наводить автор веде на працю про зруйнування Успенського собору 3 листопада 1941 року.

Висновки. Київський педагогічний інститут діяв під час нацистської окупації з листопада 1941 р. по вересень 1942 року, здійснюючи підготовку шкільних підручників та надаючи консультації вчителям київських шкіл з методики викладання навчальних предметів. Відновлення роботи педінституту відбулось за сприяння Київської міської управи, що мала намір відновити в інституті підготовку вчителів. Підтверджується, це підготовленим нею планом про відкриття Київського педагогічного інституту 1 вересня 1942 року. Згідно з ним, з вересня 1942 по квітень 1943 р. в інституті мало навчатись 500 студентів, навчання яких мало здійснювати 62 викладачі. На це було передбачено виділити 608 тис. карбованців. Однак у планах керівника Рейхскомісаріату «Україна» Е. Коха освіта для українців мала бути мінімальною, адже вони мали стати «трудоим ресурсом», що використовуватиметься для німецьких потреб. Тому, на початку 1942 р. органи німецької цивільної адміністрації встановили свій контроль у Києві та виконуючи освітні накази рейхсмомісара закрили більшість вищих навчальних закладів і освітні установи, що були відкриті без їх погодження.

Радянський стереотип про не діяльність вищих навчальних закладів на окупованих територіях, що виник сімдесят років тому і сорок років вважався

непорушною істиною дотепер залишається в історичній пам'яті більшості співробітників університету. Цьому сприяло спрощене трактування подій та страх перед «колабораціонізмом» (працею на ворога), що постійно закидався радянською владою українцям, які перебували під німецькою окупацією. Як наслідок, зараз це призвело до складної ситуації. З однієї сторони, офіційна історія Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова продовжує стверджувати, що під час окупації інститут не працював. З іншої сторони, від початку 2000-х років видані ґрунтовні історичні праці, які на значній джерельній базі доводять протилежне. Сподіваємось, що найближчому майбутньому окупаційна історія університету буде переглянута на основі україноцентризму, і замість традиційного – «ми не працювали», буде констатовано, що з листопада 1941 по вересень 1942 Педагогічний інститут був центром педагогічної освіти в окупованому Києві.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Київської області (далі – ДАКО) Ф. Р-2356. Оп. 6. Спр. 24а. 395 арк.
2. ДАКО. Ф. Р-2356. Оп. 6. Спр. 323. 63 арк.
3. ДАКО. Ф. Р-2412. Оп. 2. Спр. 3. 226 арк.
4. ДАКО. Ф. Р-2412. Оп. 2. Спр. 174. 17 арк.
5. ДАКО. Ф. Р-2412. Оп. 2. Спр. 175. 121 арк.
6. Беркгоф Карел. Жнива розпачу: життя і смерть в Україні під нацистською владою / Карел Беркгоф. Київ: Критика, 2011. 454 с.
7. Вчительський інститут. Українське слово. 1941. № 73 (3 грудня). С. 4.
8. Гончаренко І. В. Педагогічна освіта на теренах Генерального округу «Київ» Райхскомісаріату «Україна» (1941-1944 рр.). Мандрівець. 2011. № 2. С. 34-38.
9. Єржабкова Б. Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941-1944): у світлі німецьких документів. Київ: Наукова думка, 2008. 272 с.
10. Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення / редкол.: Л. В. Легасова та ін.; Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років». Київ, 2012. 502 с.
11. Київський державний педагогічний інститут імені О. М. Горького. 1920-1990. Історичний нарис / ред. кол.: М. І. Шкіль (голова) та ін.; авт. кол.: П. П. Хропко, О. Г. Лозинський. Київ: Радянська школа, 1990. 201 с.
12. Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького / М. Д. Яремченко, В. І. Бондар, А. А. Лукашенко, Л. І. Недбайло, Н. М. Смужниця; відп. ред. М. Д. Яремченко. Київ, 1972. 39 с.
13. Київський Державний Педагогічний інститут ім. О. М. Горького / Міністерство освіти УРСР. Київ, 1949. 14 с.
14. Київський державний педагогічний інститут імені О. М. Горького: історичний нарис / Г. З. Іванишина, А. Г. Конфорович, Д. Ф. Ніколенко, В. Ю. Ніколаєнко, П. І. Орлик, В. З. Смаль, П. П. Хропко; відп. ред. М. І. Шкіль. Київ: Радянська школа, 1981. 117 с.
15. Костючок О. В. Створення Київської міської управи та її діяльність у соціальній і економічній сферах (вересень 1941 р. – лютий 1942 р.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2012. 245 с.

16. Куницький М. П. Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941-1944 рр.). Київ: ПП «НВЦ «Профі», 2014. 564 с.
17. Любченко А. П. Вертеп (повість). Оповідання. Щоденник. Харків: Основа, 2005. 462. с.
18. Методично-консультаційне бюро. Нове українське слово. 1942. № 174 (30 липня). С. 4.
19. Миронюк Т. Василь Завітневич – український церковний диригент США. Київ; Чернівці, 2011. 502 с.
20. Наукові установи Києва. Нова доба. 1942. №12 (22 березня). С. 2
21. Наукові установи м. Києва. Дрогобицьке слово. 1942. № 40-41 (3-6 квітня). С. 3.
22. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова 1834-2004: Історія. Сьогодення. Перспективи / В. П. Андрущенко, Г. І. Волинка, Н. Г. Мозгова, П. В. Дмитренко, І. І. Дробот. Київ: Навчальна книга, 2005. 255 с.
23. Удовик В. М. Німецько-фашистський окупаційний режим (1941-1944 рр.) на території генеральної області «Київ» (Київська та Полтавська області): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2005. 236 с.

УДК 94:355.311(=1:477)(436)«1939/1945»

Володимир ЛИТВИН
(м. Київ)

Особливості завершального етапу Другої світової війни в Австрії для українських національних формувань

Досліджується процес створення Української Національної Армії, як один з чинників національно-визвольного руху українців на завершальному етапі Другої світової війни. Розкрито становище та долю вояків українських збройних формувань на території Австрії у 1945 році.

Ключові слова: Австрія, Друга світова війна, Українська Національна Армія.

Науковий керівник: *Черевко О. С.*, доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук.

Постановка проблеми. Проблематика вивчення подій завершального етапу Другої світової війни в Європі завжди буде займати одне з чільних місць для дослідників цього періоду. Для українських дослідників ці події будуть особливо цікавими, адже саме завершальний етап війни ознаменувався створенням Української Національної Армії (УНА) – незалежної військово-політичної структури, якій мали підпорядковуватися всі українські військові формування, що до того моменту перебували у складі військ вермахту та СС. Значна частина українських вояків зустріла кінець війни саме в Австрії (після аншлюсу 1938 року Австрія увійшла до складу Третього Райху), територія якої займала чільне місце у

планах німецького, союзного та радянського командувань, тож, на думку автора, особливо актуальним є дослідження особливостей завершального етапу Другої світової війни для українських національних формувань.

Історіографія та джерельна база дослідження представлена свідченнями безпосередніх учасників подій, працями вітчизняних істориків на тему УНА та дослідженнями іноземних істориків про Австрію.

Завдання дослідження: вивчити процес створення УНА, як єдиної репрезентативної частини українства, у якості народу-союзника Райху; проаналізувати роль Альпійського регіону (автор використовує саме таку назву з огляду на те, що з 1938 по 1945 роки Австрії, як незалежної держави не існувало) у планах німецького, радянського та союзного головнокомандувань; визначити основні проблеми з якими зіткнулися вояки та командування українських національних формувань на завершальному етапі Другої світової війни в Австрії.

Виклад основного матеріалу дослідження. 1945 рік став останнім роком Другої світової війни в Європі, однак, ще на його початку, Німеччина була тільки напівдороги до повного розгрому, що чекав її вже за 4 місяці. Станом на січень-лютий 1945-го, запеклі бої тривали в Померанії, Курляндії, Угорщині, Північній Італії, Ельзасі, вздовж «Західного Валу» (лінії Зігфріда), на річках Рейн, Одер та Вісла. Ситуація на фронтах для Третього Райху була надзвичайно складна, однак, навіть на завершальному етапі ДСВ, німецьке політичне та військове керівництво продовжувало реалізацію планів, які, у їх уявленні, могли, якщо й не забезпечити їм перемоги, то, хоча б, купити нацистському режиму кілька додаткових днів свого існування.

Зокрема, завершальний етап Другої світової війни в Європі ознаменувався створенням Комітету Визволення Народів росії (російською КОНР). Фактично, це означало визнання військовослужбовців так званих Східних формувань вермахту та СС бійцями армії-союзниці Райху.

Українські формації також брали участь у воєнних діях на боці Німеччини, однак відмовлялися ставати членами КОНР, з огляду на те, що їх метою була незалежна та суверенна Україна, а не реставрація росії. У прагненні українців на самовизначення їх підтримали члени вищого керівництва Третього Райху, такі як, экс-генерал-губернатор дистрикту «Галіція» Отто Вехтер та міністр Східних територій Альфред Розенберг. Варто зробити одну ремарку, Альфред Розенберг був одним із тих політичних діячів Райху, який із самого початку підтримував та просував ідею створення незалежної України [8, с. 5].

Цей історичний екскурс, який змальовує політичне та військове тло початку 1945 року був потрібен для того, аби краще зрозуміти ті непрості умови, у яких опинилися українські політичні та військові діячі, коли, у лютому, було створено Український Національний Комітет (УНК) – репрезентативний орган українства, та Українську Національну Армію (УНА) – українську військову формуцію, до якої мали б увійти всі українські національні військові підрозділи у складі вермахту та військ СС [9, с. 21]. Головою УНК мав стати генерал Павло Шандрук.

Основна проблема, що з нею зіткнулися діячі українського комітету, була в тому, що цей орган було створено тоді, коли, за влучним висловом генерала

Шандрука, «годинник пробив п'ять по дванадцятій» [9, с. 5] і час для визнання українців повноцінним народом-союзником був м'яко кажучи, доволі пізній. Було очевидно, що Третій Райх доживає свої останні дні, а, отже, його організаційні та матеріальні можливості були доволі обмеженими, порівняно з минулими роками світової війни.

Однак, для багатьох українських комбатантів, військовополонених та остарбайтерів ідея служби в українській військовій формації була доволі привабливою з багатьох причин. Серед них: небажання служити в формаціях, підпорядкованих КОНР; розуміння неминучості краху Райху та бажання відсторонитися від німецьких збройних сил; бажання отримати матеріальне та продовольче забезпечення, замість обмеженого пайка остарбайтера. Не можна забувати й виключно патріотичні мотиви, які штовхали українських військових переходити в УНА.

Ще одною перешкодою для формування УНА було територіальне розпорошення українських вояків. Так, наприклад, дивізія «Галичина» (після включення в УНА – 1-ша українська дивізія) перебувала в Австрії, парашутний курінь (бригада) отамана Бульби-Боровця у Чехії [11, с. 216], протипанцерна бригада «Вільна Україна» полковника Дяченка та піхотна бригада майора Пітулея перебували у місті Німек, на околицях Берліна (вищезгадані бригади являли собою кістяк 2-ї української дивізії УНА) [6, с. 107-108], 281-й резервний полк (зголосився до УНА добровільно) знаходився в Данії та два охоронні полки, що базувалися в Бельгії та Голландії [9, с. 21]. Подібне добровільне входження у склад УНА не має викликати жодного подиву, адже багато українців служили в охоронних батальйонах шуцманшафту, що проходили службу у Західній Європі. Не можна забувати й про українське юнацтво, яке проходило службу у лавах люфтваффе (ППО Райху) і також де-юре увійшло до складу УНА [4, с. 492-493].

Таким чином, не складно здогадатися, що першою особливістю завершального етапу Другої світової війни для українських вояків стала їх територіальна розпорошеність, яка зумовила неможливість фактичного об'єднання в УНА. Під фактичним об'єднанням автор має на увазі можливі дії УНА на спільному відтинку фронту, концентровано використовуючи свої формації.

Другою особливістю стало порушення функціонування та подальший параліч транспортної системи. Оскільки ВПС союзників домінували у повітряному просторі Альпійського регіону, не могло бути й мови про те, щоб швидко передислокувати українські частини у регіон дії 1-ї УД УНА. Власне, й сама дивізія мала робити довгі виснажливі вимарші на багато кілометрів [5, с.143]. Більше того, бійці мали рухатися виключно вночі для того, щоб не потрапити під авіаштурмову атаку ВПС союзників. Варто також згадати про той факт, що, незважаючи на втрату люфтваффе переваги у повітрі, залізничне сполучення все ж функціонувало. Так, наприклад, Курт-Зигфрід Шредер згадував, що його пасажирський (не військовий) потяг атакували літаки союзників поблизу міста Мелк [1, с. 101]. Таким чином, навіть за умови функціонування (хоча й з великим перебоями) системи залізничного сполучення, яке б дозволило долати великі відстані за короткий час, українські вояки, з міркувань безпеки, мали здійснювати

всі передислокації виключно способом вимаршу. Збереглося багато світлин, які демонструють бійців УД під час їх переходу через Альпи та переміщення по Австрії [10, с. 143].

Третьою особливістю можна назвати ту атмосферу повного розпаду, що панувала у Райху на завершальному етапі Другої світової війни. До дивізії надходили суперечливі накази [5, с. 146-149], а той факт, що німецька капітуляція була вже не за горами був загальновідомий. У цих умовах, головним завданням, що постало перед генералом Шандруком було збереження вже існуючих частин УНА, з метою, майбутньої капітуляції перед військами союзників, адже радянський полон, у багатьох випадках, гарантував смертний вирок. Задля наочної демонстрації атмосфери повного розпаду можна згадати той факт, що деякий час, разом із дивізією діяла угорська артилерійська частина [5, с. 149], таким чином Австрія стала місцем ситуативних та феноменальних союзів.

Четвертою особливістю можна вважати той факт, що територія Австрії займала панівне становище у планах союзного, радянського та німецького головнокомандувань. Для німців Австрія була місцем, де можна було тримати оборону та надійно заховати свої секрети; для союзних військ цей гірський регіон був символом «останньої фортеці Гітлера» [2, с 408-409; 3]; радянські ж війська, беручи до уваги великі геополітичні апетити свого керівництва намагалися посунутися якомога далі на захід в Європі [7], у чому їм мали протидіяти війська союзників, які, на думку сера Уінстона Черчилля, бажали потиснути руку своєму союзникові якомога далі на сході [12, с. 451]. Таким чином, можна стверджувати, що українські вояки опинилися «між молотом і ковадлом», себто затиснутими між військами союзників та Червоною Армією.

Висновки. У якості висновку до даної статті можна зазначити, що завершальний етап Другої світової війни в Австрії, з огляду на його територіальні особливості, став неабияким випробуванням для військових новоствореної Української Національної Армії. Найкраще мотивацію українських військових того періоду передав отаман Бульба-Боровець: «Безперервна та безкомпромісна боротьба з більшовизмом... Це лежить у нашій природі вільнолюбного народу, який свідомий того, що він бореться за свою політичну підметність. Ми боремося за національну волю, а не за більшовицьке «самоопределеніє вплоть до отделенія», за свою незалежну державу під своїм національним прапором і золотим тризубом, а не за опереткову УССР із чужими прихвоснями на чолі» [11, с. 218-219]. Для українських вояків формування УНА стало довгоочікуваною можливістю нарешті стати під свої національні прапори. Українські комбатанти розуміли всю критичність ситуації, що склалася у лютому 1945 року, однак «... не вагаємося включитися в боротьбу, бо це єдина можливість здобути волю і відновити українську державність» [11, с. 219]. Таким чином, створення УНА, можна навіть, деяким чином, розглядати у контексті українського націєтворення.

У якості глобального висновку автор може зазначити, що дослідження даної тематики є неабияк актуальним та цікавим для вітчизняного дослідника, адже допомагає зрозуміти всю суть української національно-визвольної боротьби у часи Другої світової війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Harding S. The Last Battle: When U.S. and German Soldiers Joined Forces in the Waning Hours of World War II in Europe. Boston: Da Capo Press, 2013. 256 p.
2. MacDonald C. The last offensive. University Press of the Pacific, 2005. – 556 p.
3. Time magazine 9 April 1945, № 15.
4. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939-1945). Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2003. 685 с.
5. Гайке В-Д. Українська дивізія «Галичина». Тернопіль: Мандрівець, 2018. 208 с.
6. Дерейко І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941-1944 роки). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2012. 174 с.
7. Литвин В. Особливості завершального етапу Другої світової війни на території Австрії: антропологічний, політичний та військовий аспекти. Збірник наукових статей Інституту історії України Національної академії наук України «Сторінки воєнної історії України». Вип. 25. Київ, 2022. (Станом на 17.10.2022 р. подано до друку).
8. Розенберг А. Политический дневник. Москва: Родина, 2019. – 448 с.
9. Середницький Я. Генерал Павло Шандрук і антигітлерівська військова опозиція. Тернопіль: Мандрівець, 2016. 176с.
10. Українська дивізія «Галичина» (Львівщина): історія, спогади, світлини. Львів: Духовна вісь, 2016. 840 с.
11. Українська Національна Армія. Матеріяли до історії: збірник статей. Київ: Ярославів Вал, 2013. 320 с.
12. Черчілль В. Спогади про Другу світову війну. Буча: видавництво Жупанського, 2018. Т.2. 550 с.

Розділ 4

УКРАЇНА І СВІТ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

УДК 94:331:330.342.23(477) «1945/195»

Віталій САХАНЧУК
(м. Київ)

Проблеми безпеки та охорони праці в роки післявоєнного відродження індустріального потенціалу України

У статті здійснено спробу окреслити ситуацію, що склалася у сфері охорони праці в індустріальних галузях економіки України відбудовного періоду (середина – друга половина 40-х років ХХ ст.) Вказуються об'єктивні чинники, що визначали труднощі в організації відновлювальних робіт і налагодженні виробництва: тотальне руйнування об'єктів промислової інфраструктури внаслідок воєнних дій та окупації, брак кваліфікованих фахівців та робочої сили, гострий дефіцит фінансових і матеріальних ресурсів. Аналізується нормативно-правова база, що регулювала питання охорони праці. Характеризуються практичні заходи, спрямовані на створення безпечних умов праці персоналу підприємств, скорочення аварійності, травматичних та летальних випадків на будівельних, налагоджувальних і виробничих операціях.

Ключові слова: Друга світова війна, Україна, індустріальний комплекс, руйнування, відбудова, аварійність, травматизм, охорона і безпека праці, нормативно-правова база.

Науковий керівник: *Ветров І. Г.*, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук.

Постановка проблеми. Великі війни та збройні конфлікти супроводжуються катастрофічними руйнуваннями не тільки виробничої, а й критичної інфраструктури, максимально можливим скороченням соціальних програм, ущільненням та збільшенням робочого часу, зменшенням кількості вихідних і святкових днів. В умовах воєнного стану й інтенсифікації виробничих процесів зростає ризик як від авіаційних нальотів, ракетних ударів, так і суто технологічних процесів унаслідок аварійності, недотримання правил технічної безпеки та виробничої дисципліни.

Нинішня війна Російської Федерації проти України актуалізує досвід Другої світової війни. Масштаб руйнувань, заподіяних російською армією, визначає обсяги відновлювальних робіт після завершення війни, а також передбачає врахування уроків відбудови економіки та соціального сектору України у середині – другій половині 40-х років.

Історіографія проблеми. У радянській літературі ця тематика подавалася в апологетичному ключі, а так звані «вузькі місця» й очевидні недоліки в організації та охороні праці замовчувалися [8, 9, 19, 20, 10, 11, 16, 17]. У низці публікацій розглядалися питання нормативного регулювання праці, зусилля,

спрямовані на створення безпечних умов праце використання [7, 6, 18, 12, 1, 13, 3].

Після 1990 р. дослідники поступово долають цензурні перепони й опрацьовують табузовані сюжети. Цікаву інформацію зі вказаної проблематики містять праці П. Чернеги [30, 28, 29]. Окремі аспекти заявленої проблеми висвітлюються у монографіях Л. Хойнацької [21] та М. Лободи [14], І. Ветрова, О. Лисенка, Т. Шелейко [4]. Водночас у цих та інших дослідженнях не приділялася спеціальна увага охороні праці на виробництві.

Мета дослідження. У цьому матеріалі здійснено спробу наукового аналізу ситуації, що склалася з охороною праці на промислових підприємствах УРСР під час їхнього відновлення та налагодження виробництва. Ця проблема логічно пов'язана з відбудовною стратегією загалом, а також різними аспектами організації виробництва, зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відродження індустріального потенціалу республіки почалося задовго до остаточного вигнання німецьких військ з її території. Цей процес потребував залучення величезної кількості некваліфікованої робочої сили та підготовки кваліфікованих кадрів, оскільки людські втрати спричинили гострий дефіцит робочих рук. Це не могло не позначити ся на дисципліні праці, адже багато з тих, хто вперше приходив на виробництво, були мало обізнані з правилами техніки безпеки і технологічною дисципліною. Незважаючи на те, що для регулювання цієї сфери ще до війни було сформовано певну нормативно-правову базу, в умовах тотальних руйнувань та відновлення органів охорони праці (на що потрібен був час), налагодити ефективний нагляд і контроль у цій сфері було складно.

Тогочасна офіційна статистика свідчить про високу аварійність на відбудовних операціях та власне на виробництві. Так, упродовж 1946 року на об'єктах ВМБУ № 9 сталося 28 нещасних випадків, що супроводжувалися тимчасово втратою працездатності (487 людино-днів) [22]. У 1946 р. У рішенні ЦК КП(б)У вказувалося на необхідність налагодити систематичний нагляд за дотриманням правил безпеки й охорони праці на будівельно-монтажних роботах будівельник організацій ВМБУ № 9, а також впровадження безпечних методів проведення робіт: а) інструктаж робітників до початку будівельних робіт, б) складання техмінімуму з техніки безпеки, в) заходи з технічної пропаганди з техніки безпеки.

30 квітня 1947 р. на доменній печі № 3 Єнакіївського металургійного заводу ім. Орджонікідзе внаслідок порушення технологічного протоколу старшим газовиком печі Лойком і змінним диспетчером газового цеху Щербаковою о 3 год 45 хв. сталась аварія з вибухом газів. Через аварію упродовж 2 діб не працювали доменні піч № 4, бесемерівський, мартенівський і прокатний цехи заводу. Доменна піч № 3 простояла до 5 травня. Втрати виробництва становили близько 7 тис. т чавуну, 8 тис. т сталі 1,5 тис. т прокату [26].

24 серпня 1947 р. секретар Сталінського обкому КП(б)У Струєв терміново повідомив Л. Кагановичу про те, що на шахті 1–2 «Червоний Жовтень тресту «Орджонікідзевугілля» 23 серпня о 12 годині на 4-й ділянці стався завал –

«пішли» 4 верхніх уступи. За завалом залишилося гірники. За 18 годин рятувальних робіт вдалося пройти лише 10 метрів. Вживалися заходи до форсування робіт, адже за попередніх темпів вони могли затягнути на тиждень, що ставило шахтарів на межу виживання. Причини завалу не повідомлялися [23].

Через 5 днів Струєв надіслав до ЦК КП(б)У нову телефонограму, в якій ішлося про вибух парового котла в енергопоїзді, що обслуговував шахти №№ 1–2, 17 і 5 тресту «Красноармійськвугілля». Наслідком надзвичайної події стала смерть змінного інженера Виноградова, важкі опіки, отримані кочегаром Сиколенком, і травми різного ступеня робітників Кушніра, Чикарева й Оболмаєвої. Слідство мало встановити причини катастрофи [24].

Бригада ЦК КП(б)У у 1947 р. перевірила стан справ з безпеки праці на вугільних підприємствах. Як з'ясувалося, частка незадовільно обладнаних та функціонуючих вентиляційних систем по тресту «Сталінвугілля» становила 39,7%, тресту «Рутченковвугілля» – 35,4%, на шахті № 29 цього тресту – 60%, шахті № 4/5 «Микитівка» тресту «Горліввугілля» – 69%. ЗУ зв'язку з цим згідно з рекомендацією бюро техсекції у червні 1947 р. були закриті 4-а східна лава шахти «Холодна балка» тресту «Макіїввугілля», 8-а східна лава в шахті № 19/20-біс тресту «Зуївантрицит» та інші [25].

Керівництво деяких промислових об'єктів лише після аварій та нещасних випадків починало займатися вирішенням проблем охорони праці. На інших підприємствах намагалися одразу створити безпечні умови праці.

У 1946 р. на Краматорському коксохімічному заводі трапилося 17 нещасних випадків, через які було втрачено 236 людино-днів. Основними їх причинами стали порушення правил техніки безпеки, несправність гримерного крана, а також падіння планірних люків на коксових печах. Аби усунути чинники, що спричиняли аварійність, у цехах проводили змінні й оперативні наради, на яких вироблялися відповідні заходи. Так, для планірних люків передбачалося виготовити спеціальні фіксатори у 1947 р. На підприємстві регулярно заповнювалися книги інструктажу та книги, де записувалися випадки порушення правил техніки безпеки. На заводі налічувалося 11 громадських інспекторів безпеки праці, які вносили свої пропозиції у цехові журнали. На підприємстві завели книгу видачі допуску на виробництво вогнебезпечних і газонебезпечних робіт. Тут діяла газорятувальна дружина з 16 осіб, що мала приміщення і транспорт для оперативного реагування на випадок необхідності. У 1946 р. завком профспілки уклав угоду з адміністрацією з метою поліпшення стану техніки безпеки й охорони з 42 пунктів. Однак 5 з них виконані не були. Загальна сума витрат на заходи з техніки безпеки й охорони праці у 1946 р. становити 43,3 тис. руб. [27].

Особливо складними й небезпечними були умови праці на вугільних підприємствах Донбасу. Так, лише у I кварталі 1944 р. на шахтах комбінату «Сталінвугілля» зафіксовано понад 2 тис. нещасних випадків (40 летальних і 97 з важкими травмами [15, с. 436]. На клопотання Президії ВЦРПС та ЦК спілки шахтарів Донбасу союзний уряд виділив значні кошти для заходів з охорони праці. Завдяки відновленому Макіївського науково-дослідного інституту з

безпеки праці у вугільній промисловості вдалося організувати функціонування 56 колишніх та 8 нових гірничорятувальних станцій, встановити нове устаткування на 60 вибухонебезпечних шахтах [2, с. 130]. Вжиті заходи незабаром далися взнаки: у 1945 р. на об'єктах «Сталінвугілля» травматизм скоротився на 50% і «Ворошиловградвугілля» – на 7% порівняно з останнім кварталом 1944 р. [28, с. 227].

Оскільки питання охорони праці покладалися на профспілки, значна роль відводилася діяльності громадських інспекторів та активістам комісій охорони праці фабзавкомів. Якщо у 1944 р. налічувалося 83 тис. громадських інспекторів, то в наступному – 207 тис. Однак суттєве поліпшення працезахоронної сфери було би неможливим без цілеспрямованої фінансово-матеріальної підтримки з боку держави. У 1944 р. на ці заходи асигновано 370 млн. руб, у 1945 р. – 560 млн. Ці та інші заходи уможливили помітне покращення загальної ситуації: вже у 1944 р. показники травматизму скоротилися порівняно з попереднім роком на 14,8%, а в 1945р. – ще на 8% [5, с. 20].

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що внаслідок суцільних руйнувань індустріального комплексу України відновлювальні роботи відбувалися у надзвичайно складних умовах, гострої нестачі механізмів та інструментів. Ця обставина обумовлювала підвищену аварійність і виробничий травматизм. Державні органи намагалися нормативно-правовими актами та іншими заходами нормалізувати ситуацію. І там, де адміністрація підприємств питанням охорони і безпеки праці приділяла підвищену увагу, ситуацію поступово вдавалося виправити.

Список використаних джерел та літератури

1. Акопова Е. М. Охрана трудовых прав рабочих и служащих фабзавместкомами профсоюзов / Е. М. Акопова. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1964. 190 с.
2. Белоносов И. И. Советские профсоюзы в годы войны / И. И. Белоносов. Москва: Профиздат, 1970. С. 130.
3. Боричев Н. И. Охрана труда на предприятиях угольной промышленности. Москва: Недра, 1978. 204 с.
4. Ветров І. Г., Лисенко О. Є., Шелейко Т. В. Донбас 1943–1950 років: відновлення промислової і транспортної інфраструктури. Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2016. 325 с.
5. Гайсенюк Н. Тридцатилетие инспекции труда в СССР. Профессиональные союзы. 1948. № 6. С. 20.
6. Дуванов С. С. Работа комиссий и общественных инспекторов по охране труда. Москва: Профиздат, 1954. 127 с.
7. Защитная функция профсоюзов в механизме формирования условий жизнедеятельности / А. И. Акмаев, О.Ф. Новикова, Л. Н. Логачова и др. Донецк: ИЭП АН Украины, 1990. 114 с.
8. История социалистической экономики СССР: В 7 т. Т. 5: Советская экономика накануне и в период Великой Отечественной войны. 1938-1945 гг. / Редкол.: И. А. Гладков, (отв. ред.) и др. Москва: Наука, 1978. 519 с.

9. История социалистической экономики СССР: В 7 т. Т.6: Восстановление народного хозяйства СССР. Создание экономики развитого социализма. 1946 – нач. 1960 гг. / Редкол.: И. А. Гладков, (отв. ред.) и др. Москва: Наука, 1980. 589 с.

10. Історія народного господарства Української РСР: У 3 т., у 4 кн. Т. 3: Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938–80-ті роки). Кн. 1: Будівництво економіки розвинутого соціалізму (1938-1960 рр.) / Ред. І. І. Лукінов, Т. І. Дерев'янкін, В. В. Городній та ін. Київ: Наукова думка, 1985. 463 с.

11. Історія робітничого класу Української РСР. У 2-х т. Т. 2 / І. О. Гуржій (відп. ред.), Г. Д. Діденко, О. С. Кудлай та ін. Київ: Наукова думка, 1967. 507 с.

12. Киселев Я. Л. Законодательство об охране труда и технике безопасности. Москва: Госюриздат, 1960. 111 с.

13. Лапай О. Радянське законодавство про охорону праці. Київ: Вид-во політ. літ-ри України, 1965. 34 с.

14. Лобода М. К. Трудові ресурси у важкій промисловості України під час нацистської окупації та у відбудовний період (1941–1950). Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2012. 215 с.

15. Нариси історії професійних спілок України. Федерація профспілок України / Гол. ред. О. М. Стоян. Київ: АПСВ, 2002. С. 436.

16. Нариси історії профспілок Української РСР. Київ: Політвидав України, 1983. 783 с.

17. Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР/ Ю. В. Бабко, П. Л. Варгатюк, И. Л. Гошуляк и др. Київ: Политиздат Украины, 1983. 663 с.

18. Позднякова А. И. Полномочия советских профсоюзов в области правового регулирования труда и надзора за соблюдением трудового законодательства. Москва: Профиздат, 1959. 36 с.

19. Розвиток народного господарства Української РСР. 1917–1967. В 2 т. Т. 1. Будівництво і перемога соціалізму (1917-1937 рр.) / Редкол.: Д. Ф. Вірник, (відп. ред.). Київ: Наукова думка, 1967. 459 с.

20. Розвиток народного господарства Української РСР. 1917–1967. В 2 т. Т. 2. Завершення будівництва соціалізму і перехід до комунізму (1938–1967 рр.) / Редкол.: Д. Ф. Вірник, (відп. ред.). Київ: Наукова думка, 1967. 499 с.

21. Хойнацька Л. М. Відновлення машинобудівної індустрії України та його соціальні наслідки (1943–1950 рр.). Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2003. 232 с.

22. Центральний державний архів громадських об'єднань (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. оп. 23, спр. 4720, арк. 268.

23. ЦДАГО України. Ф. 1. оп. 23, спр. 4585, арк. 253.

24. ЦДАГО України. Ф. 1. оп. 23, спр. 4585, арк. 270.

25. ЦДАГО України. Ф. 1. оп. 23, спр. 4587, арк. 65–70.

26. ЦДАГО України. Ф. 1. оп. 23, спр. 4621, арк. 9, 10.

27. ЦДАГО України. Ф. 1. оп. 23, спр. 4654, арк. 32–33.

28. Чернега П. М. Вклад робітників України у зміцнення воєнно-економічної могутності СРСР в роки Другої світової війни (1939-1945). Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. 426 с.

29. Чернега П. М. Виробнича діяльність і матеріально-побутове становище робітників України у роки Другої світової війни. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. 373 с.

30. Чернега П. М. Профсоюзы Украинской ССР в Великой Отечественной войне (1941–1945). Київ: Вища школа, 1987. 176 с.

УДК 94:325.3:323(44)«1945/196»

Максим МОСТЕПАН
(м. Київ)

Вплив колоніальної політики Франції на внутрішньополітичну ситуацію в країні (1945 – початок 1960-х рр.)

У статті здійснена спроба визначення та характеристики колоніальної політики Франції протягом 1945 – початку 1960 рр. і наслідки цієї політики.

Ключові слова: Франція, колоніальна імперія, метрополія, Французький Союз, колоніальні війни.

Науковий керівник: *Черевко О. С.*, доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Наприкінці Другої світової війни по всьому світу почав поширюватися «вітер змін» в колоніальному управлінні. Кожна метрополія мала власні методи по вирішенню колоніальних проблем. Так, наприклад Велика Британія обрала мирний шлях вирішення колоніальної проблеми і передала владу на місцях національним режимам, а Франція бажаючи зберегти свою імперію обрала шлях військового утримування влади що призвело до початку колоніальних воєн. З'явився вислів «деколонізація по-французьки» [2, с. 64], що передбачало використання будь-яких методів боротьби задля збереження колоніальних володінь, зокрема застосування зброї.

Однією з головних причин початку загострення відносин між Францією і колоніями було те що метрополія під час війни показала свою слабкість і те що вона була політично нестабільною після закінчення Другої світової війни. Цей факт проявився в тому що наступ на Францію розпочався 10 травня 1940 р. і вже 22 травня 1940 р. неспроможна дати супротив німецькій армії капітулювала.

Для того щоб збільшити кількість армії Франція почала залучати військових з підлеглих територій, а також власне самі колонії були вимушені вступати у війну. Протягом літа і осені 1940 р. губернатори колоніальних володінь в Океанії, Африці і Азії приєднались до «Вільної Франції» - визвольного руху який очолював Шарль де Голь. Згодом у 1942 р. цей рух почав називатись «Воююча Франція».

У 1941 р. було підписано Атлантичну хартію, яка містила у собі принципи післявоєнного облаштування світу в основі якої було право народів на самовизначення. Принципи ООН та Ліги арабських держав були проти

збереження колоній у післявоєнному світі. Тому перед Францією постало питання врегулювання відносин між метрополією та колоніями.

В січні 1946 р. тимчасове правління Франції видало декрет згідно якого міністерство колоній було перетворено в міністерство заморських володінь Франції. 7 травня 1946 р. було прийнято закон згідно якого всім уродженцям заморських територій присвоювалось французьке громадянство. Також у тексті конституції ІV республіки, яка була схвалена референдумом 13 жовтня 1946 р. було декларовано утворення Французького союзу, який мав на меті замінити колоніальну імперію.

Обов'язки голови Французького союзу виконував президент Франції, а власне до складу мали увійти: заморські департаменти з органами місцевої влади (Алжир, Гваделупа, Гвіана); заморські території які мали обмежені права (Французька Західна Африка, Мадагаскар, Нова Каледонія та ін.); приєднані території та держави, які бажали вступити. Всі учасники союзу, окрім приєднаних територій мали своїх представників в Асамблеї союзу, Національних зборах та Раді Республіки.

1947 р. на острові Мадагаскар відбулося повстання проти французької влади. Повсталі бажали здобути власну незалежність. Внаслідок застосування репресій повстання було придушене, це відбулося 1948 р.

1947 р. Велика Британія оголосила Індію незалежною, що загострило становище французьких факторій які перебували на території Індокитаю. 1948 р. в одній з французьких факторій, а саме в Чандернагорі розпочалися бунти які мали на меті домогтися приєднання до Бенгалії, але власне перехід під індійську владу відбувся 1951 р.

1949 р. індійською стороною було здійснено розрив митного союзу з Францією. Розпочалася економічна блокада проти французьких факторій, через це Франції стало не вигідно утримувати їх в цьому регіоні і тому 14 травня 1954 р. у Парижі відбулися переговори за результатом яких Франція втрачала факторії в Індії а також передавала під владу Індійського Союзу і інші факторії які були розташовані в Індокитаї.

Мароко і Туніс у 1946 р. відмовились від вступу до Французького союзу. Незважаючи на відмову Франція продовжувала наполягати на подвійному суверенітеті Мароко і Тунісу, що викликало франко - туніську та франко - мароканську кризу.

Франко-туніське протистояння досягло свого апогею в 1952-1954 рр. У 1954 р. у Туніс приїхав голова Ради П. Мендес-Франс. Під час його візиту велися переговори щодо надання Тунісу автономії і 1955 р. її було надано. А вже 20 березня 1956 р. відбулося визнання незалежності Тунісу.

Франко-мароканський конфлікт найбільшого загострення набув у 1953 р., причиною було насильницьке скидання влади султана Мохамеда Бен Юсефа, а також поширення в країні тероризму. Під час підписання домовленостей у 1955 р. з поверненням з заслання султаном почалося обговорення надання незалежності Мароко. 2 березня 1956 р. урядом Гі Молле Мароко було визнано незалежним.

Найбільш кровопролитними колоніальними війнами Франції були Індокитайська (1946-1954 рр.) та Алжирська (1954-1962 рр.). Незважаючи на те що Франція однією з перших визнала Демократичну республіку В'єтнам незалежною 6 березня 1946 р. Франція бажала відновити при владі імператора Бао Дая застосовуючи військові сили. 24 листопада 1946 р. французами було проведено бомбардування порту Хайфонг а 19 грудня 1946 р. відбувся збройний наступ в Ханой що й стало початком франко – в'єтнамської війни. В'єтнамці вели партизанську війну що підривало міць французької армії. Внаслідок проголошення в Китаї Народної республіки перевага перейшла на сторону В'єтміна, як наслідок розпочався наступ. Для врегулювання післявоєнних питань було скликано Женевську конференцію в якій брали участь США, Велика Британія, СРСР, Франція, Народний Китай, В'єтнам, Лаос та Камбоджа. Було домовлено про закінчення війни у В'єтнамі 21 липня 1954 р. , а також про обмін полоненими та визнання Францією незалежності В'єтнама, Лаосу та Камбоджі.

Також протягом 1950-1954 рр. тривала франко-корейська війна. Внаслідок участі Франції у двох війнах вона не мала змоги перемогти і тому 7 травня 1954 р. Франція програла.

У 1947 р. Францією було надано Алжиру обмежену автономію. «Все политические партии – социалисты, коммунисты, консерваторы – рассматривали Алжир, управлявшийся министерством внутренних дел, в качестве неотъемлемой части Франции» [1, с. 524]. Було створено 2 колегії виборців для французів та алжирців за якими 1 француз мав голос який дорівнював 8 мусульманам. Також проводились фальсифікації виборів. 1 листопада 1954 р. в Алжирі Фронт національного визволення організував серію замахів, мирне врегулювання було неможливим. 1956 р. уряд Гі Моле мав на меті почати переговори, але безрезультатно, як наслідок було проголошено підготовку до тотальної війни проти Алжиру.

1957 р. французи захопили Алжир. 1958 р. ООН почали тиснути на Францію з метою припинення війни. 1 червня 1958 р. було сформовано уряд генерала Де Голя який проголосив утворення П'ятої республіки. В період з 1959 по 1960 рр. французи перемагали Армію національного визволення. 16 вересня 1959 р. Де Голь признав за алжирцями право на самовизначення.

В травні 1961 р. розпочалися переговори за результатом яких 18 березня 1962 р. підписано Евіанські домовленості за якими Алжир мав самовизначитись за допомогою референдуму. 1 липня 1962 р. більше 90% алжирців висловились за незалежність, яка була проголошена 3 липня 1962 р.

Внаслідок колоніальних воєн Франція втратила 10% національного бюджету і 75 тис. військових [1. с. 530]. Результатом того що Французька колоніальна імперія розпалася відбулося переспрямування зовнішньої політики, а саме в Європу задля підняття свого престижу та запобігти відновленню Німеччини. Адже французи боялись що Німеччина відновить агресивну зовнішню політику. Франція почала налагоджувати зв'язки з СРСР щоб протистояти Німеччині. Також французи виступали проти утворення ФРН шляхом об'єднання

англійських, французьких та американських окупаційних зон, а також виступали за встановлення міжнародного контролю над Рурською областю.

Франція бажала зміцнити свої позиції у Західній Європі виступаючи в умовах «холодної війни» арбітром між Заходом і Сходом. У 1949 р. Франція стала однією з засновниць НАТО. Також французи почали працювати над ідеєю створення європейської федерації, яку також підтримував Уїнстон Черчіль. У травні 1949 р. було прийнято рішення про створення Ради Європи, хоча вона обмежувалась сферою культури.

У квітні 1948 р. було створено Організацію Європейського Економічного Співробітництва, це було умовою для того щоб отримати допомогу згідно плану Маршала. У травні 1952 р. між ФРН, Францією, Італією та країнами Бенілюксу було підписано договір про створення Європейського оборонного товариства. Це все було націлено на те щоб Франція зміцнила свої позиції в Європі незважаючи на втрату статусу колоніальної імперії.

Отже, після того як закінчилася Друга світова війна Французька колоніальна імперія почала розпадатись. Причиною послужили післявоєнні демократичні рухи за незалежність. Спочатку Франція бажала зберегти колонії завдяки створенню Французького Союзу, але ця ідея зазнала краху. Ідея зберегти імперію за допомогою військових також зазнала краху і згодом вона розпалась. Бажаючи якимось чином зберегти свій статус у Європі Франція почала очолювати європейські інтеграційні процеси з метою зайняти лідерство. Але ці процеси не отримали значного успіху, тому плани Франції зайняти лідерство у Європейській федерації провалилися.

Список використаних джерел та літератури

1. Гренвилл Дж. История XX века. Люди. События. Факты/ Пер. с англ. О.Суворов. Москва: «Аквариум», 1999. 896 с., с ил.
2. Гончарова Т. Н. История французского колониализма: Актуальные проблемы изучения. Часть I: История колониальных империй Франции: Учебное пособие. Санкт-Петербург, 2013. 92 с.
3. Де Голль Ш. Военные мемуары. Призыв 1940-1941 [пер. с франц.]. Москва: Издательство иностранной литературы, 1957. 824 с.
4. Де Голль Ш. Мемуары надежд. 1958-1962: Пер. С фр. / Общ. ред. докт. ист. наук, проф. В. И. Антюхиной-Москвиченко и В. Н. Седых. Предисл. Ю. В. Дубинина. Москва: Издательская группа «Прогрес», 2000. 340 с.
5. Дементьев Ю. Колониальная политика Франции в Китае и Индокитае 1844-1862. Москва: Издательство восточной литературы, 1958. 204 с.
6. Сироткин В.Г. История Франции: Пятая республика: Учеб. пособие для вузов по спец. «История». Москва: Высш. шк., 1989. 199 с.
7. Черкасов П. Судьба империи. Очерк колониальной экспансии Франции в XVI–XX вв. Москва: Изд-во «Наука», 1983. 183 с.

УДК 929(612)«1969/2011»

Жанна ІЩЕНКО, Кирило САФОНОВ
(м. Київ)

Муаммар Каддафі та золота епоха Лівії

Розглянуто особливості правління Муаммара Каддафі в Лівії у 1969-2011 рр. Проаналізовано особливості становлення лівійської державності на чолі з М. Каддафі. Особлива увага приділялася аналізу політичної доктрини полковника, яку він виклав у «Зеленій книзі».

Ключові слова: Джамахірія, Велика рукотворна ріка, диктатура, Муаммар Каддафі, Лівія, революція, союз африканських держав.

Післявоєнний парад суверенітетів не оминув і Лівію, яка де-юре отримала незалежність 24 грудня 1951 р., але де-факто лишалось під впливом провідних західних країн. У 1951 р. були укладені угоди про оборону Лівії з Англією, США та Францією, що легалізувало тут військову присутність цих держав. Фактично, це спричинило боротьбу за сфери впливу між США та Сполученим королівством на лівійських теренах. Особливості цього протистояння заслуговують на окреме дослідження, а ми лиш зазначимо, що обидві країни послуговувались цілим арсеналом своїх традиційних економічних та дипломатичних прийомів, що призвело до створення лівійських ворогуючих угруповань. З іншого боку, лівійська еліта використала суперечності між західними державами для зміцнення своєї власної влади [11].

Дослідження проблематики становлення та розвитку державності в Лівії у повоєнний період стало предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних істориком. Миронова Г.В. зосередила свою увагу на вивченні особливостей колоніального становища Лівії до приходу до влади Каддафі [11]. Відносини Муаммара Каддафі з західним світом, лівійські економічні та соціальні процеси за часів його правління та після смерті лідера нації комплексно досліджуються Єгоріним А.З. [4,5]. Про трансформацію політичного курсу Каддафі протягом 40-річного перебування при владі йдеться у наукових розвідках Попенкова О.М. [12]. Особливо зацікавленість у західних дослідників викликала «Зелена книга» Лівійського лідера, в якій Каддафі виводить третю світову теорію і критикує два основних устрої, що домінували у тодішньому світі [8]. У стаття Марсії Мері «Лівія вмикає Велику рукотворну річку», опублікованій в американському журналі «The Executive Intelligence Review» проаналізовано один з найбільш грандіозних проектів лідера Джамахірії – перетворення спочатку Лівії на квітучу країну, а згодом, й інших країн континенту [10]. Збірник статей «Близький Схід і сучасність» дає змогу проаналізувати унікальність лівійської політики і намагання Каддафі об'єднатися з іншими державами для втілення в життя своїх планів [5]. Унікальну можливість простежити реакцію африканського населення на особливості становлення лівійської нації за часів правління Муаммара Каддафі

дає праця Джібріна У.Я. «Лівійська політика та природа стилю керівництва Каддафі у становлення Лівії як нації» [3].

Економічно Лівія до Каддафі залежала від Великобританії і США. Американська фінансова та економічна допомога Лівії значно переважала британську, що зумовило проникнення перших у галузі державного управління країни, де раніше панували англійці [12].

У 1968 р. була створена лівійська національна нафтова компанія, яка стала конкурентом іноземним нафтовим компаніям. Лівія стала однією з перших арабських нафтовидобувних країн, які взяли курс на боротьбу із західними компаніями за контроль над своїми нафтовими багатствами. Отже, першим засилля західних нафтових компаній намагався позбавитись король Ідріс [11]. 1 вересня 1969 року в країні відбулася революція, король був зміщений, а до влади прийшов Каддафі. Національно-визвольна вереснева революція «Аль-Фатех» забезпечила Лівію фактичну незалежність від Заходу. Цікаво, що державний переворот майже не мав жертв, спадкоємець престолу відмовився від своїх прав на трон і фактично сам закликав народ Лівії до визнання нової революційної влади. Командування королівської армії було заарештовано. А з нечисленними осередками опору в східній частині країни вдалося впоратися досить швидко. Велику роль, безумовно, відіграла повна підтримка революції більшістю населення. Комендантська година в більшості міст діяла всього два дні, а в деяких містах була скасована вже за дві години. У багатьох містах військові підрозділи пішли в казарми, державні установи працювали як завжди, торгові операції походились у звичному режимі. Аеропорти знову повернулися до звичного графіка роботи. Таким чином революція не викликала економічної чи соціальної кризи в країні [4].

Одразу після приходу до влади Каддафі підтвердив вірність революційним ідеям президента Єгипту Гамалія Абделя Насера та вжив активних дій до об'єднання загальноарабському рівні. Водночас, лівійський лідер дав свою інтерпретацію гаслам Каїра – «Свобода, соціалізм, єдність». Політичні погляди лівійського лідера, ґрунтувались на тогочасному лівійському менталітеті свого народу і репрезентували своєрідний мікс «лівих поглядів» [12].

Плани полковника Каддафі передбачали здобуття незалежності від іноземних держав шляхом об'єднання з іншими сусідськими гігантами. Триполійська хартія 1969 року мала започаткувати об'єднання Єгипту, Сирії та Лівії у Федерацію арабських держав. Проте ці планам залишились проектами, а спроби об'єднання з Єгиптом у серпні 1972 р. та Тунісом у 1974 р., на думку деяких дослідників, зазнали невдачі через претензії лівійського лідера на головну роль у нових державних об'єднаннях. Крім того, Каддафі не довіряв новому президентові Єгипту Анвару Садату після того, як останній не проінформував його про підготовку збройного зіткнення з Ізраїлем у жовтні 1973р. А після того як лівійський лідер переконався у тому, Вихід Єгипту із загальноарабського фронту протистояння Ізраїлю та співпраця зі Сполученими Штатами спричинила розрив відносин з Лівією. Невдачі у спробах загальноарабського об'єднання змусила Каддафі змінити вектор своєї зовнішньої політики. У березні 1972 р. його

найближчий соратник майор Абдусалям Джеллуд підписав у Москві «нафтову угоду», метою якої було співробітництво з СРСР у галузі виробництва та переробки «чорного золота» [12].

В лівійському уряді добре розуміли значення нафтовидобувної індустрії для майбутнього країни. Лівія стала членом ОПЕК. У вересні 1971р. на зустрічі країн цієї організації в Бейруті глава лівійської делегації Абдусалям Джеллуд заявив про намір керівництва Лівії встановити контроль над 51% всієї нафти, що видобувається в країні. У грудні 1971р. Лівія оголосила про націоналізацію власності англійської компанії British Petroleum, а пізніше й американської «Banker Oil Company». А у вересні 1973р. та ж доля спіткала й Shell, Exxon, Texaco, Mobil, Amoseas, Standard Oil of California. 15 березня 1970 р. ухвалено закон про перейменування «LIPETCO» на лівійську національну нафтову корпорацію (LINO-CO). До 1974 р. лівійське керівництво, незважаючи на сильну зовнішню та внутрішню протидію, не без допомоги Радянського Союзу, забезпечило державний контроль над нафтою [12].

Зважаючи на кардинальні зміни у внутрішньо та зовнішньополітичному курсі незалежної Лівії на особливу увагу заслуговує постать її очільника, який сформував власне бачення лівійського шляху та виклав його у «Зеленій книзі» (1975). Цікаво, що Каддафі не був прихильником ані політичної системи США, ані Радянського Союзу. Він розкритикував виборчу систему сучасних західних демократій [4]. Не зважаючи на те, що парламенти традиційно вважаються народним представництвом, лівійській очільник переконує, що вони стали узаконеним бар'єром, що заважає народу здійснювати свою владу та усунули його від участі в політиці, монополізувавши його владу. Жорсткій критиці Каддафі піддав і так звану диктатуру пролетаріату проголошену під час фундації СРСР [8].

«Зелена книга» не лише розкриває ставлення Каддафі до жінок, національних меншин, освіти, але й презентує створений ним новий тип влади під назвою – Джамахірію. На переконання Каддафі Лівійський «експеримент» є «альтернативою капіталістичного матеріалізму та комуністичного атеїзму», пропонує «теорія є ідеологічною зброєю, яке Лівія використовує для захисту режиму всередині країни, а також для поширення свого впливу на країни Сходу та Заходу» [1].

Англійський дослідник Х.Блюшот зауважив, що вся новизна каддафіївської теорії полягає в «персональній інтерпретації основ ісламу» лівійським лідером. Каддафі був впевнений що іслам є фактором соціального прогресу, а закони ісламу – джерелом законодавчої влади. Крім того, націоналізм виражається не лише у прагненні до визволення та рівності, а й у повазі до іншої нації. Наслідком такого бачення стало застосування арабського аналогу для визначення соціалізму. На думку Каддафі, між соціалізмом та ісламом немає протиріч, тому він розглядає «ісламський соціалізм» як ідеальну схему для перетворення світу, а для вітілення цієї ідеї народні маси мають захопити владу на місцях та шляхом вільних виборів обрати членів «народних комітетів». Така «народна революція» за Каддафі є «зразком прямої демократії» замість «представницької демократії з домінуванням одного класу»... і забезпечує «повний суверенітет народу» [1, с. 111]. Економічна

доктрина Каддафі насамперед передбачає часткову націоналізацію, державний контроль цін та продовження співпраці із іноземними компаніями.. Протягом 1978 року виборні комітети переходять до приватних компанії [3].

Невдале об'єднання з арабським світом, звернуло увагу лівійського лідера на усі інші африканські країни, які він планував звільнити від постколоніального синдрому та створити новий Африканський союз, який опирався б на абсолютно нову економічну систему – домінуючою валютою був би не долар, який вже тоді глибоко проник в африканську економічну систему, а нова валюта – “золотий динар”. Насамперед Каддафі прагнув звільнити від долара свій нафтовий ринок. Цей план означав створення абсолютно нової незалежної від західних банків африканської банківської системи і становило пряму загрозу валютній системі Заходу. Цілком зрозуміло, що втілення таких проектів не могли бути допущені західними демократіями.

Іншим масштабним проектом полковника став план по забезпеченню усієї Африки водою. І тут Лівія з її водними ресурсами мала відіграти провідну роль. 28 серпня 1984 року розпочалося будівництво трубопроводу, який з 2008 р. навіть у недобудованій версії вважається найбільшим іригаційним проектом у світі. Але за оцінкою американського часопису «The Executive Intelligence Review» лівійській проект «Велика рукотворна річка» та його цілі суперечать схемам контролю за водою, санкціонованим Світовим банком та Міжнародним валютним фондом [10].

Значна увага приділялась лівійським урядом вирішенню внутрішніх проблем країни. У 1972 р. була заснована Державна фармацевтична корпорація, до відання якої перейшов імпорту та розподіл всередині країни ліків та медичного обладнання. У тому ж році було засновано Державну корпорацію з імпорту та продажу сільськогосподарських машин та обладнання. У 1975 р. виникла державна корпорація з виробництва та розподілу електроенергії з правом на імпорту та експорту промислових та побутових електроприладів, лівійська авіатранспортна компанія та національна компанія морського транспорту. До початку 1980 р. у країні налічувалося 62 державні експортно-імпортні організації, що замінили приватні фірми і дали можливість уряду встановити міцний контроль за зовнішньою торгівлею. Вже на 1987 р. таких організацій стало 215 [12]. Проводячи політику диверсифікації промислового виробництва, лівійський уряд з 1980 р. збільшив експорт товарів національної промисловості з 2-3% до 11-12% від загальної вартості експорту. Основою експорту, як і раніше, залишилася сира нафта. У 80-х рр. головними контрагентами Лівії в експорті були: Італія, ФРН, Нідерланди, Іспанія, Франція, Швейцарія, Великобританія. Імпорту Лівійської Джамахірії постійно зростав як у фізичному, і у вартісному вираженні. До 1990 р. порівняно з 1969 р. він збільшився у 7 разів. Лівія ввозила широку номенклатуру товарів, причому структура імпорту за рік не зазнавала істотних змін. Експортно-імпортні операції Лівії в середині регіону підтримувались лише з невеликою кількістю країн (Алжир, Туніс, Єгипет, Ліван, Туреччина). Основними зовнішньоекономічними партнерами Лівії залишаються провідні країни капіталістичного світу: Італія, ФРН, Франція, Японія, Великобританія, США.

Через брак місцевих кадрів таке співробітництво вимагало присутності у Лівії значної кількості іноземних фахівців, постачання будматеріалів і додаткової документації, що нерідко заважало швидкому виконанню контрактів [12, с. 414].

В 1998 р. було оголошено амністію політичним в'язням, але в ув'язненні залишилися 100 осіб, які звинувачуються в зраді та зв'язками з іноземними державами. Рішення Каддафі було з ентузіазмом сприйняте лівійцями [12, с. 427].

Лідер Лівії дуже своєрідно оцінив відношення до епідемій, традиційне для сучасного світу. У своєму виступі на 64-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у 2009 р. він наголосив, що капіталістичні країни відповідальні за створення вірусів та вакцин проти них та наголосив, що на його глибоке переконання не повинні продаватися чи не піддаватися комерціалізації, а ліки та щеплення дітям мають бути безкоштовними [9].

У жовтні 2002 р. Каддафі оголосив про розчарування бездіяльністю Ліги арабських держав (ЛАГ) в об'єднанні арабів та розвитку арабського націоналізму. Водночас лівійський лідер провадив активну міжнародну політику. 13 серпня 2003 р. Лівія в листі до Ради Безпеки ООН повідомила про виконання умов на зняття санкцій, включаючи визнання відповідальності за вибухи, виплату компенсацій та відмову від підтримки тероризму. РБ ООН ухвалила резолюцію про зняття санкції з Лівії. 15 травня 2006 р. Вашингтон відновив відносин з Тріполі та виключив Лівію зі списку країн, які підтримують тероризм [5].

Каддафі розвинув бурхливу представницьку діяльність, роз'їжджаючи європейськими столицями з власним шатром обсягом 135 кв. м., з загоном охоронець-амазонок та у супроводі верблюдиць. У квітні 2004 р., під час візиту до Брюсселя, намет Каддафі було встановлено у парку, що оточує урядовий замок Валь-Дюшес. У 2009 р. відбувся перший офіційний візит Каддафі до Риму. Мінськ надав лівійській делегації місце в одній із державних резиденцій «Заславль»; у Москві намет зібрали на території Тайницького парку. Київ приймав лідера Джамахірії на вул. Липській і мабуть українська гостинність припала Каддафі до душі бо він подарував свій намет тодішньому президентові України Ющенку [5]. Взагалі у Каддафі встановились хороші стосунки з експрезидентом Ющенком і тодішньою прем'єркою Тимошенко, яких він під час візиту до Києва запрошував до свого шатра. В 2018 р. арабське видання Asharq Al-Awsat повідомило про спонсорування режимом Каддафі президентської кампанії Тимошенко в 2010 р [2]. Відносини засновника Джамахірії з урядом Януковича не вирізнялись приязністю. Так Каддафі у 2011 р. фактично відмовився зустрічатись з экс-прем'єр міністру Азарову, переносючи зустріч 5 разів [6].

Внутрішні та зовнішні чинники призвели до дестабілізації ситуації у Лівії 2011 р. 26 лютого рада безпеки ООН приймає резолюцію №1970, яка стосується Лівії з санкціями проти Каддафі і його оточення. У Лівії легітимність цього заходу не визнавалась [7]. Наприкінці березня найближче оточення полковника намагається врятуватись від переслідувань з боку Заходу. 31 березня телеканал Al Arabiya повідомив, що країну залишив, виїхавши до Тунісу, соратник М. Каддафі Абу Заїд Дурдах, який очолював лівійську службу зовнішньої розвідки. Глава

МЗС Лівії Муса Куса, який прибув 31 березня до Лондона, заявив, що «не хоче більше репрезентувати правлячий у Лівії режим і пориває з М. Каддафі через те, що він «відкрив вогонь по співгромадянам країни» [5]. 22 березня 2011 р. журнал «Фокс ньюс» повідомив, що американські військові два тижні перебувають у складі контингенту повстанців, пояснюючи це необхідністю захисту мирного населення та повстанців [5].

Каддафі до останнього не міг змиритись з реакцією провідних країн світу на перетворення у Лівії. Фази протистояння були змінилися прямою агресією західного Альянсу проти режиму Каддафі. До осені вірні режиму війська контролювали лише невелику частину території в центрі та на півдні країни (міста Сирт, Бані-Валід, Себха). Після «визволення» Тріполі протягом кількох тижнів відбувається концентрація сил та ліквідація останніх осередків опору прихильників режиму. Загибель очільника Джамахірії у жовтні 2011 р. стала трагічним результатом його неоднозначного панування.

Очільник Джамахірії Каддафі, його особистість та внесок становлення Лівійської державності, причетність до терористичних організацій досі не має однозначної оцінки. З одного боку його проекти «Велика рукотворна ріка» і «Союз африканських держав» безперечно могли вивести країни африканського континенту на абсолютно новий економічний і політичний рівень. На заваді втіленню цих амбітних планів стали непослідовність в зовнішній і внутрішній політиці, відсутність регулярної армії і деяка відірваність самого Каддафі від тогочасних геополітичних реалій. Питання спрямованої диверсії провідних країн Заходу проти режиму Каддафі для захисту власних інтересів в регіоні та світі як і причетність очільника Джамахірії до фінансування тероризму заслуговує на подальше вивчення. Але не зважаючи на оцінку діяльності Муаммара Каддафі на посту «лідера революції» варто зазначити, що після його трагічної смерті Лівію охопила громадянська війна, що продовжується 11 років, економіка країни зруйнована, впав рівень соціального забезпечення її населення.

Список використаних джерел та літератури

1. Ближний Восток и современность. Сб. статей/ Ред.: Исаев В. А., Филоник А. О. Москва, 1999. Вып. 7. 332 с.
2. Asharq Al-Awsat. Про фінансування Каддафі президентських кампаній Заходу. Інтернет джерело. Режим доступу :<https://english.aawsat.com//home/article/1180061/asharq-al-awsat-series-libya-details-gaddafi's-funding-western-presidential>
3. Джібрін Убале Яхая. Лівійська політика та природа стилю керівництва Каддафі у становлення Лівії як нації. Інтернет джерело. Режим доступу : https://www.researchgate.net/publication/340870391_LIBYAN_POLITICS_AND_THE_NATURE_OF_GADDAFI_LEADERSHIP_STYLE_IN_PROMOTING_LIBYA_AS_A_NATIO
4. Егорин А.З. История Ливии XX век. Москва, 1999. 569 с.
5. Егорин А. З. Каддафи. Хроника убийства. Москва: Изд-во Алгоритм, 2013. 368 с.
6. Интервью экс-премьер министра Н. Азарова Ларри Кингу. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=48FNSpN8wJo>

7. Интервью М. Каддафи телеканалу RKD. 2011 год. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=0T-L6SrC-Ok&list=LL&index=3&t=723s>

8. Каддафи М. Зеленая книга. Триполи, 1975. 110 с.

9. Каддафи М. Речь на 64 сессии Генеральной Ассамблеи ООН. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=HMTj6JG4nNc>

УДК 94:316.62(1-2)(477)«196/198»

Володимир ГРАБІНСЬКИЙ
(м. Київ)

Соціальні практики закритих адміністративно-територіальних одиниць України 1960-1980-х рр.

Досліджується військово-промисловий комплекс як складова системи обороноздатності країни. Висвітлюються особливості соціальних практик стосовно контингенту, що входив до зазначеного утворення.

Ключові слова: військово-промисловий комплекс, обороноздатність держави, внутрішня політика держави.

Науковий керівник: *Даниленко В. М.*, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження впливає з зовнішньополітичної ситуації, що склалася навколо територіальної цілісності України, проти якої було здійснено акт агресії з боку Російської Федерації, внаслідок чого в країні триває війна. Особливо гостро постає актуальність дослідження після неправомірних дій, здійснених Російською Федерацією від 24 лютого 2022 року, що завдала численних ударів по території України.

Наявність потужного військово-промислового комплексу може суттєво вплинути на хід протистояння та зміцнити обороноздатність держави. Адже саме завдяки розвиненому військово-промислому комплексу країна може забезпечити потреби оборонних структур та виробляти достатню кількість сучасної зброї та оснащення. Дослідивши ідеологію і механізми формування ВПК провідних країн світу, а також вивчивши соціальний аспект проблеми, ми зможемо розробити чітку стратегію модернізації та розвитку військово-промислового комплексу України.

Метою нашого дослідження є висвітлення соціальних практик військово-промислового комплексу Радянського Союзу на території України в 60-80-х рр. ХХ ст.

Історіографія проблеми. Відомості про формування ВПК СРСР ми знаходимо у працях Л. Самуельсона «Красный колосс: становление военно-промышленного комплекса СССР 1921-1941» [1], М. Симонова «Військово-промисловий комплекс СРСР в 1920-1950-і роки» [2], та монографії І. В. Бистрової «Військово-промисловий комплекс СРСР в роки холодної війни» [3].

Окремим напрямком історіографічного дослідження радянського ВПК можна віднести і «технократичне» відгалуження, яке вказує на особливу роль представників науково-технічної еліти – провідних вчених та конструкторів військової техніки в структурі ВПК. Найбільш яскраво ця думка була висловлена в роботі колишнього конструктора ракетної техніки Б. Чертока «Ракеты и люди» [4], де він розвинув тезу про панування в радянському суспільстві свого роду технократії в особі Рад головних конструкторів ракетно-космічної техніки. Схожі тези озвучує Безбородов А. у праці «Власть и научно-техническая политика в СССР середины 50-х - середины 70-х годов» [5].

Тему досліджень історії радянського ВПК піднімають у своїх роботах О. Данілов «Рождение супердержавы: СССР в первые послевоенные годы» [6], О. Бакланов «Отечественный ВПК и его историческое значение. [7] Соціальний аспект проблеми розглядає Т. Кондратьєва у своїй праці «Режимные люди в СССР» [8].

Виклад основного матеріалу дослідження. Складовою частиною ВПК є закриті адміністративно-територіальні одиниці (ЗАТО). Під термін ЗАТО підпадає територія до якої обмежений вільний доступ громадян, що не проживають в її межах і не пов'язані з діяльністю, яка викликає необхідність встановлення особливого режиму перебування на ній в інтересах національної безпеки країни.

Для ЗАТО встановлюється особливий режим безпечного функціонування й охорони державної таємниці, що включає спеціальні умови проживання громадян, в межах якого розташовані військові об'єкти, промислові підприємства з розробки, виготовлення, зберігання та утилізації зброї масового ураження, переробці радіоактивних та інших матеріалів, інші об'єкти.

У радянський період ЗАТО не були позначені на географічних картах і не фігурували у статистиці (дані за ними зазвичай приписували у різних пропорціях до відповідного обласного центру чи регіону). Інформації про «секретні» поселення не було в довідниках та енциклопедіях. За кожним ЗАТО закріплювався порядковий номер, що створювало враження їх розташування поблизу великих міст, хоча самі ЗАТО могли розташовуватися за десятки кілометрів від них (Житомир-21, Чорнобиль-2, Макарів-1) [9].

Крім основних об'єктів, в ЗАТО була включена вся інфраструктура їхнього життєзабезпечення, здатна забезпечити самостійне існування. Вони мали власні залізничні станції, системи водо- та енергопостачання, лікарні, будинки культури тощо. ЗАТО розташовувалися за обгородженим периметром, потрапити в межі якого можна було лише через КПП за перепустками, що виписує військова адміністрація.

Про соціальну значимість ЗАТО в Радянському Союзі читаємо в праці «Режимные люди»: «Закриті адміністративно-територіальні одиниці (ЗАТО) – це особливий світ. Вони створювалися як свого роду елітарні поселення, які відрізнялися ретельно відібраним населенням, високим рівнем виробничої та соціальної інфраструктури, привілейованим постачанням, підвищеними стандартами матеріально-побутового забезпечення. У спеціально створених умовах життя в рамках секретної системи були свої плюси та мінуси. З одного боку, життя в закритих містах було незрівнянно більш комфортним, ніж у переважної більшості населення Радянського Союзу, з іншого, це межувало з реальною небезпекою через атомне виробництво. Життя було підпорядковане багатьом обмеженням, пов'язаним з режимом секретності та збереження державної таємниці» [8].

Населення ЗАТО створювалося штучним шляхом, відповідно до поставлених завдань (створення потужної атомної промисловості) та умовами роботи у секретній зоні відбір майбутніх працівників атомної галузі був спрямований на пошук найбільш кваліфікованих та творчих кадрів, дисциплінованих, морально стійких та політично благонадійних. Відповідно до наказу Першого головного управління від 26 листопада 1946 року «Про створення номенклатури начальника ПГУ» оголошувалася масова мобілізація кадрів для об'єктів атомної промисловості. Персонал подібних утворень проходив ретельний відбір та різноманітні перевірки, від технічних знань до особистої біографії та життєпису родичів. Люди відбиралися по всій країні на підприємствах хімічної, металургійної, машинобудівної та інших галузей промисловості. Відбір проводився за анкетними даними без попередньої співбесіди. «Ми не обирали собі роботу, все робили за нас, жодної згоди у нас не питали», - згадують перші мешканці закритих міст [8].

Соціально-професійна структура закритих міст відрізнялася значними показниками наявності вищої та середньої спеціальної освіти у населення, а також чималим відсотком груп інженерно-технічних працівників.

Режимні умови були особливо жорсткими, за їх дотриманням ретельно стежили відповідні служби. Згідно з «Положення про охорону та режим пропусків», територія повинна була бути обнесена парканом висотою 2,5-3 м з кількома нитками колючого дроту зверху, а також встановлювався найсуворіший контроль за в'їздом або входом до міста. Працівники не мали права повідомляти будь-кому відомості про місце розташування підприємства, його керівництво, що випускається, обладнання, потужності; заборонялося говорити про завод з особами, які не мали до нього виробничого відношення. Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 9 червня 1947 р. «Про відповідальність за розголошення державної таємниці та втрату документів, що становлять державну таємницю» за порушення підписки винний міг бути покараний позбавленням волі на строк від 4 до 15 років.

З метою підтримки відповідного режиму секретності приватне життя жителів ЗАТО підлягало тотальному контролю: силами Першого відділу (КДБ) прослуховувалися телефонні розмови, відстежувалися теми та зміст бесід у

неформальній обстановці, переглядалася особиста кореспонденція. У роботі із запобігання проникненню агентури іноземних розвідок Перший відділ спирався і на підтримку населення. З-поміж працівників основного виробництва та серед мешканців ЗАТО представники Першого відділу вербували інформаторів, які стежили за розмовами не лише у місті, а й поза ним (наприклад, під час відряджень та відпусток) [8].

Грамотно вибудована ідеологічна пропаганда сприяла згуртуванню населення ЗАТО й викликала бажання вкладати всі сили на виконання поставлених завдань. Образ «зовнішнього ворога» мотивував людей до звершень і формував віру в роботу заради «загального блага», «захисту своєї держави» та разом з тим всі, хто висловлював хоч найменший сумнів стосовно основної ідеології, потрапляли під пильний нагляд спеціальних структур.

При цьому режимні обмеження та атмосфера секретності викликали різні відчуття у мешканців закритих міст: цікавість, подив, розгубленість чи пригніченість. Для психологічного клімату ЗАТО у перші роки була характерна напруженість, боязнь сказати «щось зайве». Навіть ведення особистих щоденників вважалося небезпечним. Проте загалом режимні обмеження не викликали стійких негативних реакцій. Зазвичай, негативні емоції проявлялися на початковому етапі проживання [9].

На території України, в зазначений період знаходилася численна кількість ЗАТО, серед них найбільш потужними були завод «Південмаш» Макарів-1, що займався обслуговуванням ядерних боєголовок, Чорнобиль-2 на якому працювала радіолокаційна станція «Дуга», Любеч-1, Житомир-21, Кіровоград-25, Івано-Франківськ-16 та ін.

Висновки. В межах атомної промисловості, що розвивалася та мала на меті збільшити військову потужність СРСР, виникали закриті адміністративно-територіальні утворення. Ці території працювали в режимі секретності та охорони державної таємниці, відповідні міста не були відмічені на географічних картах та не згадувалися в довідниках, сама назва утворень складалася з назви обласного центру (хоча ЗАТО могло знаходитися за десятки кілометрів від нього) та порядкового номеру. Зазначені утворення були відрізані від зовнішнього світу, інша назва, що закріпилася за ними в суспільстві, «поштова скринька». Контингент ЗАТО був ретельно підібраний та постійно знаходився під пильним поглядом Першого відділу. Населення, в основному, складалося з спеціалістів задіяних на підприємстві та їх родин. З метою утримання та обмеження виїзду жителів ЗАТО за територію утворення, а також з ідеєю привабити цінні кадри, забезпечення й утримання ЗАТО були на значно вищому рівні, ніж будь-яке підприємство в державі. Доступність матеріальних благ формувало в населення особливий світогляд, а ідеологічна робота, що проводилася в зазначених утвореннях надавала людям впевненість в їх обраності та важливості поставленої перед ними задачі. Матеріальні блага та ідеологічно обґрунтована мета переважали над обмеженнями руху й секретністю, що з плином часу жителі цих утворень сприймали як належне.

На території України знаходилася чимала кількість ЗАТО, проте після розпаду СРСР, в силу певних причин (фінансування, обсяги державного замовлення та потреби в продукції серед суспільства), більшість з них були переведені на виконання інших завдань чи повністю припинили своє існування.

Список використаних джерел та літератури

1. Самуэльсон Л. Красный колосс: становление военно-промышленного комплекса СССР 1921-1941. Москва, 2001.
2. Симонов Н. Военно-промышленный комплекс СССР в 1920–1950-е годы: темпы экономического роста, структура, организация производства и управление. Москва, 1996.
3. Быстрова И. Военно-промышленный комплекс СССР в годы холодной войны [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/besti>.
4. Черток Б. Ракеты и люди [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/bestz>.
5. Безбородов А. Власть и научно-техническая политика в СССР середины 50-х - середины 70-х годов. Москва, 1997. 216 с.
6. Данилов А. Рождение «сверхдержавы»: СССР В первые послевоенные годы [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/besuj>.
7. Бакланов О. Отечественный ВПК и его историческое развитие. Москва, 2013. 792 с.
8. Кондратьева Т. Режимные люди в СССР. Москва: РОССПЭН, 2009. 366 с.
9. Докучаев А. Сети шпионажа. Москва, 1996. 288 с.

УДК 94:327(410) «1926/195»

Наталія КАРПУНЬ
(м. Київ)

Основні етапи трансформації Британської колоніальної імперії до Співдружності Націй

У статті здійснена спроба визначення та характеристики основних етапів трансформаційних процесів Британської колоніальної імперії до Співдружності націй.

Ключові слова: Велика Британія, Британська імперія, Співдружність Націй, трансформація, етапи, колонії, домініони.

Науковий керівник: *Черевко О. С.*, доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук.

Постановка проблеми. Протягом 2022 року Велика Британія вшановує 70-річчя сходження на престолі королеви Єлизавети II, котра стала одним з основних об'єднавчих символів Сполученого Королівства.

Період правління її величності історики та політологи пов'язують з багатьма феноменами. Зокрема, один із них – остаточний розпад Британської колоніальної імперії та трансформація її в Співдружність Націй, як добровільний взаємовигідний союз колишніх британських колоній та домініонів.

Сучасна історіографія й джерельна база проблеми досить ґрунтовна. Зокрема, наукові доробки українських вчених: С. Христюка [7], А. Кольбенко [4], П. Опанащука [6]. Лейтмотивом публікацій є осмислення Вестмінстерських статутів 1931 року та їхнього значення в контексті трансформаційних процесів. Проте, варто зазначити, що дослідженням еволюційних перетворень від Британської колоніальної імперії до Співдружності Націй здебільшого займалися зарубіжні історики. Фундаментальні дослідження проблеми були здійснені Н. Криловою [5], С. Демидовим [1], Є. Сергєєвою [2], Т. Медденом [8] та іншими. У своїх наукових розвідках вони прослідковували причини, передумови та визначали каталізatori, що дозволили відбутися цьому феномену британської політики. Джерельна база представлена у цій проблематиці документами, зокрема Вестмінстерськими статутами [10] та виступами прем'єр-міністрів Великої Британії різних каденцій, а саме В. Черчилля, Г. Макміллана, С. Болдуїна [9].

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожен трансформаційний процес відбувається поступово та проходить певну кількість етапів. Еволюція Британської імперії до Співдружності Націй також є не виключенням. Отож, варто окреслити чотири етапи цього процесу.

Початком першого етапу можна вважати ще кінець ХІХ століття, а саме 1887 рік. В той час, 4 квітня, у Лондоні була скликана зустріч глав урядів колоній (територія або країна, що перебуває під владою іноземної держави, позбавлена політичної та економічної незалежності. Управляється на основі спеціального режиму) та домініонів (форма політичної системи, що існувала всередині Британської імперії і була проміжною формою між самоврядною колонією і суверенною державою), що відбувалась у форматі конференції [3 с. 227]. В історіографії вона ще відома як Перша колоніальна імперська конференція. В ході її роботи представниками лібералів були запропоновані ідеї, щодо основ нової колоніальної політики Британської імперії. Ця подія знаменувала те, що найпотужніша імперія ХІХ століття уже вбачала необхідність початку змін у її політичних принципах щодо колоніальних володінь.

У першому двадцятилітті ХХ століття, зокрема після завершення Першої світової війни з'явився новий каталізатор для розширення самоврядних прав на підконтрольних територіях поза межами Британських островів. Ним стала зміна міжнародних принципів у повоєнному світі. Для їх реалізації було створено Лігу Націй до якої увійшли і домініони Британської імперії. Це засвідчило їх вихід на міжнародну арену [1 с. 85].

У 1926 році була знову скликана конференція країн Британської імперії, результатом роботи якої, була Декларація Бальфура. Документ окреслював три основних принципи політичних відносин Великої Британії з колоніями та домініонами, а саме: рівність державного статусу метрополії та всіх домініонів; визнання всіма країнами монарха; добровільність входження до співдружності.

Отож, це перший документ, котрий відображав зародження сучасної міждержавної організації – Британської Співдружності [2 с. 273].

Чергова конференція, котра проходила у 1929 році проголосила самостійність домініонів в рамках Британської імперії при збереженні підданства. Наступного ж року парламенту було рекомендовано законодавчо затвердити рішення вище згаданої зустрічі.

Логічним завершенням першого етапу еволюції Британської колоніальної імперії до Співдружності націй стало прийняття Вестмінстерських статутів 1931 року [10]. Цей нормативно-правовий акт визначав становище домініонів та регламентував їх взаємини із Великою Британією. В його основу були закладена Декларація Бальфура 1926 року. Саме так утворилось юридичне підґрунтя Британської співдружності націй.

Отож, перший етап (1887-1931 рр.) характеризується запровадженням способу прийняття рішень у форматі конференції та закладанням правової основи нової політики Британської імперії стосовно колоній та домініонів.

Після прийняття Вестмінстерського статуту розпочався другий етап трансформаційного процесу, що тривав до 1947 року. Він характеризується новою зміною міжнародної політичної обстановки на світовій арені напередодні та в ході Другої світової війни. У Великій Британії також відбуваються важливі зміни.

У 1947 році в офіційних документах лейбористського уряду назву «Британська імперія» було замінено на «Британська Співдружність націй», а термін «домініон» – на «член співдружності» [6 с. 165].

У січні 1947 році Канада стала першим домініоном (членом співдружності), котрий почав надавати своїм жителям право громадянства. Цього ж року, 15 серпня, корона Британської імперії втратила свою перлину – незалежність здобула Індія на чолі із Махатмою Ганді. Варто зазначити, що Мусульманська ліга також досягла створення окремої мусульманської держави Пакистан [2 с. 280].

Отже, можна констатувати, що другий етап трансформаційного процесу яскраво відображає політичні та адміністративні зміни Британської Співдружності націй.

Після здобуття незалежності, вкрай важливою для Великої Британії, Індією, розпочався новий, третій еволюційний етап. Його умовним початком стало проведення конференції кінця 40-х років ХХ ст. На ній було прийнято рішення вкотре змінити назву із «Британської Співдружності націй» на «Співдружність націй» [6 с. 166] (ця назва і залишається сьогодні).

Важливим консолідуючим аспектом стало рішення прийняте у 1949 році. Згідно нього англійського монарха було визнано «символом вільної співдружності націй» [4 с. 89].

Протягом 1950-х років тривали політико-адміністративні зміни. Особливо знаковим став 1957 рік, адже саме в той час незалежність отримала перша країна Африки – Гана. Ця подія стала початком якісно нових змін для африканського континенту.

У 1960 році британський прем'єр-міністр Гарольд Макміллан здійснив візити в країни Співдружності Африки. 3 лютого під час виступу перед парламентом в Кейптауні політик здійснив заяву про «вітер змін». Він проголосив: «Вітер змін дме через цей континент, і подобається нам це чи ні, але зростання національної свідомості є політичним фактом. Ми всі повинні прийняти це як факт, і наша національна політика повинна це враховувати» [2 с. 64]. У 1960 році незалежність здобули Камерун, Сенегал, Того, Мадагаскар, Демократична Республіка Конго, Сомалі, Бенін, Нігер, Буркіна-Фасо, Чад, Габон, Кот-д'Івуар, Центральнаафриканська Республіка, Республіка Конго, Малі, Нігерія та Мавританія. Саме тому в історіографії цей рік було названо «роком Африки» [9 с. 339]. Отож, третій етап (1948-1960-ті рр.) є періодом активного здобуття незалежності країнами та вступом їх у Співдружність націй на рівноправній та добровільній основі.

Із 1970-х років ХХ століття розпочинається четвертий етап трансформаційних процесів. В цей час ще низка країн здобувають свою незалежність від Великої Британії. До них належать Бахрейн (1971 р.), Гренада (1974 р.), Сейшельські острови (1976 р.), Домініка (1978 р.), Соломонові острови (1978 р.) та інші [2 с. 65]. Знаковим в цьому періоді є 1982 рік. Саме тоді Канада, належачи до Співдружності націй, першою із домініонів затвердила власну Конституцію.

Завершенням четвертого періоду можна вважати 1997 рік, адже Великою Британією було передано Гонконг до КНР. Це була остання велика за кількістю населення колонія й відмова від якої означала кінець «імперії, над якою ніколи не заходить сонце» [7 с. 103].

Висновки. У період трансформації Британської колоніальної імперії до Співдружності націй можна виділити щонайменше чотири етапи її проходження. Кожен із них має свою особливість та специфіку. Тож, перший етап відображає поступові правові та політичні перетворення, утворення і затвердження нових принципів; другий – початок втілення результатів напрацьованих у попередньому періоді; третій характеризується здобуттям незалежності багатьох країн, зокрема африканського континенту, а четвертий поставив остаточну крапку в історії існування Британської колоніальної імперії. Проте, феномен еволюції Британської колоніальної імперії перманентно викликає наукових інтерес дослідників насамперед в контексті переосмислення досвіду цих трансформаційних процесів.

Список використаних джерел та літератури

1. Акчурина О. С., Демидов С. В. От Британской империи к Содружеству наций. Вестник Рязанского государственного университета им. С. А. Есенина. Рязань, 2017. Вып. 4 (57). С. 81-85.
2. Британская империя в ХХ веке / под. ред. А. М. Пегушева, Е. Ю. Сергеева. Москва: Ин-т всеобщей истории РАН, 2010. 296 с.
3. Гончар Б. Домініон // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 227.

4. Кольбенко А. Передумови прийняття та зміст Вестмінстерського статуту, 1931. Утворення Британської Співдружності Націй. Вісник Львівського університету. Серія юридична. Львів, 2014. Вип. 59. С. 87-91.

5. Крылова Н.С. Содружество наций. Москва, 1991. 260 с.

6. Опанащук П. В. Становлення Британської Співдружності Націй та її роль у зовнішній політиці Англії в 30-40-х роках ХХ ст. Матеріали ІХ Волинської Всесвітньої історико-краєзнавчої конференції : зб.наук. праць. Житомир: Полісся, 2017 С. 164-166.

7. Христюк С. Б. Резолюції імперських конференцій 1926, 1930 років як основа Вестмінстерського статуту 1931 року. Університет. 2008. № 6. С. 102-108.

8. Madden F., Darwin J. The Dependent Empire, 1900-1948: Colonies, Protectorates, and the Mandates. Westport: Greenwood Press, 1994. Vol. 7. 908 p. URL: <https://www.questia.com/library/91753673/the-dependent-empire1900-1948-colonies-protectorates>.

9. The Conservative Government and the End of Empire. British Documents on the End of Empire / ed. R. Nyam, R. Louis. London : The Stationery Office, 2000. 937 p.

10. Wheare K. C. The Statute Of Westminster And Dominion Status. London : Oxford University Press, 1949. 334 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.21151>.

УДК 929(410)«1953/2022»

Вікторія РІПА
(м. Київ)

Феномен Єлизавети II, монарха Об'єднаного Королівства Великої Британії та Північної Ірландії (до 70-річчя сходження на престол)

Досліджується феномен британської монархії. Проаналізовано процес її еволюції протягом 70-річного період перебування на престолі Єлизавети II.

Ключові слова: Велика Британія, британська монархія, Єлизавета II.

Науковий керівник: *Черевко О. С.*, доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук.

*Все моє життя, довге воно чи коротке,
буде присвячене служінню вам*

Єлизавета II

Постановка проблеми. Королева Єлизавета II – шоста жінка на британському престолі. Протягом її 70-річного періоду перебування при владі відбувся процес переосмислення ролі монарха в історії країни. Цей процес супроводжувався

чисельними складними неоднозначними подіями, які в кінцевому рахунку переконали більшість британського народу в перевагах монархії.

Джерельна база проблеми. Збірка промов Єлизавети II дає змогу глибше розкрити її ставлення до функцій та обов'язків монарха[5],[6],[9].

Історіографія проблеми. Проблема ролі британської монархії досліджують українські та зарубіжні історики. Зокрема, особливості функціонування партійної системи Великої Британії та роль в ній монарха вивчає історик О.Данильян[2]. Методи впливу королеви на виконавчу владу вивчає дослідник О.Бруслик[1]. Визначальні події життя королеви, її участь у державних справах та функції монархії розкривають королівські біографи Р. Хардман[4] та С. Смітт[3]. Дослідниця Е. Тумі прослідковує важелі впливу Єлизавети II на політику країни[10]. Історики Ф. Мерфі та Б. Морріс досліджують еволюційні процеси в ставленні англійського народу до монархії у найскладніші для неї часи [8], [7].

Мета статті – дослідити еволюцію ролі монархії для британського суспільства на прикладі правління Єлизавети II.

Виклад основного матеріалу дослідження. Королева Єлизавета II перебувала на престолі найтриваліший час в історії Великобританії і показала яскравий приклад відданості обов'язку та своєму народу. У неї були особливі стосунки з прем'єр-міністрами держави, високопоставленою політичною фігурою в британському уряді, незалежно від їхньої політичної партії. За час свого правління королева працювала з 15 прем'єр-міністрами. Вона була політично нейтральним резонатором, пропонуючи поради та застереження, коли це було необхідно. Приміром Тоні Блер сказав, що вона була єдиною людиною, з якою він вільно спілкувався [2, с. 179-182].

Вона застосовувала велику м'яку силу, впливаючи на урядову політику та законопроекти. Знаючи, коли проявити повну королівську велич часом вона могла довести інтереси Британії до глав іноземних держав краще, ніж будь-який обраний політик [1, с. 254-260].

Єлизавета II була главою Британської держави, яка повинна була давати згоду на кожную конституційну зміну, але існував реальний прем'єр-міністр, який здійснював виконавчу владу. Це, мабуть, було складним балансуванням, яке Королеві було важко здійснити, щоб дотримуватися своїх обмежених повноважень, зберігаючи при цьому розкішну обстановку попередньої епохи. Саме це поняття м'якої сили відображено у відомому вислові американського президента Дуайта Ейзенхауера: «Носіть велику палицю, але говоріть тихим голосом» [10].

Єлизавета, навіть коли її велика палиця зменшилася за роки остаточної трансформації Британської імперії, вона продовжувала говорити тихим, але впливовим голосом, що відповідало величчю її посади. Саме тому конфлікту між главою держави і главою уряду не було дозволено, оскільки Єлизавета II обмежувала себе конституційними рамками монархії [7].

Як відомо, відданість Королеви обов'язкам монарха охоплювала все її життя. Завдяки відданості, служінню, Єлизавета II успішно керувала в складний для

країни період, коли відбувалася еволюція британської монархії в демократичному сенсі.

Єлизавета II завжди відповідально ставилася до своїх обов'язків, проводила зустрічі зі своїми секретарями на різні теми, що стосувалися внутрішніх та закордонних поїздок, присвоєння церковних санів та військових звань, законопроектів та багатьох інших важливих державних справ.

Десять хвилин на місяць приділяла королева зустрічі з міністрами, що входили до Таємної ради. Їй оголошувалися урядові дії, на які вона мала надати відповідь «стверджую». Щодня королева розбирала урядові папери, які були лише у її особистих секретарів та у неї. Там містяться телеграми від Міністерства закордонних справ, кабінетні протоколи, бюджетні документи, секретні розвідувальні документи та укази, що потребують королівського підпису. Щоб бути обізнаною у всіх політичних справах щовечора вона отримувала підсумки парламентського робочого дня [4, с. 250-254].

Королева отримувала офіційний перелік заходів, підготованого придворним прес-секретарем – Палацовий циркуляр. Вона вносила правки до урядових документів, які доставляли до кабінету особистого секретаря з її підписом. На паперову роботу у королеви йшло приблизно три години на день і вона нерідко засиджувалася допізна. На вихідних їй приносили ще один ящик з паперами, які королева мала перечитати [3, с. 450-456].

Не менш важливими є персональні аудієнції з королевою. Ці сесії дають їй повну картину того, що відбувається в уряді або у державних органах. Конфіденційність сприяє відвертості: «за рахунок цього я і дізнаюся те, що мене цікавить»[9].

Королева виступала главою англіканської церкви та захисником віри - офіційної релігії країни яка закріплена законом та сповідується за покликком серця. Однак, британський монарх зберігає конституційну владу в установленій церкві, але не керує нею. Вона вважала королівський сан священним. Тому віра була вбудована у повсякденний ритм королеви. Щонеділі вона молилася у церкві. Єлизаветі II як главі держави доводилося зустрічатися із духовними особами різних рангів. «Для мене вчення Христа та моя власна особиста відповідальність перед Богом створюють рамки, в яких я намагаюся вести своє життя»[5]. Основний обов'язок королеви, як глави Англіканської церкви був тому, щоб призначати архієпископів, єпископів та настоятелів за рекомендацією прем'єр-міністра. Вона не може відхилити кандидатуру, але має право ставити запитання та вимагати додаткові відомості про кожну з них.

Варто приділити особливу увагу королеві, як главі збройних сил – одному з найголовніших її обов'язків. Це давало їй право оголошувати війну та підписувати договори. Але, як і інші резервні повноваження, вона діяла виключно за порадами міністрів уряду, насамперед прем'єр-міністра. Королева завжди була в курсі всіх військових подій. Міністерство закордонних справ та верховне командування давало їй регулярні відомості про розвиток подій в Афганістані та Іраку. Що б не трапилося британська армія завжди знала, що бореться за Батьківщину та за Королеву. Єлизавета II завжди цікавилася військовими

справами та організовувала зустрічі з верховним командуванням. Вона досконало знала військові традиції та статuti, в цьому їй не було рівних [3].

Королева виступала главою та приділяла особливо багато часу Співдружності націй, яка була остаточно трансформована з Британської колоніальної імперії у другій половині 1940-х рр. Цей статус допоміг їй розширити вплив та зміцнити свої позиції на міжнародній арені. У статусі королеви вона здійснила близько 270 закордонних візитів. Щороку тисячі дипломатів збиралися у Букінгемському палаці на прийоми, які давала королева. [6].

За своє життя Королева була покровителькою понад 500 організацій, від благодійних і військових асоціацій до професійних організацій і громадських організацій. Багато патронатів Її Величності були успадковані від її батька, короля Георга VI під час її вступу на престол, тоді як інші були взяті під час її правління, оскільки вони відображали її інтереси, зокрема Громадські організації «Діяльність для дітей» і «Королівська волонтерська служба».

Підтримка та заохочення громадської та волонтерської діяльності через меценатство була одним із найважливіших аспектів роботи Королеви. Загалом під її патронатом перебувало понад 70 освітніх і навчальних організацій, 60 спортивних і рекреаційних організацій, 30 релігійних організацій і 40 мистецьких і культурних організацій. Після 90-річчя королеви в 2016 році було оголошено, що ряд патронатів Її Величності будуть передані іншим членам королівської родини [7].

Королева Єлизаветою II, у 2022 році відзначила 70-річчя на троні, безпрецедентне за тривалістю правління, яке зробило її в очах співвітчизників символом стабільності в країні, а отже і в життях понад 67 млн британців.

Наперекір прогнозам про те, що монархія або поступиться місцем республіці, або остаточно втратить авторитет у другому десятилітті ХХІ століття, на думку історика Філіпа Мерфі на сьогодні вона виглядає значно сильнішою, ніж будь-коли [8].

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що королева Єлизавета II, що протягом свого тривалого правління уособлювала тісний зв'язок між сувереном і його народом, який стоїть вище політики, виступає гарантом стабільності впевненості в завтрашньому дні. Британська королева своїм 70-річним періодом перебування на монаршому престолі продемонструвала, що монархія цілком сумісна з демократією. Тоді як політика – це справа уряду, Королева – символ консолідації нації, віддзеркалення її настроїв, прагнень, устремлінь. Однак, після смерті королеви перед британським суспільством постав складний вибір, що пов'язаний з особою нового монарха Чарльза III, та його здатністю гідно продовжити високу місію Єлизавети II в країні та світі.

Список використаних джерел та літератури

1. Бруслик О. Ю. Конституційно-правова трансформація британської монархії в новітню епоху Єлизавети II (стаття друга). Вісник Національної академії правових наук України. 2016. 3 (86). С. 254–265.

2. Данильян О. Г. Досвід формування й удосконалення політичних систем у європейських країнах (на прикладі Великобританії). Проблеми законності. 2007. Вип. 91. С. 179–187.
3. Сміт С. Б. Її Величність королева Єлизавета. Життя сучасного монарха / пер. з англійська Я. Войтко. Харків : Фоліо, 2020. с.450-592
4. Хардман Р. Єлизавета II. Королева мира. Монарх и государственный деятель. Харьков: АСТ, 2022. С. 250-270.
5. Christmas broadcast 2000. royal.uk. URL: <https://www.royal.uk/christmas-broadcast-2000> (date of access: 25.12.2000).
6. Golden Jubilee Speech - June 4, 2002. Archives of Women's Political Communication. URL: <https://awpc.cattcenter.iastate.edu/2017/03/21/golden-jubilee-speech-june-4-2002/> (date of access: 04.06.2002).
7. Morris B. Coronavirus: how Europe's monarchs stepped up as their nations faced the crisis. The Conversation. URL: <https://theconversation.com/coronavirus-how-europes-monarchs-stepped-up-as-their-nations-faced-the-crisis-136057> (date of access: 28.06.2022).
8. Philip M. Does the royal family deliver good value for money? The Conversation. URL: <https://theconversation.com/does-the-royal-family-deliver-good-value-for-money-22655>.
9. The Queen's Commonwealth Day Message 2022. royal.uk. URL: <https://www.royal.uk/queens-commonwealth-day-message-2022> (date of access: 14.03.2022).
10. Twomey A. The queen's gambit – new evidence shows how Her Majesty wields influence on legislation. The Conversation. URL: <https://theconversation.com/the-queens-gambit-new-evidence-shows-how-her-majesty-wields-influence-on-legislation-154818>.

УДК 93:355.424(100)«19/20»

Едуард ПАВЛЕНКО
(м. Київ)

Розвиток бліцкригу у військових конфліктах другої половини ХХ – початку ХХІ століття

На прикладі арабо-ізраїльських війн та війни США в Іраку досліджено тактику бліцкригу. Аналізуються чинники, що вплинули на формування нової тактики бліцкригу та зміни в цій тактиці із впровадженням нових військових технологій.

Ключові слова: бліцкриг, арабо-ізраїльські війни, війна в Іраку.

Науковий керівник: *Атамась О. В.*, заступник директора, вчитель історії Ліцею «Наукова зміна» м. Києва.

Постановка проблеми. Після Другої світової війни світ перейшов у епоху малих локальних війн. З розвитком технологій ведення бойових дій суттєво змінилося. Розширюється спектр задач для різних типів авіації, нового значення набувають десантні війська, широко застосовується ракетне та високоточне озброєння. Тема швидкоплинної війни в період середини ХХ – початку ХХІ

століття в українських джерелах висвітлена недостатньо, хоча в розглянутий часовий проміжок застосовується озброєння, яке є концептуально актуальним чи навіть застосовується і до сьогодні.

Джерельною базою дослідження стали праці військових істориків, серед яких варто відзначити книги Міхаеля Орена, Саймона Дастена та Андрія Михайлова, мемуари учасників подій, серед яких спогади Моше Даяна та Саада Шазлі. В ході роботи також були використані оцифровані документи з Інтернет-архівів. Більшість джерел були подані та опрацьовані англійською мовою. Українських досліджень на цю тему, які б описували хід бойових дій на момент написання статті немає.

Мета дослідження – вивчення формування тактики бліцкригу в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Завдання: опрацювання та систематизація різноманітних історичних джерел, вивчення чинників, що вплинули на формування нової тактики бліцкригу, аналіз змін в тактиці із впровадженням нових військових технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першим досліджуваним конфліктом стала Шестиденна війна 1967 року, яка є першим наочним прикладом застосування методів швидкоплинної війни, після Другої світової. 5 червня 1967 року Ізраїль завдає авіаударів по аеродромах арабських держав, що дозволило знищити близько половини їхньої авіації ще на злітних смугах. За результатами операції “Фокус”, один тільки Єгипет втратив за день 286 літаків із 420 [5, с. 176]. Загальні втрати авіації серед коаліції арабських держав склали 416 літаків [7]. Втрати ВПС Ізраїлю по завершенню першої хвилі атак склали 8 літаків [5, с. 176]. Ця операція показує ефективність авіаційних ударів по стратегічних об’єктах.

Першою сухопутною операцією ЦАХАЛу став наступ на місто Рафах. Задача прориву оборони, як і в період Другої світової війни лягла на бронетанкові частини. Тут Єгипет мав потужну лінію оборони із підземними бункерами, укріпленими ДОТами, протитанковими гарматами. Батальйони S-10 та S-14 виконують характерний для штурму укріплених позицій фланговий маневр з застосуванням танків. У цій битві танки виконували не тільки задачі з прориву оборони, вони також застосовувалися для деблокування одного з підрозділів ЦАХАЛу, який оточили єгиптяни у місті Рафах.

Перевагу танкових військ ЦАХАЛу забезпечував підхід до їх формування. В єгипетській армії до танків ставилися більше як до підтримки, тому на одну піхотну бригаду мав приходиться один танковий батальйон. В ізраїльській армії танкові війська не були строго прив’язані до якогось піхотного підрозділу та мали окреме командування, що забезпечувало їх тактичну гнучкість [7].

Значну роль в Шестиденній війні відігравали десантні операції, адже з появою транспортних гелікоптерів їх проведення значно спростилося. Один з таких рейдів вирішив хід битви за місто Абу-Агейла. Згідно з передвоєнною доктриною ЦАХАЛу для знищення артилерії супротивника мали проводитися повітряно-десантні операції парашутним або безпарашутним способом (з гелікоптера) [4]. Єгипетська артилерія, що перебувала за добре укріпленими позиціями

унеможливила подальший наступ ізраїльтян, тому для її знищення було проведено десантну операцію [4].

Основною битвою на Йорданському фронті є битва за Єрусалим. Єрусалим був поділений між Йорданією (східна частина міста) та Ізраїлем (західна частина міста). Неможливість використання важкої зброї була продиктована побоюванням руйнування святих місць. Тому для контрбатареїної боротьби ізраїльтяни знову застосовують десант, висадка відбулася поблизу Рамалаха, після чого механізована бригада Ізраїлю завдає флангового удару [5].

Наступним досліджуваним конфліктом стала «Війна Судного дня», основну увагу було приділено висвітленню подій на Синайському півострові. Війна розпочалася 6 жовтня 1973 року з єгипетських авіаційних та артилерійських ударів по ізраїльському оборонному комплексу - лінії Бар-Лева. Разом із першою хвилею військ через канал переправилися й інженерні підрозділи, які почали вимивати піщаний вал, створюючи тим самим коридор для переправи основних сил [6].

Операція була добре спланована, злагодженість військ як раз і забезпечила успіх [6, с. 81]. Після зайняття єгиптянами плацдарму на Синайському півострові, танкові війська Ізраїлю 8 жовтня зробили спробу контратаки, операція зазнала невдачі, через насиченість єгипетських частин протитанковим озброєнням, серед яких були РПГ та ПТРК «Малютка» [2, с. 53-54]. У спробах вибити єгиптян із зайнятих позицій, ЦАХАЛ, за даними, які наводить Саад Шазлі, втратив близько 260 танків [6, с. 225]. Цей бій продемонстрував вразливість танків до нового протитанкового озброєння, що в подальшому призведе до переосмислення тактики використання цих бойових машин.

Переламною для ходу Синайської кампанії стала битва за Китайську ферму, яку вважають найбільшою та найзапеклішою танковою битвою після Другої світової війни. Значну роль у цій битві зіграла авіація, яка завадила 25-ій танковій бригаді Єгипту здійснити фланговий маневр. Результатом битви стало форсування ізраїльськими військами Суецького каналу, хоча інженерні війська й зазнали високих втрат [2, с. 78-84].

Важливу роль в ході війни Судного дня відігравали комплекси протиповітряної оборони, через масове застосування авіації обома сторонами конфлікту. Частими були випадки, коли підрозділи рівня бригади, під час наступу, виходили з зони дії своїх засобів ППО, після чого знищувалися авіацією. Прикладом є 1-а єгипетська бригада, яка 10 жовтня в ході наступу на місто Судр втратила близько 90% особового складу та техніки через ізраїльську авіацію [6, с. 226]. Тому в сучасних бойових діях засоби ППО є надзвичайно важливими, як в обороні, так і в наступі.

Першим масштабним військовим конфліктом у ХХІ столітті стала війна в Іраку. Ірак хоча й мав чисельну перевагу, проте його війська були оснащені переважно застарілою зброєю, видання «The Guardian» стверджує, що справді боєздатною була лише половина іракської армії [9].

Для початку операції США сконцентрувало близько 158 тис. солдат та підвело авіаносну групу [8]. Велика Британія перекинула ще близько 45 тис. чоловік,

Австралія надала ще 2 тис. бійців [10]. Таким чином, сили коаліції тільки в районі проведення операції налічували близько 205 тис. чоловік.

20 березня з території Кувейту розпочався наступ об'єднаних сил коаліції, одразу ж британська бронетанкова дивізія займає Ум-Каср та приступає до штурму міста Басра [1, с. 297]. Використовувалася високоточна зброя для завдання ударів по стратегічних об'єктах, серед яких і протиповітряна оборона Іраку. 21 березня до атак були залучені стратегічні бомбардувальники В-52.

Станом на 27 березня військам США вдалося просунути на 150, а подекуди на 400 кілометрів, частина 1-го корпусу армії США почала займати Насірію. В цей же день, розпочався штурм Кербели та Ан-Наджафу, де спротив іракців вже був відчутний [3, с. 353-375]. 3 квітня частини 3-ої піхотної дивізії США виходять до передмістя Багдаду та захоплюють аеропорт. Найбільш запеклий спротив сили коаліції зустріли в Басрі, яка ще трималася під натиском британської бронетанкової дивізії. 6 квітня припиняють спротив всі оточені міста, серед яких і Басра, що можна побачити на мапі, війська США стягують свої сили і починають оточення Багдаду. 7 числа американці займають 2 урядових палаци, розпочавши штурм міста. 10 квітня американська армія входить у Багдад і встановлює контроль над містом. 2 травня тодішній президент США Джордж Буш оголошує про завершення бойових дій в Іраку.

Висновки. У тактиці бліцкригу після Другої світової все ще важливу роль відігравали танки, це демонструють як арабо-ізраїльські війни 1967, 1973 рр., так і війна в Іраку 2003 р. Важливу роль в успішному наступі відіграють удари авіації, яка є невід'ємною компонентою швидкоплинної війни цього періоду. З розширенням можливостей військової авіації, стають актуальними і розвиваються різноманітні комплекси ППО, для оборони стратегічних об'єктів і просування за власними наступаючими військами, прикриваючи їх від авіанальотів. У більшості конфліктів після Другої світової війни запорукою перемоги є новітнє озброєння, висока мобільність військових з'єднань, детальне планування операцій та рішучість дій.

Список використаних джерел та літератури

1. Буш Д. Ключевые решения. Москва: ОЛМА Медіо Груп, 2011. 543 с.
2. Dastan S., Lules K. Yom Kippur War 1973 The Sinai. Hong Kong: World Print Ltd, 2003. 96 с.
3. Михайлов А. Иракский капкан. Москва: Яуза ЭКСМО, 2004. 554 с.
4. Моше Д. Арабо-израильские войны 1956,1967: Дневник Синайской компании. Танки Таммуза. Москва: ЭКСМО, 2003. 496 с.
5. Oren M. Six Days of War June 1967 and the Making of the Modern Middle East. New York: Oxford University Press, 2002. 446 с.
6. Саад Ш. Форсирование Суэцкого канала. Москва: Библиос-Консалтинг, 2002. 360 с.
7. Черчилль Р. Шестидневная война. Иерусалим: БИБЛИОТЕКА-АЛИЯ, 1989. 121 с.
8. Iraq: Summary of U.S. Forces [Електронний ресурс]. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <https://sgp.fas.org/crs/mideast/RL31763.pdf>. (Дата звернення: 24.10.2021)

9. Iraqi army is tougher than US believes [Електронний ресурс] // The Guardian. 2002. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.theguardian.com/world/2002/nov/16/iraq>. (Дата звернення: 24.10.2021)

10. The War in Iraq ADF OPERATIONS IN THE MIDDLE EAST IN 2003 [Електронний ресурс]. – 2003. – Режим доступу до ресурсу: <https://defence.gov.au/publications/lessons.pdf>. (Дата звернення: 24.10.2021)

Розділ 5

УКРАЇНА І СВІТ НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

УДК 316.75:316.658.4(470+571:477)«2022»

Галина МАРУНЧАК
(м. Київ)

Стаття політтехнолога Тимофєя Сергєйцева «Що повинна Росія зробити з Україною» як проєкт ідеологічної пропаганди (квітень 2022р.)

У статті зроблено спробу аналізу скандально відомої публіцистичної статті Т. Сергєйцева «Що повинна росія зробити з Україною» як складової ідейно-політичного та пропагандистського напрямку щодо знищення українців та української державності

Ключові слова: *агресія, геноцид, країна-окупант, росія, Україна.*

Науковий керівник: *Двірня К. П.*, доцентка кафедри історії України, етнології та краєзнавства історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук.

Постановка проблеми. Після вторгнення в Україну головним завданням кремля та його політтехнологів було обґрунтувати необхідність та мету цієї війни. Яскравим прикладом ідеологічної пропаганди у цьому напрямку стала стаття «Що росії робити з Україною», яка була опублікована на сайті РІА «Новини». Автор цієї публікації відкрито пропонував проводити масові репресії для перевиховання українців, які неправильно зрозуміли суть «спецоперації». Статтю написав Тимофєй Сергєйцев, 58-річний філософ, публіцист, продюсер і політтехнолог, який, як не дивно, у минулому працював з президентом України Леонідом Кучмою та російським мільярдером Михайлом Прохоровим, а також забезпечував «перемогу» у виборчій кампанії Віктору Януковичу.

Актуальність дослідження. У той час, коли українці та весь світ був шокований від масових вбивств на Київщині (Буча, Ірпінь, Бородянка та Гостомель), російський сайт РІА Новини опублікував статтю «Що Росії зробити з Україною». Ця публікація стала закликком до відкритого геноциду українців. На російських державних сайтах РФ відкрито звернулася до риторики нацистських злочинів, а ненависть до кожного українця стала національною ідеєю, що переросла у знищення «України та її народу». Ця політика держави – окупанта доводить і обґрунтовує необхідність етноциду українського народу, розкриває справжні стремління російської федерації у війні проти України і навіть повоєнний план насадження своєї ідеології в нашій країні.

Закликаючи до знищення українського народу як націоналістів, країна-окупант легітимізує в очах росіян військові дії на території України та створює підґрунтя для злочинів на основі ненависті та агресії. Зауважимо, що через жорсткі обмеження свободи слова на території російської федерації ефект від

поширення публікацій, що розпалюють ненависть до українців, багаторазово посилюється. Водночас світова спільнота, міжнародне право і гуманістична мораль рішуче засуджують будь-які прояви геноциду і вважають його злочином проти людства.

Мета та завдання. Здійснити аналіз скандальної статті політтехнолога Тимофея Сергійцева «Що повинна росія зробити з Україною» як складову ідейно-політичного та пропагандистського напрямку щодо знищення українців та української державності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідеологія «Русского міра», в основу якої покладені постулати зверхності «старшого брата», територіальної цілісності великої російської держави, ненависті до інших народів, які прагнули до незалежності та здобули її, століттями відшліфовувалась, насаджувалась та втілювалась у життя. У результаті в Україні з боку росії в 2014 році було розв'язано загарбницьку війну під гаслами денацифікації та де-фашизації. З основними положеннями програми цієї ідеології можна ознайомитись у статті «Що росії робити з Україною?» [2]. Автор статті, російський політтехнолог Тимофей Сергійцев, який, до речі, консультував президента-втікача Віктора Януковича на президентських виборах 2004 року, автор плакату про так звані три типи українців, закликає до «денацифікації» більшість українців, повторюючи пропаганду Путіна про те, що демократично обрана українська влада є «фашистською» та «нацистською».

Матеріали цієї публікації є свідченням того, що ненависть до українців стала складовою національної ідеї росії, затьмарила російську масову свідомість, а в подальшому – спричинила їх фізичне та моральне знищення. Так званий «маніфест Сергійцева» - це споконвічна мрія росіян про свою (безпідставну) перевагу над українцями, яка втілена в гаслі – «нам не потрібні нацисти, бандерівська Україна, ворог росії і зброя Заходу для знищення росії».

Однак в умовах російсько-українського протистояння нині в Україні переважна більшість громадян називають себе бандерівцями, беручи на озброєння патріотизм, відданість своєму народу, захист рідної землі до останнього подиху. Тому, за логікою путіна та його оточення, треба знищити всіх українців! Водночас пропагуються імперські гасла про те, що навіть «назву «Україна» не можна зберегти як назву повністю денацифікованого державного утворення на території, звільненій від нацистського режиму». Проте, це тільки початок, адже «денацифікація неминуче буде також і деукраїнізацією – відмовою від широкомасштабного штучного розширення етнічної складової самоідентифікації населення територій історичної Малоросії та Новоросії, започаткованого радянською владою» [2]. Саме ці ідейні гасла й пропагує автор названої статті.

Складається враження, що посіпаки путіна, і особливо він сам, хотіли б відчувати себе творцями нового світу, новими месіями, визволителями людства. Хоча варто було б спочатку з'ясувати, чи прагне людство такого звільнення? Проте Месія-визволитель краще знає, як зробити нас щасливими... Тому він вважає за необхідне «ліквідувати нацистські збройні формування (всі збройні формування України, в тому числі Збройні Сили України); провести інсталяцію

російської інформаційного простору; люстрацію, оприлюднення імен діячів нацистського режиму, залучення їх до примусових робіт для відновлення знищеної (в якості покарання за діяльність нацистів) інфраструктури; встановлення меморіалів і пам'ятників жертвам українського нацизму, увічнення пам'яті героїв боротьби з ним; включення низки антифашистських і денацифікаційних норм до конституцій нових народних республік; створення постійно діючих органів денацифікації терміном на 25 років» [2] тощо. Власне ці напрями у подальшому окупаційна влада і прагнула реалізувати в Криму та заховачених південно – східних землях України.

Блюзнірство, неповага до іншої держави та її громадян, державна зверхність, спотворення історичних фактів, відверта брехня, моральне зубожіння – це лише окремі елементи сучасної російської ідеології та політичної поведінки російських лідерів. При цьому сама росія та її громадяни є своєрідним «суспільством видовищ» [1], де суспільні відносини, опосередковані образами, перетворюються на справжній спектакль, де публіка (пересічні громадяни) відчуває себе справжніми учасниками політичних подій, завдяки вдалим театральним ефектам (політтехнологіям), вірить в символічних героїв та наслідує їх. Мимоволі пропущена сльоза, захопливий монолог з елементами відчаю чи ейфорії, красномовні жести чи міміка - до чого тільки не вдаються політичні «герої» заради досягнення мети. Штучно створене «суспільство видовищ» зрештою виявляється досить міцним, як і однойменна книга Гі Дебора, написана 1967 року. І сьогодні переконують слова французького філософа: «Суспільство видовищ всюди починалося з примусу, з обману, з крові; але водночас воно обіцяло щасливе продовження. Тепер воно нічого не обіцяє... Просто каже: «Так і так». Воно відверто зізнається, що більше не здатне змінитися, хоча сама його природа - зміна: безглузда трансмутація всього. Воно втратило всі свої ілюзії» [1, с. 11].

Як бачимо, спотворене російське суспільство майже вичерпало всі свої ресурси. Залишається лише один вихід – самознищення, про що свідчить автократичний характер путінського режиму. Одноосібність управління і прийняття рішень негативно впливає і буде впливати на їх ефективність з точки зору інтересів всієї Росії. Для російського суспільства і держави наслідки можуть бути неминучими - крах існуючої бюрократичної системи, заснованої на корупції, тотальному контролі та брехні.

Поки що росія продовжує існувати як «колективний путін». Як вже було сказано вище, підтримка російського диктатора громадянами досить значна. Це стосується і війни з Україною. Тому це війна не тільки путіна, а всіх росіян проти України. З їх мовчазної згоди відбувається масове фізичне знищення українців, криваві злочини такого масштабу та жорстокості, які не уявляють в цивілізованому світі. Крім того, спотворена інформація з екранів російського телебачення є ідеологічною основою для виправдання та забезпечення підтримки війни.

Так чи інакше, за скоєне доведеться відповідати – колективно (на рівні держави) чи персонально (на рівні окремого громадянина); прямо чи опосередковано (рівень участі, співучасті, причетності тощо). У цьому контексті

слід згадати німецького філософа Карла Ясперса з його знаменитим питанням про провину німців [3].

Проблема провини і відповідальності навряд чи буде такою актуальною в росії, як це було в повоєнній Німеччині. Проте нинішні криваві події в Україні змушують ще раз звернути увагу на визначені К. Ясперсом рівні кримінальної, політичної, моральної та метафізичної провини. При цьому актуальною є відповідальність не лише політичних лідерів, а й кожного окремого громадянина, який своєю діяльністю (чи бездіяльністю) впливає на політичні перетворення держави, підтримує їх чи не підтримує. Саме К. Ясперс наголошував на моральній відповідальності, необхідності визначити за допомогою власної совісті рівень відповідальності за злочин, який міг бути вчинений «не з моєї волі, а з моїм внеском» [3].

Сучасні громадяни росії – це злочинці, які відрізняються лише масштабом скоєного злочину. Одні «просто виконували наказ», інші підтримували агресивну політику путіна, третім було байдуже, але це принаймні не звільняє їх від моральної відповідальності.

Виправдання путіним війни в Україні як акту очищення нації є відкритою формою фашизму. На думку експертів *New York Times*, наведена публікація Т. Сергєйцева є посібником з геноциду, який містить план знищення української нації як такої, тому саме Москва є центром фашизму в сучасному світі [4]. І прийде час, коли за все скоєне потрібно буде відповідати кожному перед людством...

На наших очах рашизм перетворюється на політичну ідеологію. Психологія рашистів – це психологія ворожнечі, зверхності, неповаги до іншого як такого. Це психологія закомплексованих, скривджених, недооцінених людей, адже російські громадяни вже давно піддаються маніпуляціям з боку російського уряду і російського президента.

Перспективи вивчення. На часі багато питань періоду російсько-української війни, які потребують вивчення: мовне питання, релігійне, політичне, економічне тощо. Аналіз запропонованої статті Т. Сергєйцева наводить нас на думку, що політична еліта незалежної України в боротьбі за владу, власний тріумф та визнання ставала співучасником формування ідеології «Русского міра», утвердження зверхності росії та, водночас, ненависті до українства. На нашу думку, цей аспект потребує подальшого вивчення.

Висновки. Підсумовуючи сказане, варто наголосити на гострій потребі формування в Україні нової моральної парадигми, цінностей і, зрештою, світогляду. Криваві події російської агресії на українській землі є найпереконливішим доказом того, що час бутафорії минув, що треба діяти швидко та рішуче. Зрозуміло, що за короткий час відбити ворога та відбудувати державу не вдасться. Однак зараз важливо не так відновити зруйновану інфраструктуру, як реалізувати започатковані війною ціннісні трансформації. Це необхідно як самій Україні, так і тим, хто має певні сумніви щодо цілісності та незалежності Української держави.

Війна загартувала та згуртувала українців, допомогла усвідомити глибинну сутність і важливість українства як нації для кожного пересічного громадянина, спростувала політичні міфи про «братерство» російського та українського народів. Розвінчувати фальшиві російські ідеологічні догми, давати відсіч теоретикам рашизму, таким як Т. Сергєйцев – це нині важливий фронт боротьби кожного свідомого українця за свою національну ідентичність, за свободу та незалежність України.

Список використаних джерел та літератури

1. Дебор Г. Суспільство спектаклю. Пер. с фр. С. Офертаса, М. Якубович. Москва: Логос, 1999. 224 с.
2. Сергєйцев Т. Что Россия должна сделать с Украиной? РІА Новини, 05.04.2022. з <https://ria.ru/20220403/ukraina1781469605.html>.
3. Ясперс К. Вопрос о виновности: Пер. с нем. Москва: Издательская группа «Прогресс», 1999. 146 с.
4. Snyder, T. (2022). The War in Ukraine Has Unleashed a New Word. The New York Times. Отримано з [://nytimes.com/2022/04/22/magazine/ruscism-ukraine-rossia-war.html](https://nytimes.com/2022/04/22/magazine/ruscism-ukraine-rossia-war.html).

УДК 94:327:355.01(470+571:477)«2014/2022»

Ілона ШИШЛЕВСЬКА
(м. Київ)

Реакція світової спільноти на військову агресію Російської Федерації проти України 2014-2022 років

У дослідженні розглядаються система заходів, що були розроблені та впроваджені світовою спільнотою у відповідь на військову агресію Росії проти України у 2014 р. та після її ескалації у 2022 р., проаналізовано їх ефективність та вплив на подальших перебіг подій, з'ясовано основні прорахунки світових лідерів у запобіганні розгортанню повномасштабного вторгнення на територію України.

Ключові слова: світова спільнота, військова агресія, повномасштабне вторгнення, анексія, країна-агресор.

Науковий керівник: *Черевко О. С.*, доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук.

Постановка проблеми. Російсько-український конфлікт є досить складною проблемою в сучасній системі міжнародних відносин та міжнародної конфліктології. Дане питання є актуальним серед вітчизняних та зарубіжних вчених. Значна частина дослідників визначають агресію Російської Федерації як «гібридну війну», вбачаючи таку гібридність в діях політиків Москви та прагненні

до гегемонії на пострадянському просторі, маючи наміри охопити своєю агресивною політикою Схід України.

На території нашої держави було створено терористичні утворення – «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка». На тимчасово окупованих українських територіях проводиться не лише збройна агресія, а й пропагандистська політика Кремля. Телеканали, газети, різноманітні мітинги – все це проводиться Росією з метою отримати прихильність наших громадян, які проживають в Донецькій та Луганській областях, маючи намір оволодіти підсвідомістю місцевого населення.

Російська Федерація в історичному контексті завжди вела загарбницьку політику. Росіяни хизуються своїми величезними територіями, прагнуть до їх безмежного розширення брутально ігноруючи принципи міжнародних права.

24 лютого 2022 р. РФ здійснює повномасштабне вторгнення на територію України, метою якого є загарбання всієї держави та «звільнення українського народу від націоналістичного політичного режиму». Світова спільнота рішуче виступила проти даної військової агресії та розпочала впровадження економічних санкцій проти путінського режиму.

Історіографія питання. Проблему висвітлено у чисельних публікаціях, інтерв'ю та статтях, що стосуються реакцій світових лідерів та міжнародних організацій стосовно військової агресії РФ проти України. Серед них варто виділити заяви Генерального секретаря ООН Бан Кі-муна [5], країн-членів Радбезу ООН та її постійних членів [2], звернення президента України В. Зеленського [1], президента США Джо Байдена [1], прем'єр-міністра Великої Британії Бориса Джонсона [6], канцлера Німеччини Олафа Шольца [1], лідерів держав-членів НАТО, зокрема Польщі, Естонії, Латвії та Литви[3].

Метою дослідження є порівняльний аналіз систем заходів, що задіяла світова спільнота як відповідь на військову агресію з боку Росію проти України та їх принципове значення для подальшого розвитку подій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після початку військової інтервенції на території України 27 лютого 2014 року з боку РФ, світова спільнота у своїй більшості засудила силове втручання в Україну. Свою позицію висловили майже усі впливові країни світу, а також Велика Сімка – клуб країн, які мають найбільший вплив на розвиток світової політики. Відреагували на військову інтервенцію й впливові міжнародні організація, серед яких ООН.

1 березня 2014 року Генеральний секретар ООН Бан Кі-мун, закликав до повної поваги і збереження незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України, а також до негайного відновлення спокою і початку прямого діалогу між усіма сторонами задля вирішення поточної кризи[5].

Намагання української сторони зупинити військову інтервенцію дипломатичними методами не дали бажаного результату. Не зважаючи на позицію більшості країн світу не визнавати законності «кримського референдуму», його організатори перенесли раніше оголошену дату з 25 травня на 16 березня 2014 р.

15 березня, всьоме за останні два тижні, відбулося засідання Ради безпеки ООН. Засідання було ініційоване з офіційним Києвом, а головне питання – ситуація в Україні та призначений на сьогодні незаконний кримський референдум. Майже усі держави підтримали резолюцію запропоновану США, про припинення ескалації конфлікту та виведення військ з території кримського півострову, окрім Росії – «проти» та Китаю – «утримався», в результаті чого резолюція була заблокована самою державою-агресором по відношенню до України – Росією. Серед країн-членів Радбезу ООН її постійні члени: США, Китай, Росія, Франція, Велика Британія; непостійні члени, що обрані з 01 січня 2013 р. Аргентина, Люксембург, Південна Корея, Австралія, Руанда, а також обрані з 01 січня 2014 р. Литва, Нігерія, Чад, Саудівська Аравія, Чилі [2].

Серед країн підтримують військову інтервенцію Росії на території України лише диктаторські режими Сирії, Венесуели, Куби та Північної Кореї. Майже усі європейські країни, розцінюють агресію РФ, як військове втручання, лише Сербія та Косово висловили занепокоєння конфліктом.

Колишні радянські республіки центральної Азії Узбекистан та Киргизія засуджують дії Росії, а держави-члени митного союзу Білорусія та Казахстан виступають за цілісність кордонів України [2].

Суперечливу позицію серед країн світу зайняла Індія, яка засуджує збройний конфлікт, разом з тим в повній мірі не визнає новосформоване керівництво України та визнають територіальні претензії. Індія зацікавлена в економічній співпраці з РФ. Росія підтримала Індію, коли та зазнала різкої критики за свої ядерні випробування 1974 та 1998 рр., також вона здійснювала втручання у Кашмірі і під час громадянської війни на Шрі-Ланці з метою захисту тісно пов'язаних із нею груп населення [7].

У результаті анексії АР Крим та м.Севастополя Росією, сім держав що входять до Великої Вісімки призупинили членство Росії в даній організації. США, Велика Британія та Франція припинили військове співробітництво з РФ. У разі розгортання військових дій на території України та здійснення насильства щодо кримських татар, Туреччина планує перекрити прохід для російських суден через Босфор [4].

Новий наступ Росії на територію України розпочався вранці 24 лютого 2022 р., майже одразу після того, як Путін офіційно оголосив про проведення спецоперації на Донбасі. Президент Володимир Зеленський проводить численні розмови зі світовими лідерами. Західні партнери запевняють Україну у своїй підтримці та готові направляти допомогу.

У ранковому відеозверненні 24 лютого президент Володимир Зеленський повідомив, що провів розмову з американським президентом Джоозефом Байденом та додав, що США вже почали гуртувати міжнародну підтримку [1]. Згодом президент США опублікував заяву у зв'язку з початком Росією повномасштабної агресії проти України. «Президент Путін вибрав навмисну війну, яка принесе катастрофічні людські жертви і страждання. Тільки Росія несе відповідальність за смерть і руйнування, які принесе цей напад. США, їхні союзники і партнери

дадуть відповідь єдиним і рішучим чином. Світ закличе Росію до відповіді», – зазначив Байден [1].

25 лютого президент США скликав Раду національної безпеки для обговорення поточної ситуації в Україні.

На вторгнення Росії відреагував також прем'єр-міністр Великої Британії Борис Джонсон. Він заявив, що «обурений жахливими подіями в Україні» і вже обговорив з президентом України Володимиром Зеленським наступні кроки [6]. Пізніше прем'єр повідомив, що скликав термінову зустріч всіх лідерів НАТО. Також Джонсон заявив, що Лондон та його союзники введуть масштабний пакет економічних щодо Росії за військову операцію на Донбасі [1]. Британський прем'єр закликав до колективної відмови від російської нафти та газу, які «надто довго давали Путіну важіль тиску на західну політику» [6].

Канцлер Німеччини Олаф Шольц зробив заяву про те, що західні санкції забезпечать «гірку ціну» для Росії за напад на Україну і дадуть зрозуміти, що президент Росії Володимир Путін зробив «серйозну помилку». «Путін несе страждання і руйнування своїм безпосереднім сусідам, він порушує суверенітет і кордони України... Він ставить під загрозу життя незліченної кількості невинних людей в Україні – братського народу Росії. Зрештою, він ставить під загрозу мирний порядок на нашому континенті. Усьому цьому немає виправдання. Це війна Путіна», – сказав Шольц [1].

Міністр закордонних справ Італії Луїджі Ді Майо засудив широкомасштабну агресію РФ проти України та пообіцяв Україні спільну з союзниками підтримку. «Військова операція РФ – серйозна і невиправдана, неспровокована агресія проти України, яку Італія суворо засуджує. Це порушення міжнародного права. Італія підтримує народ України, разом з ЄС і партнерами у НАТО», – заявив Луїджі Ді Майо [6].

Президент Франції Еммануель Макрон у розмові з Володимиром Зеленським пообіцяв надання економічної, фінансової підтримки, а також оборонного обладнання. Ця розмова відбулася незадовго до того, як Росія напала на Україну. Згодом Макрон звернувся до французького народу – після засідання Ради з питань оборони та національної безпеки. «У цій ситуації Франція стоїть поряд з Україною. Їхня свобода – це наша свобода. На цей акт війни ми відповімо без слабкості, з холонокровністю, рішучістю та єдністю», – заявив Макрон та попередив Путіна, що санкції, які будуть введені щодо його країни, будуть дорівнювати агресії, у якій він винен [1].

Польський уряд закликав НАТО зміцнити свої сили на східному фланзі після того, як російські війська завдали ракетних ударів по українських містах. Голова МВС Польщі Маріуш Камінський завірив, що країна готова приймати хвилю біженців з України. «Одним із проявів того, що відбувається в Україні, цієї збройної боротьби – ми повинні ставитися до цього дуже серйозно – буде хвиля біженців, яка піде до нашої країни. Люди, які будуть рятуватися від бомб, які вже вибухають по всій Україні. Люди, які втечуть, захищаючи своє життя, здоров'я та гідність», – зазначив глава МВС [3].

Держави-члени НАТО Польща, Естонія, Латвія та Литва ініціювали консультації щодо четвертої статті Альянсу через загрозу безпеці союзників.

«Широкомасштабна агресія Росії є загрозою для всього світу і для всіх країн НАТО. Необхідно ініціювати консультації НАТО щодо зміцнення безпеки союзників для реалізації додаткових заходів щодо забезпечення оборони союзників з НАТО», – зазначила прем'єр-міністерка Естонії Кая Каллас [3].

Президент Литви Гітанас Науседа повідомив, що підписує декрет про запровадження надзвичайного стану в країні через ситуацію в Україні. Лідер Литви також засудив напад Росії на Україну та закликав Захід до рішучих дій. «Рішуче засуджую військову атаку Росії проти України. Це ставить під загрозу мільйони невинних людей та підриває фундамент міжнародного порядку. Настав час Заходу відреагувати належним чином», – зазначив Науседа [3].

Керівники Європейської ради та Єврокомісії Шарль Мішель та Урсула фон дер Ляєн уранці в четвер оприлюднили спільну заяву на підтримку України. «Ми жорстко засуджуємо необґрунтований напад Росії на Україну. У ці темні часи наші думки з Україною, із невинними жінками, чоловіками та дітьми, що стикнулися з цим неспровокованим нападом і нині бояться за свої життя», – йдеться у заяві лідерів ЄС [6]. У ЄС також анонсували нові санкції проти Росії. Новий пакет обмежень має завдати удару по стратегічних секторах російської економіки, заблокувавши їм доступ до ключових технологій і ринків [2].

11 березня 2022 р. країни ЄС ухвалили Версальську декларацію, в якій зобов'язалися якнайшвидше відмовитися від імпорту російських енергоносіїв, зокрема природного газу, нафти, вугілля, однак не озвучили жодних конкретних дат. Попри політичну підтримку України та засудження дій РФ, Євросоюз щодня продовжує перераховувати сотні мільйонів євро на оплату імпорту російських вуглеводнів. «Сьогодні є очевидним, наскільки міцно Росія затягнула енергетичний зашморг насамперед для країн Європейського Союзу та на що витрачаються прибутки від продажу нафти та природного газу, які становлять понад третину доходів бюджету Кремля» [8].

Польща та країни Балтії виступають за повний пакет санкцій проти країни-агресора, включно з повним ембарго на викопне паливо та блокуванням портів. За нещодавно опублікованими даними Міжнародного енергетичного агентства, частка російського імпорту енергоносіїв в країні складає 37%. Зокрема, Польща отримує з РФ 46% газу, 77% нафти та 15% вугілля. Проте вже у квітні-травні Варшава запровадить повне ембарго на імпорт російського вугілля, а скорочення імпорту природного газу заплановано на травень [8].

Литва стала першою з країн Європейського Союзу, яка повністю припинила імпорт російського газу, частка якого становить близько 50% у структурі споживання країни [6]. Попри надзвичайну залежність від російських енергоресурсів, Міністерство енергетики Литви повідомило, що з початку квітня газотранспортна система країни працює без російського блакитного палива.

Бельгія не є повністю залежною від російського газу, проте наразі закриває від 4% до 6% своїх газових потреб із російського імпорту [8]. Приблизно 33% імпорту газу припадає на Нідерланди, а Норвегія забезпечує майже 30% потреб,

ще 20% надходить з Катару. Проте Королівство споживає значну частку інших видів російського викопного палива – 30% нафти та 20% урану [8].

На початку квітня 2022 р. Данія також наклала мораторій на купівлю російської нафти. У 2020 році залежність країни від постачання з Росії складала майже 32%. Країна не імпортує російський газ, однак постачання вугілля на 94% забезпечується російським імпортом [8].

Ще до початку російського вторгнення Іспанія озвучувала готовність підтримати санкції проти Росії у випадку атаки на Україну. Економіка країни не надто залежить від російських вуглеводнів, імпорт яких у 2020 р. склав лише 8% [6].

У середині березня 2022 р. уряд Болгарії заявив, що не планує продовжувати чинний контракт на купівлю російського газу, який добігає кінця у липні, та шукатиме альтернативні джерела постачання палива з Катару та Алжиру [8].

Попри значну частку (майже 45% у 2020 р.) російських вуглеводнів у енергетичному міксі країни, Фінляндія закликає держави ЄС якнайшвидше відмовитися від імпорту енергоносіїв з РФ. І це в ситуації, коли 68% природного газу, 80% нафти та 30% спожитого вугілля було імпортовано з країни-агресора (дані 2020 р.) [8].

Угорщина не підтримала ЄС у питаннях надання військової допомоги Україні, а також ініціативу Польщі щодо негайної відмови від російського викопного палива. На думку чинного прем'єра Віктора Орбана, партія якого вчетверте перемогла на виборах до парламенту, європейські санкції не повинні торкнутися імпорту газу та нафтопродуктів [8].

27 жовтня 2022 р. Рада Безпеки ООН збиратиметься для обговорення російських фейків – про «військово-біологічну діяльність» і «брудну бомбу» в Україні. Раніше Росія надіслала до РБ ООН «проект резолюції» про створення комісії для 2022 р. розслідування «діяльності біолабораторій США в Україні», а також «скаргу» щодо їхньої діяльності. У березні Радбез ООН уже розглядав питання українських «біолабораторій», однак Росії цього, вочевидь, виявилось замало [9].

26 жовтня 2022 р. Рада Безпеки ООН провела на вимогу РФ закрите засідання щодо нібито створення в Україні «брудної бомби», на якому Росія не надала на користь своїх заяв жодних доказів. За словами заступника посла Великої Британії в ООН Джеймса Каріюкі, «це російська дезінформація, яку ми бачили багато разів раніше, і вона має припинитися». Проте, як бачимо, дезінформація не припиняється.

Принагідно зауважимо, що першою офіційною реакцією Радбезу ООН на повномасштабне вторгнення Росії в Україну стала коротка заява, ухвалена аж 6 травня. У ній Радбез висловив «глибоке занепокоєння з приводу підтримки миру та безпеки України», уникнувши слів «війна», «вторгнення» і навіть «конфлікт» [9].

Заяві передував виступ Генерального секретаря ООН Антоніу Гутерріша в Києві, у якому він розкритикував Раду Безпеки за нездатність запобігти війні в Україні або припинити її [9].

Висновки. Початок неоголошеної війни Російської Федерації проти України є неприхованою агресією проти суверенної, незалежної держави і демонстративним порушенням міжнародних норм. Цілком очевидно, що путінська Росія є не лише державою-агресором, а й державою-терористом, яка загрожує європейській та світовій безпеці.

Світова спільнота мусить зрозуміти, що путінська Росія – держава-агресор за своєю сутністю, що путінська імперія є не просто державою – спонсором тероризму, а й за своїм єством є державою-терористом. Для того, щоб ефективно боротися з агресором потрібно припинити використовувати політику умиротворення, що яскраво продемонструвала свою хибність іще в умовах 1930-х рр., перейти до рішучих дій, об'єднавши зусилля усього цивілізованого світу.

Очевидним є те, що РФ, як і будь який тоталітарний режим, не може існувати без поглинання територій інших країн. Якщо на даному етапі залишити Україну один на один з ворогом, то цілком можливо, що агресивні дії Росії можуть бути направлені і на інші держави. Тому, аби запобігти цьому, необхідно консолідувати всю світову спільноту та в подальшому переглянути систему міжнародних відносин, зокрема основні засади діяльності ООН, оновити механізми прийняття рішень задля того, щоб ця авторитетна міжнародна структура могла гідно відповідати сучасним викликам та попередити нову світову війну, яка в умовах поширення зброї масового знищення може призвести до тотального винищення життя на всій планеті.

Список використаних джерел та літератури

1. «Напад Росії на Україну. Як реагують світові лідери», 2022. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/24/infografika/polityka/vtorhnennya-rosiyi-ukrayinu-yak-reahuyut-svitovi-lidery>.

2. «Новий ультиматум для Єрмака: що вимагає Кремль в обмін на тишу на Донбасі», 2022. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/08/20/7113430/>.

3. «ООН: країни Балтії закликали Росію схилити бойовиків на Донбасі до перемир'я», 2020. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2881006-oon-kraini-baltii-zaklikali-rosiu-shiliti-bojovikiv-na-donbasi-do-peremira.html>.

4. «Реакція країн світу на військову агресію РФ в Україні», 2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/reakciya-krayin-svitu-na-viyskovu-agresiyu-rf-v-ukrayini>.

5. «Реакція світу на агресію РФ в Керченській протоці. Перші результати», 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://glavcom.ua/columns/bielieskov/reakciya-svitu-na-agresiyu-rf-v-kerchenskiy-protoci-pershi-rezultati-554367.html>.

6. «Реакція світу на війну проти України», 2022. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://rayon.in.ua/news/496088-reaktsiya-svitu-na-viynu-rosii-proti-ukraini-11-bereznya>.

7. «Російська агресія проти України як загроза світовій системі безпеки», 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.oa.edu.ua/6106/>.

8. «Спонсори війни. Хто підтримує Україну?», 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/20/7138073//>.

9. «Чому Росія маніпулює Радбезом ООН?», 2022. [Електронний ресурс].https://lb.ua/society/2022/10/27/533954_chomu_rosiya_manipulyuie_radbezom_oon.html.

УДК 746.3(477):7.01

Марія ЛЕОНЕНКО
(м. Одеса)

Використання українських національних мотивів і вишивки у світовій моді

У публікації досліджено передумови створення та популяризації українського сучасного одягу, визначено причини звернення дизайнерів до елементів українських традиційних костюмів і способи відродження національних особливостей в індустрії моди.

Ключові слова: мода, український сучасний костюм, фольк, етнічний стиль, українські дизайнери, українська вишивка у світі моди.

Науковий керівник: *Цубенко В. Л.*, доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри українознавства Одеської державної академії будівництва та архітектури.

Постановка проблеми. Національний одяг – це відображення традицій і звичаїв народу, його історії, особливостей багатотисячолітньої культури та побуту. Саме одяг першим визначає приналежність до того чи іншого етносу. Через те, що процеси глобалізації в індустрії моди призводять до універсалізації та послаблення локальних (регіональних) етнічних культур, популяризація національних елементів за допомогою моди є дієвим механізмом збереження народних особливостей та відновлення самобутності.

Історіографія проблеми. Розвиток стилістичних особливостей костюму та впровадження народних традицій у його моделювання досліджували такі відомі українські етнографи, як: К. Матейко і С. Сидорович. М. Балла, М. Білас, Т. Егреші, Н. Жук і А. Пірожок створювали сучасні вбрання на основі інтерпретації народних мотивів у Львівському будинку моделей. Також в Україні становленню самобутнього фольклорного стилю сприяла творчість дизайнерів та діяльність етнографів-мистецтвознавців, до яких варто віднести роботи З. Васіної, Т. Кари-Васільєвої та О. Косміної, Т. Ніколаєва та М. Селівачова, Г. Стельмашук та З. Чегусової. На жаль, на сьогоднішній день комплексних досліджень діяльності українських будинків моделей за весь період їхньої діяльності немає, а феномен звернення до національних мотивів у сучасному світі моди є малодослідженим.

Мета та завдання дослідження. Метою роботи є дослідження популяризації українських національних елементів за допомогою вивчення принципів застосування етнічних мотивів в індустрії моди. Завдання статті – дослідити передумови створення українського сучасного одягу, проаналізувати причини та мету звернення дизайнерів до українських елементів і мотивів, визначити способи відродження українських традицій в індустрії моди.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одяг можна розподілити на традиційний і сучасний. У традиційній культурі одяг – носій унікальної інформації, закладеної протягом багатьох поколінь, він відображає особливості українських людей, такі як: індивідуалізм, перевага емоційності над раціональністю, сентиментальність та поетичне сприйняття природи, творчий спротив чужому та, одночасно, захоплення художніми зразками інших культур [5]. Українська історія своїм корінням сягає ранньослов'янського періоду, тому й етнічний костюм багатогранний, має безліч орнаментально-колеристичних інтерпретацій, обрамлень та комбінацій [2].

«В сучасному суспільстві мода виконує специфічні, притаманні тільки їй, функції: впроваджує одноманітність культурних зразків, впорядковує перехід від минулого до майбутнього, підтримує інновативний характер культури, змінює престижність об'єктів тощо. Завдяки цьому вона може впливати на сприйняття, збереження та популяризацію національних традицій» [5].

Утвердження стилю «фольк» пов'язане з ХХ ст., коли у дизайні одягу етнічні традиції використовувалися на фоні існування різноманітних субкультур, модних течій і стилів. Характерний крій, властивості та фактура тканини, декор, композиційні принципи та інші складові художнього образу часто бралися за основу розробок образів. «Дизайнери використовували різноманітні методи: метод цитат, аналогій, стилізацію за допомогою виразних можливостей вишивки, принтового друку» [3].

Найчастіше фольклорний стиль обирає молодь. Молоде покоління бажає виділитися і підкреслити свою індивідуальність, оригінальність, тому фольк та етно — глобальний тренд. Люди середнього віку обирають такий одяг для заходів, коли необхідно підкреслити національну приналежність, де це вбрання буде доречним, або для відпочинку. Для літніх людей мода не має такого значення, як для інших, бо вони обирають більш зручний та практичний одяг, але часто саме вони відносяться до національних традицій та звичаїв найбільш поважно.

Зараз дизайнери-модельєри різних країн та національностей використовують елементи українського народного вбрання у своїх колекціях.

У 2005 р. відбувся показ колекції «Кураж» Михайла Вороніна з метою «...спробувати зруйнувати стереотипи у моді і показати як елегантно і красиво будуть виглядати українські вишиванки і шаровари разом із смокінгом» [3].

Цього ж року Жан-Поль Готьє відвідав Україну та створив власну «українську колекцію». Під час представлення відомий француз назвав подіум, так само як столицю України – Київ; а сектори, на які була поділена зала, – найменуваннями інших українських міст (Харків, Львів, Житомир). Основою колекції були сукні,

які прикрашала українська вишивка. Також моделі презентували схожі на традиційний «кептарик» жилети та темні шкіряні пальта.

Фріда Джанніні, яка була артдиректором світового бренду Gucci, у 2008-2009 рр. створила колекцію, моделі якої були прикрашені вишивкою. Вона оригінально інтерпретувала національні елементи у «фірмових» молодіжних сорочках, шкіряних куртках та аксесуарах, серед усіх домінували геометричні орнаменти, характерні для Поділля та Гуцульщини.

У 2013 р. світове визнання українській мисткині принесла самотуння лінія оригінального вбрання з льону, декорованого контрастною вишивкою, що отримала назву «Vyshyvanka by Vita Kin». Перші колекції дизайнерки з'явилися в індустрії моди під гаслом Chic Nationale.

Українські мотиви можна зустріти у вбраннях модного будинку «Valentino». У колекції весна-літо 2015 р. італійські творці презентували сорочки, сукні та костюми, які були прикрашені вишитим орнаментом. Також моделі були одягнені в жилети з овчини та «жупани», а їхнє взуття оздоблене мішковиною.

Sportmax у 2016 р. показав вишиті сукні та використав у своїх колекціях широкі та великі орнаменти, що нагадували борщівську вишивку. Митці використали як традиційні тканини для вишивки, так і досить незвичайні, такі як: атлас, шовк і кашемір. Світ здивували фасони вишивок і їхнє поєднання.

Сучасний стиль українського народного одягу полюбують не лише представники нашої держави, але й індивіди з різних куточків землі.

Серед українських модельєрів, які створюють всесвітньовідомі образи, варто виділити авторські наряди дизайн-студії SVITLO. Творці Наталія Шевчук і Світлана Кубрак популяризують старовинні візерунки та рідкісні техніки вишивки й накладають їх на сучасні тканини, вони створюють ексклюзивний одяг та аксесуари з етнічними елементами.

Foberini – ціла команда майстрів, що представляє спідниці, прикрашені декоративними орнаментами, стилізовані вишиванки та сукні. Дизайнери створюють одяг використовуючи натуральні тканини, автентичний орнамент, ніжні та насичені кольори. Створені образи підходять як для високих підборів, так і для кежуал виходу у спортивному взутті [6].

Філософія бренду одягу та аксесуарів «Зерно» полягає у відображенні стародавнього фольклору та дизайну. Творці обрали етнічний дизайн, бо це спосіб зберегти корінні традиції та звичаї нашого народу. Вони створюють екологічні, крафтові речі, зроблені вручну з використанням лише натуральних матеріалів — шовку, бавовни, дерева, глини та скла.

2KOLYORY – це вічне протистояння протилежностей: жіночого та чоловічого, минулого та майбутнього, початку та кінця, чорного та червоного. У своїх колекціях митці зберігають і продовжують історично значущі та важливі цінності української культури, вони поєднують їх із світовими тенденціями сучасності. Дизайнери створюють чоловічі та жіночі вишиванки, туніки, блузи, спідниці та сукні. Вони синтезують автентичний орнамент із сучасним кроєм, та обирають лише натуральні тканини [6].

Розвиток технологій вплинув і на індустрію моди, гарним прикладом такого синтезу є одяг Ксенії Шнайдер, яка виклала на своєму сайті комп'ютерну програму, що дозволяє створювати унікальні принти майже власноруч, бо покупець для цього може самостійно задавати параметри. Головна особливість розробки у тому, що піксельний принт візуально залишається у межах впізнаваності мотивів української вишиванки [4].

Через пошук втраченої самотності й автентичності відроджується інтерес до традиційних ремесел і культур, етнічних елементів і мотивів. Сьогодні вишиванка – це не лише одяг для певних подій в Україні, а й повсякденний трендовий одяг у всьому світі.

Висновки. Отже, можна вважати, що мистецтво костюма виходить на новий рівень, який формує системи модерних культурологічних інтерпретацій. Український одяг цікавий як у вже сформованому класичному вигляді, так і у вигляді матеріалу для творчості дизайнерів-модельєрів при створенні нових моделей сучасного одягу.

Список використаних джерел та літератури

1. Кацаєва Ю. В этно-стиле: 6 патриотичных брендов национальной украинской одежды [Електронний ресурс] 2021. Режим доступу до ресурсу: <https://lady.tochka.net/92354-v-etno-stile-6-patriotichnykh-brendov-natsionalnoy-ukrainskoj-odezhdy/>.
2. Колорит и изящество украинского народного костюма [Електронний ресурс]. ЕтноБохо. Режим доступу до ресурсу: <https://ethnobocho.ru/slavyanskiy/ukrainskaya-odezhda-voploshhenie-izyashhestva-i-osobyj-kolorit-kostyuma.html#i>.
3. Кротова Т. Ф. Етно-мотиви і класичні форми в костюмі: свобода перевтілень і межі стилю [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3961/2/T_Krotova_MK_Text.pdf.
4. Лекция Зои Звinyaцковской «У пошуках ідентичності. Національні традиції в сучасній українській моді» [Електронний ресурс]. livejournal. 2015. Режим доступу до ресурсу: <https://moj-maskarad.livejournal.com/167180.html>.
5. Мельник М. Т. Використання елементів традиційного українського костюма при створенні фешн-колекцій [Електронний ресурс]. 2012. Режим доступу до ресурсу: https://modoslav.blogspot.com/2012/08/blog-post_21.html.
6. Мода в традициях: украинские дизайнеры, которые внедряют этно мотивы в современную фэшн индустрию [Електронний ресурс]. Печерская ассамблея. Режим доступу до ресурсу: <https://pajournal.com.ua/stil/moda-v-tradicijah-kakie-ukrainskie-dizajneru-vnedrjajut-jetno-motivu-v-sovremennuju-fjeshn-industriju/>.
7. Украина вдохновляет: вышиванки на мировых подиумах [Електронний ресурс] Етнохата. Режим доступу до ресурсу: <https://etnoxata.com.ua/ru/statti-ru/ru-moda-ta-stil/ukraina-vdohnovljaet-vyshivanki-na-mirovyh-podiumah/>.

УДК 929:796.322(477.41)«1976/...»

Владислав ГАРКУША
(м. Київ)

Яготинщина – історична батьківщина Андрія Шевченка

У статті розглянуто етапи дитинства Андрія Миколайовича Шевченка в контексті розкриття теми малої батьківщини футбольної зірки світового масштабу.

Ключові слова: Андрій Шевченко, мала батьківщина, Двірківщина.

Науковий керівник: *Коляда І. А.*, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук.

Постановка проблеми. На сьогодні постать Андрія Шевченка виходить з традиційних футбольних рамок – легенда італійського футбольного клубу «Мілан» та київського «Динамо» в силу поступового зростання його популярності стає чи не одним з найголовніших предметів дослідження з історії вітчизняної біографістики. Старанний та наполегливий учень всесвітньо відомого тренера Валерія Лобановського, володар «Золотого м'яча-2004» кращий бомбардир Ліги Чемпіонів 1999, 2001, 2006 років та ряд інших дефініцій стоятиме у виданнях та публікаціях кінця 90-х- початку 2000 років й дотепер. Та мабуть одна з тем, яка є чи не найбільш цікавою в біографії футболіста є його раннє дитинство, мала батьківщина, яка відіграла надзвичайно важливу роль в становленні Шевченка як людини, як футболіста, як сім'янина, за недавнім часом як тренера національної збірної України з футболу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Народився та почав робити перші кроки Андрій Шевченко за 120 кілометрів від столиці України – у невеликому селі Двірківщина під Яготином, що на Київщині [1]. Варто сказати, що саме на Яготинщині провів перші три роки свого життя. Натомість після переїду до Києва малий Шевченко незмінно проводив саме в тому селі період літніх канікул.

Двірківщина, мала батьківщина Андрія Миколайовича, попри незначну свою територію, має достатньо розвинуту інфраструктуру. Зокрема, дороги заасфальтовані та освітлені, охайний вигляд має школа, двері якої відчинені для дітей з навколишніх поселень, сільський клуб та адміністрація, де працює керівництво об'єднаної територіальної громади. Крім того, селяни дбають про забезпечення власного дозвілля, проводячи різноманітні культурно-масові заходи в місцевому будинку культури [2].

Деяко ширші уявлення про селян, їхнє дозвілля та стосунок легенди «Динамо» та «Мілана» до Двірківщини надають нам місцеві жителі. Зокрема, чоловік похилого віку, якого звати Микола, що особисто знає сім'ю Шевченків, мав дуже теплі відносини з покійним батьком Андрія Миколаю Григоровичем. Сам ж

Андрій добре товаришував з одним із синів пана Миколи, дружина якого ледь не стала хрещеною матір'ю футболіста.

Як і у всіх містах, містечках, селищах та селах України, Двірківщина також має своє ігрове футбольне поле. Місцеві жителі залюбки приходять подивитися та палко поболіти за грою юних гравців на районних змаганнях за місцевий колектив під назвою «Двірківщина». Особлива та непересічна історія з попередницею нинішньої футбольної команди. А справа в тому, що до «Двірківщини» існувала славнозвісна команда «Андрій Шевченко» - така собі, можна сказати, шана видатному земляку [1]. Однією назвою-згадкою Андрія Миколайовича не обмежувалося – він за посередництвом своєї мами кілька років поспіль організував іменний турнір, допомагаючи з формою, м'ячами та призами. Однак, на превеликий жаль, команда з плином часу розпалася.

Одразу поблизу сільського стадіону розташована місцева школа. Варто сказати, хоч і сам Андрій там ніколи не навчався, але земляки проявили жест поваги та гордості за футболіста. Зокрема, на першому поверсі школи висить персональний стенд Шевченка. Цей стенд носить надзвичайно важливий морально-виховний вплив на підростаюче та старше покоління любителів гри в м'яча. Пан Микола з оптимізмом говорить про початок будівництва нового окремого спортивного залу за сприянням місцевої аграрної компанії. Окрім можливості для молоді розвивати свій потенціал, це ще й шанс двірківчанам одержати додаткові робочі місця. Без сумніву, позитивний крок у розвитку інфраструктури села.

Необхідно зазначити, одним із занять малого Андрія Шевченка в Двірківщині було рибальство на місцевій водоймі, яка в силу різних природньо-кліматичних факторів останнім часом почала висихати. За рідним помешканням Шевченка нині доглядає його мама та рідна сестра, однак, на постійній основі там ніхто не проживає. Пан Микола згадує, що зустрічає маму Андрію, але зовсім рідко, коли вона провідує своїх померлих батьків на кладовищі.

За словами місцевих жителів, батьки Шевченка були корінними двірківчанами. Батько Андрія був військовим, мав звання прапорщика і дуже часто виїжджав за кордон. Після весілля з дружиною Микола Григорович певний час навіть переїхав на службу в Східну Німеччину, де в них і народилася старша сестра Андрія Олена. Втім, родину Шевченків постійно тягнуло в Україну, тому вони невдовзі прийняли рішення повернутися додому, щоправда, в Київ. Та це не заважало їм досить часто їздити в Двірківщину – малу батьківщину родини [2].

Розкриваючи риси характеру та вдачу Андрія Миколайовича, потрібно говорити, що він вдався у свого дідуся Грицька. Як згадує пан Микола, дідусь Грицько вирізнявся фізичною міцністю та витривалістю. А от хто найбільш палко переживав за долю Андрія, то це дідусь Микола по маминій лінії. Був ревним вболівальником футболу та надзвичайно тішився, коли до нього завітали журналісти з самої Італії із купою запитань про дитинство зірки «Мілана». Свідченням особливих стосунків між Андрієм та дідусем Миколою стала його присутність на похоронах дідуся у 2008 році. Як згадують місцеві, пізніше Андрій

приїжджав у село з дружиною та дітьми виключно анонімно, без зайвого галасу [2].

Місцеві жителі з теплотою згадують про Андрія Шевченка. У селі здебільшого лишаються люди похилого віку, а молодь, яка, можливо, свого часу мала безпосередній особистісний контакт з Шевченком, давно не проживає в Двірківщині на постійній основі.

Висновки. Таким чином, факти з біографії Андрія Миколайовича Шевченка дають можливість розглянути його постать під різноманітними кутами зору. Зокрема, тема малої батьківщини у футбольно-професійній площині талановитого футболіста та віднедавна тренера займає надзвичайно чільне місце у контексті ґрунтовних історичних студій.

Список використаних джерел та літератури

1. Модіна О. «Андрій Шевченко. 12 фактів про вже історичного тренера збірної України з футболу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/football-shevchenko-fakty/31333690.html> (дата звернення: 30.06.2021)

2. Решнюк М. «Рідне село Шевченка – батьківський дім, іменна команда, стенд в школі і зв'язок, що слабшає» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.tribuna.com/tribuna/blogs/imbalance/2608716.html> (дата звернення: 20.05.2020)

Розділ 6

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ГАЛУЗІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

УДК 930:336.74(477.82)«13/17»

Анастасія ХАРИТОНОВА
(м. Київ)

Грошовий обіг Волині у другій половині XIV-XVIII ст.: історіографія питання

Розглядаються праці істориків і нумізматів, присвячені дослідженню грошового обігу Волині XIV-XVIII ст. Зроблено спробу з'ясувати відносно вивчені та малодосліджені аспекти проблеми, виокремлюються перспективні напрямки подальших історико-економічних і нумізматичних досліджень у контексті регіону.

Ключові слова: Волинь, грошовий обіг, монетні скарби, нумізматики, українські землі.

Науковий керівник: *Потильчак О. В.*, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. В сучасній нумізматичній літературі питанням грошового обігу на території України доби Середньовіччя та Раннього Нового часу приділяється доволі серйозна увага. Існує чимало досліджень присвячених регіональним зрізам цієї проблеми. Одним із регіонів інтенсивного грошового обігу у XIV-XVIII ст. була українська Волинь – територія з відносно численним населенням, розвинутим сільським господарством, ремеслом та торгівлею, що в цей період перебувала у складі Галицько-Волинського князівства, Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої. Географічно історична Волинь охоплює територію північного заходу України на південь від Прип'яті та верхів'їв Західного Бугу [8, с. 26].

Проблема грошово-монетного обігу української Волині у визначений період досліджена нерівномірно. Попри активне вивчення різноманітних монетних знахідок – скарбів, монетних комплексів та окремих монет, виявлених на Волині, їх опис та публікацію, значно менше уваги (переважно через брак джерел) приділялося питанням лічби грошей, цінам на основні товари, співвідношенню між грошовими номіналами на місцевому ринку, тощо.

Метою дослідження є огляд та аналіз праць українських істориків і нумізматів, присвячених дослідженню грошового обігу Волині XIV-XVIII ст. У цьому зв'язку робиться спроба з'ясувати відносно вивчені та малодосліджені аспекти проблеми, виокремлюються перспективні напрямки подальших історико-економічних і нумізматичних досліджень у контексті регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Період XIV-XVIII ст. у монетно-грошовому обігу Волині ввібрав у себе процеси відновлення монетного

карбування та обіг на території краю монет іноземних держав, зокрема й тих, у складі яких перебувала Волинь.

Важливе місце в історії дослідження монетно-грошового обігу Волині займають праці українського історика, археолога, етнографа, археографа та нумізмата, професора Київського університету Володимира Антоновича. На XI археологічному з'їзді у Києві в 1899 р. він оприлюднив «Археологічну карту Волинської губернії» з реєстром виявлених у регіоні на той період нумізматичних пам'яток. Проведений вченим аналіз волинських скарбів дає чітко зрозуміти, що на території нашого регіону в XIV ст. основною обіговою монетою був празький грош [1, с. 18]. Наслідком інтенсивного грошового обігу XV-XVI ст. вчений вважав виявлені на Волині скарби та поодинокі знахідки денаріїв, напівгрошів і грошів карбованих польськими королями від Казимира Ягайловича до Олександра Казимировича (1501-1507) [1, с. 54]. На основі скарбових знахідок XIX ст. В. Антонович наголошує на ймовірності потрапляння в обіг волинського регіону австрійських та угорських золотих дукатів і талерів Нідерландів та Іспанії XVI-XVII ст. [1, с. 22].

В. Антонович зібрав та проаналізував величезний матеріал нумізматичних джерел XVII ст., зокрема й з території Волині. Під час археологічних розкопок 1885 року на території сучасного села Гальчин (Бердичівського району Житомирської області) було знайдено декілька десятків польських монет першої половини XVII ст. [1, с. 1]. Скарбовий матеріал досліджень другої половини XIX ст. дав можливість вченому стверджувати, що у грошовому обігу Волині XVII ст. переважали польські срібні монети різних королів – від правління Владислава Ягайла до Владислава IV і від Сигізмунда I до Сигізмунда III. У грошовому обігу Волині цього періоду також були присутні талери іспанського та голландського походження, пруські монети, польські, російські, германські мідні монети, шведські срібні монети, сілезькі монети, нідерландські, германські талери та польські орти та навіть білонні польські і ризькі соліди [1, с. 3-5, 12].

Окремі знайдені на Волині скарби з празькими грошами було опубліковано в топографії А. Сіверса. Станом на 1914 р. дослідник зафіксував 25 скарбів цих монет, знайдених на території Волинської губернії. Це найбільший показник знахідок празьких грошів на території тодішньої Російської імперії [17, с. 5].

Фіксації та опису монетних скарбів Волині у 1930-х рр. прислужився молодий енергійний археолог і музейник Ян Фітцке – випускник Ягеллонського університету в Кракові. Працюючи у Волинському музеї Товариства приятелів наук (тепер – Волинський краєзнавчий музей у Луцьку) дослідник упорядкував, описав та проаналізував монетні скарби з його фондів, зокрема й ті, що хронологічно відносилися до XIV-XVIII ст. [2]. За даними Я. Фітцке нумізматична збірка польських монет цього музею включала близько 40 великих та менших скарбів, більшість яких датується XVII ст., кілька – XVIII ст. і по одному скарбу XVI та XIX ст. Я. Фітцке звертає увагу на те, що в колекції скарбів XVI ст. в Луцькому музеї відсутні монети Михайла Корибута Вишневецького, Владислава IV. Також музейник зауважує, що серед випадково знайдених монет

трапляються екземпляри від Людовика Угорського аж до XIX ст. включно. [20, с. 193-194].

Визначний внесок у вивчення грошового обігу Волині досліджуваного періоду зробив видатний український медієвіст і нумізмат Микола Котляр. У своїй монографії «Грошовий обіг на території України доби феодалізму» (1971) вчений серед іншого розглядає і регіон Волині. Зокрема, характеризуючи відновлення монетно-грошового обігу в середині XIV ст. дослідник серед локацій інтенсивного грошового обігу називав і Волинь, а серед знахідок празьких грошів – волинські скарби [5, с. 64-68]. Про знахідки на Волині вчений згадує характеризуючи обіг литовських денаріїв другої половини XIV-XV ст. На думку М. Котляра, Волинь, поряд із частиною Поділля та Галичиною, наприкінці XIV – на початку XV ст. належала до обмеженої території обігу литовських монет [5, с. 80]. Скарбовий матеріал XIV-XV ст. дозволив М. Котляру стверджувати, що Волинь була одним із регіонів обігу польської монети [5, с. 80-81]. Реліктом грошового обігу Волині XIV-XV ст. вчений вважав монетні гривни, скарби яких були виявлені в цьому регіоні [5, с. 82-83].

Характеризуючи грошовий обіг українських земель першої половини XVI ст. М. Котляр серед регіонів жвавого грошового обігу та інтенсивних економічних зв'язків з упевненістю називає Волинь, а основною монетою місцевого грошового ринку цього періоду – литовську [5, с. 92, 94, 96]. Значно меншою була доля польської монети в обігу нашого регіону, що дало можливість М. Котляру говорити про географічну обмеженість обігу монет Королівства Польського на українських землях [5, с. 95]. Учений відзначав обмежений ужиток у грошовому обігу Волині XVI ст. монет Пруссії, єдиний скарб з якими описав у цій своїй монографії [5, с. 96]. Аналізуючи виявлені на території Волині нумізматичні джерела другої половини XVI ст. М. Котляр констатує різке зменшення чисельності чеської монети на тлі збереження переважаючої маси литовської, а наприкінці століття – польської [5, с. 97-98].

М. Котляр наголошує на повному домінуванні монет польського походження у волинських скарбах XVII ст. та пов'язує цей факт з активною емісійною діяльністю короля Сигізмунда III (1586-1632). На думку вченого на початку XVII ст. провідну роль у грошовому обігу Речі Посполитої та регіону Волині відповідно відігравали соліди, гроші та півтораки [5, с. 117].

Згадує М. Котляр і про карбування на території Речі Посполитої мідних солідів, про що свідчать знахідки скарбів на Волині. Дослідник наголошує на тому, що не лише талари були новою великою групою монет українського грошового обігу XVII ст., а й дукати, які з'явилися на Волині приблизно в один і той же час, а також про певне поширення російської монети. Поява золотих монет свідчить про широкі міжнародні зв'язки українського купецтва з Заходом та Сходом.

Характеризуючи грошовий обіг на Волині у XVIII ст. М. Котляр вживає прикметник «нецікавий», адже в цей час асортимент монет являв собою однорідну масу нумізматичних матеріалів, а скарби на його думку були надзвичайно схожими за своїм складом та обсягом. Попри те, що Волинь відійшла

до складу Російської імперії лише за другим поділом Польщі у 1793 р., але вплив російської монети в регіоні відчувався вже від часу монетної реформи ініційованої Петром I. Зокрема, М. Котляр наголошує на присутності в обігу як мідної монети (напівполушки, полушки, денги, копійки і п'ятаків) так і більших номіналів – срібних алтина, гривеника, напівполтини, полтини та рубля [5, с. 150].

В іншій своїй монографії – «Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV-XVIII ст.» (1981) М. Котляр проаналізував основні закономірності та особливості обігу та лічби монет на українських землях, зокрема й на Волині. Вчений наголошує, що систематичний обіг монети (празьких грошів) розпочався на Волині ще у першій половині XIV ст. [6, с. 19]. На думку вченого, оскільки грошовий ринок Волині у XIV ст. обслуговувався значною мірою монетами галицького виробництва, то для лічби грошей на Волині, як і в Галичині, використовували руські рахункові гривні [6, с. 25]. Празькі гроші домінували в грошовому обігові Волині і в XV ст. М. Котляр наводить приклад – грамоту князя Свидригайла, написану в Луцьку в 1434 році, де йдеться про «300 коп широких грошей», а також актовий документ 1438 р. в якому великий земельний наділ на Волині було оцінено в 400 кіп широких грошів [6, с. 28]. На основі актових джерел Володимирської та Житомирської гродських книг вчений прослідковує основні монетні номінали, що були в обігу на Волині у XVI ст. [6, с. 68-69, 79, 81, 128], а на матеріалі Житомирської судової книги, Житомирської та Луцької гродських книг – обігові номінали XVII ст. [6, с. 90-92, 100, 102, 110].

Огляд монетних і змішаних скарбів періоду XV-XVII ст. південно-східної Волині в колекціях Острозького державного історико-культурного заповідника, Кременецького історичного та Волинського обласного краєзнавчого музею здійснила Тетяна Войтюк [3, с. 164-169]. Авторка наголошує на наявності в скарбах, знайдених у другій половині XX ст., польських коронних напівгрошів XV-XVI ст. Дослідниця дотримується думки, що в скарбових знахідках Волині в цей період переважають дрібні монети мало не усіх країн Європи [3, с. 166]. Серед переважаючих монетних знахідок XVII ст. у регіоні Т. Войтюк називає різні номінали карбовані за Сигізмунда III, а також мідні соліди періоду Яна Казимира (так звані «боратинки») [3, с. 164].

На думку В. Савицького, В. Романюка, О. Жука, «широке використання празьких грошів, що підтверджується знахідками скарбів та окремих монет, поряд з обігом денаріїв Любарта свідчить про значний розвиток торгівельних відносин на Волині у XIV ст. На думку авторів Волинь та Галичина в цей час «були залучені до європейського грошового ринку значно раніше від інших регіонів колишньої Русі» [13, с. 208-214].

Спробу дослідження грошового обігу Волинських земель у першій половині XIV ст. здійснив Г. Козубовський. Галицько-Волинське князівство, за підрахунками автора мало щорічно сплачувати Орді «вихід» у понад 50,000 празьких грошів [4, с. 46]. Цим і пояснюється, напевно, що скарби з цих територій містили порівняно невелику кількість таких монет. Автор зазначає, що знахідки італійських, золотоординських, польських, угорських, трапезундських монет XIV ст. свідчать про «значні потенційні можливості у залученні монетарного срібла на

західноукраїнських землях» [4, с. 47]. Разом із тим «сусідство... із насиченою «європейською валютою» Польщею мало виняткове значення для розвитку феодалізму...» у Галицькому та Волинському князівствах [4, с. 49].

Окреме місце в історіографії монетно-грошового обігу Волині посідають дослідження власного регіонального монетного карбування. Одним із перших цю тему порушив білоруський нумізмат М. Щекатіхін, який вважав, що денарії Вітовта Кейстutowича типу «спис-колюмна» у 1384-1388 рр. карбувалися в Луцьку. Цю думку білоруського вченого у 1970-х рр. поділяв М. Котляр. За його даними найбільші за обсягом скарби литовських денаріїв типу «спис-колюмна» були виявлені саме в районі Луцька. Щоправда український нумізмат наголошував, що встановлена М. Щекатіхіним хронологія карбування згаданих монет ще мала бути перевірена на матеріалі письмових джерел і нових нумізматичних знахідок [5, с. 79]. М. Щекатіхін висловив також думку, що Луцьк у другій половині XIV ст. був і центром контрмаркування джучидських дірхемів [5, с. 80]. Про знахідки у Володимирі ординських дірхемів XIV-XV ст. повідомляв С. Терський [18, с. 188, 197].

Виявлені в останні кілька десятиліть на Волині знахідки денаріїв типу «хрест-лев» («хрест-звір») дозволили вченим висловити гіпотезу про карбування в нашому регіоні у другій половині XIV ст. власної денарієвої монети. Такої думки дотримується В. Савицький, який вважає ці монети продукцією Луцького монетного двору періоду правління волинського князя Любарта-Дмитра Гедеміновича [14, с. 182-187; 15, с. 156]. Це припущення заперечує Ярослав Книш, який вважає, що знайдені останнім часом на Волині та Рівненщині монети не можуть бути денаріями Любарта, оскільки той «не міг використовувати в якості геральдичних знаків чотириконечний хрест та зображення лева» [7, с. 101-113]. У дослідженні щодо іконографії денаріїв Волинського князівства його автор Олександр Литвинчук зауважує, що вперше ці монети намагалися ідентифікувати литовські нумізмати Є. Іванаускас та М. Бальчус, які припускали, що їх карбував князь Скиргайло Ольгердович. Як наслідок, у каталозі 1993 р. такі монети описано як карбування цього князя [16, с. 63]. Виявлені ж монети О. Литвинчук пропонує ідентифікувати як «денарії Любарта-Дмитра та його сина Федора Любартовича», а зображення тварини на монеті автор пов'язує з «лютим звіром» української міфології та ідентифікує як князівський геральдичний знак [10, с. 64]. У статті Ігоря Пасюка йдеться про карбування срібних та золотих монет в Луцьку у XIV-XVI ст. з їхніми регіональними особливостями. Звернено увагу на карбування цих монет як перших власних грошей на Волині [11, с. 5-8].

Серед останніх праць науково-популярного характеру привертає увагу книга Михайла та Зоряни Кучинко «Давні та середньовічні скарби Волині». Виявленим на території регіону монетним скарбам XIV-XVII ст. автори відвели окремий розділ. На думку дослідників скарбовий матеріал XIV ст. дозволяє зробити припущення, що на території Волині так званого «безмонетного періоду» фактично не було, а регіон був «піонером» у поширенні празьких грошів в Україні [9, с. 107]. На думку авторів, у скарбах початку XV ст. переважають монети Владислава Ягайла, а самі ці тезаврації досить одноманітні [9, с. 114].

Провідною ж монетою волинських скарбів другої половини XVI ст. були литовські напівгроші [9, с. 115]. Загалом вчені стверджують, що попередній аналіз волинських скарбів XIV-XVI ст. свідчить про те, що їх знайдено порівняно небагато, а ось скарби XVII ст. численні та різноманітні за набором монет [9, с. 118].

Автором монографії про торгівлю та грошовий обіг на Волині у IX-XIX ст. є вже згадуваний нами І. Пасюк. Окремий великий розділ у цій книзі присвячено монетно-грошовому обігу в регіоні у польсько-литовську добу [12].

Насамкінець згадаємо колективну монографію «Скарби та рідкісні монети з теренів Північно-Західної України» (2019), де авторами висвітлено історичні аспекти грошово-монетного ринку Волині XIV ст., зокрема обігу празького гроша [16]. Автори стверджують, що празькі гроші порівняно тривалий час (з початку XIV ст. до кінця XV ст.) були основними грошовими засобами (поряд з денарами Любарта) на теренах Волині, як і загалом на землях Великого князівства Литовського. У XIV ст. спостерігається значний розвиток торгівельних відносин. Волинь (разом із Галичиною) рано включилася в європейський грошовий ринок – раніше від інших земель Давньої Русі. Це підтверджується більше ніж двома десятками названих авторами скарбів празьких грошів, знайдених на Волині. [16, с. 190-191].

Висновки. Підводячи підсумки попереднього аналізу історіографічного доробку в контексті досліджень грошово-монетного обігу Волині у XIV-XVIII ст. зазначимо їх порівняно задовільний стан. Серед нумізматичних праць переважають топографії та описи виявлених скарбів. Проте існують і дослідження, автори яких, у тій чи іншій мірі, намагалися осмислити феномен грошового обігу Волині як на регіональному так і на загальноукраїнському рівні. Найвагоміші з цих спроб належать класику української нумізматички М. Котляру. Поряд із цим бракує досліджень де б приділялася увага питанням лічби грошей, цінам на основні товари, співвідношенню між грошовими номіналами на місцевому волинському ринку.

Список використаних джерел та літератури

1. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии. Труды 11-го археологического съезда. Москва, 1899. Т. 1. С. 1-134.
2. Археологічна спадщина Яна Фітцке / Упоряд.: Г. Охріменко, О. Златогорський. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. 488 с.
3. Войтюк Т. С. Монетні та змішані скарби періоду середньовіччя чи XV-XVII ст. південно-східної Волині в колекціях Острозького державного історико-культурного заповідника, Кременецького історичного та Волинського обласного краєзнавчого музеї. Краєзнавство 2006. № 1/4. С. 164-169.
4. Козубовський Г. А. Про грошовий обіг на галицько-волинських землях у першій половині XIV ст. Український історичний журнал. 2016. № 1. С. 38-49.
5. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. – Київ: Наук. думка, 1971. 174 с.
6. Котляр М. Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV-XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1981. 240 с.

7. Книш Я. Монети Галицько-Волинської держави. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2013. Вип. 23. С. 101-113.
8. Культура та побут населення України: Навч. посібник / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. 2-ге вид., доп. та переробл. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
9. Кучинко М, Кучинко З. Давні та середньовічні скарби Волині. Луцьк: Волинська книга, 2007. 172 с.
10. Литвинчук О. Щодо іконографії денаріїв Волинського князівства. Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей V міжнародної науково-практичної конференції, 21-22 червня 2018 р. Меджибіж-Переяслав Хмельницький-Кропивницький-Київ, 2018. С. 62-66.
11. Пасюк І. Срібні та золоті монети Луцька у XIV-XVI ст. Краєзнавство. 2010. № 4. С. 5-8.
12. Пасюк І. Торгово-грошовий обіг на Волині (IX-XIX ст.). Луцьк: Вид-во ПП Іванюк В.П., 2016. 212 с.
13. Савицький В., Романюк В., Жук О. Празькі гроші XIV-XV ст. на Волині. Старий Луцьк: науково-інформаційний збірник. 2010. Вип. VI. С. 208-214.
14. Савицький В. Денарії Любарта-Дмитра (1340-1384). Археологічні дослідження Львівського університету. Львів, 2009. Вип. 12. С. 182-187.
15. Савицький В., Чопюк В. Монети Дмитрія-Любарта. Старий Луцьк: наук. інф. збірн. Вип. V. Луцьк, 2009. С. 152-159.
16. Скарби та рідкісні монети з теренів Північно-Західної України: монографія / Г. Гулько, О. Кричевський, Г. Охріменко, Н. Скляренко, С. Локайчук. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 292 с.
17. Сиверс А. А. Топография кладов с пражскими грошами. Труды нумизматической комиссии. Т. 2. Петроград: Российская государственная академическая типография, 1922. 132 с.
18. Терський С. Княже місто Володимир: монографія. Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2010. 320 с.
19. Чернов Є. І. Про грошовий обіг на Україні XVII ст. Історичні джерела та їх використання / Ред. кол.: І. Л. Бутич, І. П. Крип'якевич, Ф. П. Шевченко, А. М. Катренко (відп. секр). АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 2. Київ: Наукова думка, 1966. – 288 с. С. 194-202.
20. Jan Fitcke – archeolog, badacz przeszłości Wołynia, muzeolog. Z Wołynia 1936-1939: fragment spuścizny piśmienniczej / zebrał Gaczoł A., Kowalów W.-J. Biały Dunajec-Ostróg, 2009. 308 s.

УДК 930:336.74(437.3-25)

Владислав ГЕРАСИМЕНКО
(м. Київ)

Контрамарки на празьких грошах: історіографія питання

У статті аналізуються праці чеських та українських істориків і нумізматів, присвячені опису та аналізу скарбів з контромаркованими празькими грошами.

Ключові слова: контрамаркування, празький гріш

Науковий керівник: *Потильчак О. В.*, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Одним із аспектів поширення та обігу празького гроша в регіонах Центрально-Східної та Західної Європи у XIV-XV ст. є обіг контрамаркованих монет (празьких грошів з

Виклад основного матеріалу. Першою великою працею спеціально присвяченою празьким грошам та їхнім фракціям, що карбувалися на монетних дворах у Празі та Кутній Горі стала, видана у Празі в 1894 р. накладом Чеської академії науки, словесності та мистецтва імені імператора Франца Йосипа, книга Й. Смоліка (*Josef Smolík*). Видання складається з п'яти частин (А-Е). Розповсюдження празького гроша в інших країнах Європи автор аналізує в розділі D («Pražské groše v cizích zemích»). У розділі «Kontromarkované pražské groše» Й. Смолік систематизував відомості про 72 відомих йому різновидів надкарбувань на цих монетах. Книга супроводжується ілюстраціями основних типів монет (таблиці I-IV) і надкарбувань празьких грошів (таблиці V-VII) [8].

У 1927 р. Чеське нумізматичне товариство опублікувало власним накладом брошуру В. Каца (*Viktor Katz*) «Контрамарки на празьких грошах». Дослідник зібрав, систематизував і описав відомі на той час надкарбування на цих монетах, що здійснювалися магістратами німецьких міст [6].

Важливе місце в чеській історіографії нашої теми посідають праці К. Кастеліна (*Karl Castelin*), який у 1950-х – 1970-х рр. описував та аналізував надкарбування на монетах з Кутної Гори [5].

Скарби з празькими грошами на території України вивчала також російська дослідниця Надежда Соболева. В одній з статей, опублікованій у збірнику національного музею в Празі, нумізматка описала скарб празьких грошів з села Сезенків Полтавської губернії (тепер – Баришівського району Київської області) знайдений селянами під час оранки поля ще у 1895 р. У складі цього скарбу описано 51 грош Вацлава IV з контрамарками міст: Аугсбург (3), Брунsvік (1), Вамберк (1), Гослар (2), Залцбург (5), Кемптен (2), Регенсбург (5), Себлеста (1), Селеста та Старград (1), Старгард (1), Ульм (10), Хехст (2), а також 17 монет з невизначеними контрамарками [7, s. 226].

Окремої уваги в контексті нашого дослідження заслуговує опублікована в 1999 р. стаття Г. Козубовського «Скарб празьких грошів з контрамарками з Києва». В публікації автор описує та аналізує цікавий та рідкісний для регіону Подніпров'я скарб празьких грошей виявлений у 1970 р. на території кладовища Флорівського монастиря, що існувало у XVII-XVIII ст. на Замковій горі у Києві. Виявлений скарбовий комплекс із 24 монет карбування Карла I (1346-1378) та Вацлава IV (1378-1419) містив 10 монет із над карбуваннями (контрамарками) зробленими в XV ст. у німецьких містах Зальцбурзі, Аугсбурзі, Нюрнбергі, Регенсбурзі, Ульмі та Касселі. Дослідник робить висновок, що ці монети потрапили в Україну після обігу в німецьких землях, а компактність і концентрація контрамаркованих празьких грошів в окремих скарбах, на думку автора, свідчить про прямі контакти з німецькими землями [1, с. 153-155]. У 2001 р. Г. Козубовський увів в науковий обіг новий скарб із 65-ти цілих празьких грошів і трьох фрагментів монет карбування Карла I (1) та Вацлава IV (64 цілих і

3 фрагменти монет), знайдений навесні 2000-го року на ріллі поблизу с. Томашівки Фастівського району Київської області. 3 гроші Вацлава IV мають контрамарки Регенсбурга, Аугсбурга та Швабського союзу. Аналіз скарбового комплексу дозволив автору датувати його II-IV чвертю XV ст. [2, с. 48; 3, с. 188-189].

Кілька важливих проблем дослідження празького гроша як засобу платежу та формування скарбів на українських теренах Г. Козубовський порушує в статті «Празькі гроші XIV-XV ст. з археологічних пам'яток України» (Археологія, 2010). Йдеться зокрема про хронологію розповсюдження цих монет у різних регіонах України та обіг грошів з німецькими контрамарками, які автор відносить до окремої групи. Вчений підмітив, що контрамарковані монети переважно наявні в комплексах, датованих серединою – другою половиною XV ст., а більшість контрамарок на празьких грошах з українських земель належить містам Ульм, Аугсбург і Регенсбург. Пояснюючи факт потрапляння контрамаркованих празьких грошів до України під час та після гуситських війн, Г. Козубовський припускає, що чеська монета, яка оберталася в Німеччині, частково задовольняла потреби і Східної Європи [4, с. 66].

Висновки. Дослідження надкарбувань (контрамарок) на празьких грошах бере свій початок ще наприкінці XIX ст. в роботах чеських нумізматів. Згодом ця проблема зацікавила науковців інших східноєвропейських держав, зокрема й українських нумізматів, які розглядали знахідки подібних монет у скарбах як незаперечний доказ включення українських земель в грошово-монетний ринок Центрально-Східної Європи середини – другої половини XV ст.

Список використаних джерел та літератури

1. Козубовский Г. А. Клад пражских грошей с контрамарками из Киева. *Stratum plus*. 1999. № 6. С. 153-155.
2. Козубовський Г., Строков О. Новий скарб празьких грошей з Київської області. *Нумізматика і фалеристика*. 2001. № 1(17). С. 48.
3. Козубовский Г.А., Строков А. И. Новый клад пражских грошей из Киевской области. Девятая всероссийская нумизматическая конференция. Великий Новгород 16-21 апреля 2001 г. Тезисы докладов и сообщений / отв. ред. В. А. Калинин. – СПб.: Издательство Государственного Эрмитажа, 2001. С. 188-189.
4. Козубовський Г. Празькі гроші XIV-XV ст. з археологічних пам'яток України. *Археологія*. 2010. № 4. С. 60-69.
5. Castelin K. Kontrmarky pražských grošů. *Numismaticke listy*. 1962. № 3-4.
6. Katz V. Kontramarky na pražských groších. 1. vyd. Praha: Nákladem numismatické společnosti československé, 1927. 58 s., 2 tabulky, 1 mapa.
7. Soboleva N. A. Nálezů pražských grošů na území SSSR. *Sborník Národního muzea v Praze. Ser. A*. 1970. XXIV. № 3/4. S. 189-243.
8. Smolík J. Pražské groše a jejich díly: 1300-1547. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1894.

УДК 929:84-94

Анастасія ШЕРЕМЕТА
(м. Київ)

Щоденник Марії Башкирцевої (1871-1884)

У дослідженні проаналізовано своєрідне історичне джерело – «Щоденник» Марії Костянтинівни Башкирцевої (1858-1884) української та французької художниці, майстрині жанрового живопису, скульпторки та письменниці-біографки.

Ключові слова: Марія Башкирцева, Полтавщина, письменниця, художниця, Франція, Україна, щоденник.

Науковий керівник: *Руденко Н. В.*, доцентка кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук.

Постановка проблеми. В історії кожного народу є особистості – митці, унікальні своєю багатогранністю, видатним талантом. А серед когорти славних українок – художниця Марія Костянтинівна Башкирцева. Варто наголосити на її природних талантах: володіла шістьма іноземними мовами, була відома як унікальна співачка і художниця, майстриня жанрового живопису, авторка відомого щоденника. Вона також перша у світі жінка-художниця, чії твори були експоновані в Луврі. Її мистецька спадщина нараховує чималу кількість картин і малюнків. Мисткиня також є авторкою «Щоденника» в якому вона хронологічно описувала своє життя.

Творчості художниці М. Башкирцевої присвячено неймовірну кількість наукових праць. Проте немає наукової роботи щодо свідомого аналізу власного «індивідуального стилю» та аргументів для подальшого загального визнання оригінальності літературної майстерності, що насамперед відображений у її «Щоденнику».

Мета статті полягає в аналізі своєрідного історичного джерела – «Щоденника» Марії Костянтинівни Башкирцевої (1858-1884) – української та французької художниці, майстрині жанрового живопису, скульпторки та письменниці-біографки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досить гучне ім'я Марії Костянтинівни Башкирцевої залишило слід в історії образотворчого мистецтва та літератури Франції, Росії та України. Однак, варто зауважити, що її ім'я набуло найбільшої популярності на її рідних землях Полтавщини.

Майбутня художниця народилася 24 листопада 1858 р. у Диканьці Полтавської губернії у багатому дворянському маєтку. З історичних довідок, нам відомо, що своє коротке життя вона провела у Франції, і це були найщасливіші її роки.

Марія Костянтинівна Башкирцева є унікальною художницею в історії світового мистецтва. Її доля приваблює більше, ніж її сама творчість. Вона була дуже хорошою людиною, красивою, гарною, знала шість європейських мов, грала на багатьох музичних інструментах. Крім того, вона залишила щоденник, який писала з тринадцяти років і до своєї смерті в 1884-му. Вона писала дуже чесно, писала, знаючи, що потім її прочитають.

Прочитавши цей щоденник, слід зазначити, зі сторінок цього щоденника з нами спілкується жінка-художниця, яка прагнула до щастя, свободи і творчості, мала для цього всі можливості, але не встигла. У 24 роки її вбив туберкульоз. Проте цих років було достатньо, щоб світ побачив її творчу натуру та геніальний талант.

Дитячі роки художниці пройшли серед ароматних мигдальних садів на півдні Франції біля моря. Не було жодного музею, картини, спектаклю чи концерту, які б Марія не бачила і про які не записала свої думки. Вона щодня спілкувалася з прекрасним, що дало їй друге дихання, і Марія забула про своє хистке здоров'я (хронічний ларингіт відібрав у неї прекрасний голос і рідкісний слух, який може бути дано тільки винятковим піаністкам). З 13 років Башкирцева сама складала програму вивчення математики, фізики, хімії, стародавніх мов. Вона з дитинства вільно володіла німецькою, англійською та італійською мовами, а французька мова взагалі була для неї майже рідною. Нею Марія й писала свій щоденник. Поряд із цим Марія захоплювалася музикою та живописом.

У 1877 році Марія переїхала до Парижа і почала навчатися у приватній академії Рудольфа Жуліана. Після перших кількох годин занять, професор Рудольф помічає успіхи Марії. В академії під керівництвом професора Робера Флері Башкирцева повністю присвятила себе живопису і вже за рік завоювала першу золоту медаль у загальному конкурсі майстерності, яка була одноголосно присуджена художникам Роберу Флері, Вільяму Бугро, Жулю Лефевру та іншим. Саме з тих пір, художниця почала регулярно виставляти свої картини, які одразу ж отримали теплі відгуки у французькій пресі.

Протягом двох років Марія засвоїла семирічний курс академії, їй працювати було досить важко, так як хвороба почала прогресувати. Працювала вона по 14 годин на добу, майже ночувала біля мольберта та полотен, тому що відчувала, що залишається мало часу. Її вчителі дуже дивувалися її роботою, як учениці-початківця, і задумувались чи саме їй дійсно належать всі ескізи та малюнки. Тоді академією ходили плітки, що картини, які були намальовані, належали художнику Жулю Бастьєну-Лепажу – майстру реалістичного пейзажу, з яким їй приписували роман.

Молода Марія невтомно подорожувала Іспанією, Італією, де спілкувалася з цікавими людьми, відвідувала багато музеїв, натхненна вогнем, ніби поспішаючи, вбирала все, що почула й побачила. Вона багато читала книг. Її світогляд досить вражає: вона надавала перевагу давньоримській та давньогрецькій літературі, читала філософські трактати Платона, Дідро, Вольтера, Ніцше, вела листування з Мопасаном.

Художниця Марія Башкирцева у своїй спадщині залишила: щоденник, картини, малюнки, які розкидані по музеях Європи та у приватних збірнях, а також вона залишила свою тугу за нездійсненими мріями.

«Щоденник» М. Башкирцевої був опублікований в 1887 р., і викликав великий суспільний інтерес. Надалі щоденник витримав кілька видань, був перекладений німецькою та англійською мовами і став відомим не лише європейськими але й американським читачам.

Відгуки про цей щоденник були сповнені протиріч. Російський письменник Л. Толстой сказав, що «Щоденник» мав штучний характер. А. Чехов узагалі назвав його «нісенітницею». Хоча існували зовсім й інші думки. Наприклад, В. Брюсов палко сприйняв книгу і так записав у своїх нотатках: «Це я сам, зі своїми думками, переконаннями, мріями» [3, с. 109].

Варто зазначити, як би дослідники, письменники та читачі не ставилися до даного твору, головним є те, що ніхто не міг заперечити великий і неймовірний талант Марії. Вона була надзвичайним художником тих часів, досить добре розумілася на музиці, мала гарний голос і мала хист до літератури.

«Щоденник» М. Башкирцевої – це спосіб спостереження власне життя (авторка вела щоденник з дванадцяти років і до останніх днів). В ньому знайшли хронологічне відображення щоденні події та особисті переживання. Цей твір можна розглядати як історичну хроніку, яка проливає світло на життя аристократів і проливає світло на багато політичних, соціальних і психологічних проблем. Пам'ятайте, що «Щоденник» пройнятий тонким психологізмом, романтичною жагою слави і водночас трагічним відчуттям смерті.

Перше враження, що виникає під час читання «Щоденника» Марії, – почуття здивування надзвичайною зрілістю думок молодої авторки. Проте Марія Башкирцева може здатися егоцентричною особистістю. На сторінках щоденника вона постійно акцентує увагу на сукнях, прикрасах, іграшках, примхах, балах, постає воістину самозакоханою жінкою, яка захоплюється своїм благополучним життям. Читаємо на сторінках щоденника: «Люди весь день любуються мною, мама любить, княгиня Голицына любить. Я на самом деле очень красива» [1, с. 35]; «С трех до пяти часов мы ждем на парадной лестнице нашего салона. Я очаровательна в своем платье Louis XV, из светло-розового бархата» [1, с. 56]. Така увага до самої себе пояснюється особливостями життя Марії: її мати, тітка й бабуся, нещасливі в особистому житті, зосередилися на дівчині, зробивши її маленьким кумиром своєї родини.

Все це не завадило дивовижній працелюбності художниці. Вона працювала дуже наполегливо, що допомогло відкрити численну кількість талантів Марії, які виявилася у досить юному віці. Вона відмітила у «Щоденникові»: «Я взялась за распределение часов своих учебных занятий: девять часов работы ежедневно. Мне тринадцать лет, если я буду терять время, то что же из меня выйдет? Так много дела в жизни, а жизнь так коротка!» [1, с. 74].

Слід зауважити, що на нашу думку, «Щоденник» – це розповідь про становлення жіночої особистості. Йдеться не лише про боротьбу дівчини з конформізмом суспільства, а й про подолання власної дихотомії між світським та

творчим «Я». Світське «Я» відображено у її картинах, де можна побачити дівчину з парасолькою, дівчину з мандоліною, дівчину із собакою. А «Я» творче – у «Автопортреті», де Марія зобразила себе художницею з палітрою в руці. Її світське «Я» порушує встановлені правила суспільства. Так проявляється феміністська тема у її творі.

Літературні цінності «Щоденника», серед яких слід відзначити точність, глибину думки, об'єктивізм, яскравість мови, є незаперечними. І все ж таки кожен рядок свідчить про те, що автор передусім – художник. Тонкі, проникливі замальовки природи, настроїв, велично-прекрасні, неначебто вирізьблені рукою скульптора, портрети людей.

У «Щоденнику» Марії можна відзначити літературні цінності, серед яких: точність викладу, глибина думки, об'єктивність, хронологічність подій, жвавість мовлення. У творі, можна спостерігати, що Марія до своєї зовнішності відноситься як до художнього твору: «Мой наряд и моя прическа сильно изменили меня. Я походила на картину» [1, с. 44].

Варто зазначити, що художниця, яка велику частину життя прожила за кордоном, ніколи не забувала Україну. Вона відвідала батьківщину 1876 року після повернення з Петербурга. Марія Костянтинівна відзначала у своїх замітках, що знала Україну та Крим краще, ніж Росію, бо російська національна культура з її одягом та мовою була їй чужа. На сторінках «Щоденника» згадуються назви українських міст (Харків, Полтава), сіл (Шпатівка, Диканька, родовий маєток поблизу Диканьки – Гавронці). Виявилось, що молода жінка зналася на господарстві і могла давати поради, паралельно цитуючи Шекспіра і Платона. На сторінках твору, видно як селяни України вражають її своєю добротою: «Эти добрые, терпеливые учтивые лица очаровали меня» [1, с. 139].

Марія знала, що вона невиліковно хвора, але намагалася приховати це від рідних і друзів і продовжувала працювати. Вона дуже любила життя і писала у своєму «Щоденнику»: «Мне кажется, что никто не любит все так, как я люблю: искусство, живопись, музыку, книги, свет, платья, роскошь, шум, тишину, смех, грусть, тоску, шутки, любовь, холод, солнце, все времена года. Я все люблю до обожания» [1, с. 300].

Долаючи страшний біль, Марія Башкирцева знайшла в собі сили підтримати свого вчителя Ж. Бастьєна-Лепажу, який також помер від туберкульозу. У жовтні 1884 року Башкирцева зробила останню замітку у своєму щоденнику: «Я тоже наполовину только тень. Впрочем – все кончено. Все кончено. В 1885 году меня похоронят» [1, с. 318].

Висновки. Марія Костянтинівна Башкирцева була досить унікальною художницею, здобула популярність у трьох країнах: Франція, Росія та Україна. У своїй спадщині вона залишила свій «Щоденник». Варто наголосити, що «Щоденник» Марії Башкирцевої продовжує найкращі традиції як французької, так і української літератури. «Щоденник» містить глибоко особисті записи, повні переживань і потаємних почуттів. Твір Марії можна зарахувати до жанру традиційних щоденників, оскільки хронологічно датовані записи носять яскраво виражений суб'єктивний характер і відбивають життя аристократів ХІХ ст.

Список використаних джерел та літератури

1. Дневник Марии Башкирцевой. Избранные страницы / сост., подгот. текста, примеч. и вст. ст. А.Е. Басманова. Москва: Молодая гвардия, 1991. 320 с.
2. Дорогань И. В. Дворянская семья как образовательное пространство (по «Дневнику» Марии Башкирцевой). Русская литература. Исследования. Вып. XIII. 2009.
3. Избранница судьбы Мария Башкирцева / сост. Т.Швец. - М.: Вече, 2008. - 248 с.
4. Момот Н. М. Щоденник Т. Шевченка як творчо-психологічний та жанровий феномен: автореф. дис. к-та філол. наук: спец. 10.01.01. Кіровоград, 2006. 19 с.
5. Панасюк О. С. Видозміни загальноєвропейської художньої течії імпресіонізму в національному мистецтві України. Актуальні питання культурології. 2010. Вип. 10.
6. Черниш А. Є. Художній образ Марії Башкирцевої у контексті націоцентричної прози М. Слабошпицького. Вісник Львівського національного університету імені Тараса Шевченка. 2011. № 3 (214).

Розділ 7

ІСТОРІЯ ОСВІТИ, МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

УДК 373.5.091.26:34

Ігор КОЛЯДА, Ігор ЦЕЙГЕР
(м. Київ)

Оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти при вивченні правознавства в 9 класі: технології та шляхи їх застосування

У тезах розглянуто проблематику оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти при вивченні правознавчих дисциплін, проаналізовано технології оцінювання досягнень на прикладі курсу «Правоознавство» в 9 класі та шляхи їх застосування.

Ключові слова: суспільні дисципліни; правознавство; оцінювання навчальних досягнень; формування компетентностей.

Визначення та оцінювання рівня навчальних досягнень здобувачів освіти загалом, і при вивченні правознавчих дисциплін зокрема, є вкрай важливим аспектом освітнього процесу, оскільки дає можливість охарактеризувати з точки зору ефективності методи педагогічної діяльності, що застосовуються педагогами. Актуальність проблематики оцінювання компетентності здобувачів освіти, як здатності до формування у них елементів правової культури, моральних орієнтирів, а також ознайомленості з моделями правомірної поведінки у тих чи інших життєвих ситуаціях, дає змогу сформулювати завдання роботи: проаналізувати технології, що застосовуються для оцінювання вищезазначених компетентностей, а також можливих шляхів їх застосування на уроках правознавства у 9 класі.

Оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти при вивченні правознавства передбачає аналіз рівня ознайомленості з системою держави та права; умінь аналізувати правові ситуації, користуватись нормативно-правовими документами, юридичною літературою; навичок діяти згідно з чинними нормами права у різних життєвих ситуаціях.

Градація рівнів навчальних досягнень здобувачів освіти певним чином зумовлює і технології їх оцінювання. Так, початковий рівень, що включає в себе оцінки «1», «2» та «3» бали, передбачає застосування найпростіших питань. Середній рівень, що відповідає «4», «5», та «6» балам характеризується використанням вже більш складних завдань, на цьому рівні доцільною видом роботи є зокрема поверхневий аналіз нормативно-правових документів. Достатній рівень навчальних досягнень включає в себе «7», «8» та «9» балів. Цей рівень передбачає наявність у здобувача освіти системних знань з предмету, що вивчається, а отже – і більш складних завдань, таких як розв'язання правових

задач, аналіз нормативно-правових документів за поданими алгоритмами, заповнення та складання схем і таблиць. Високий рівень навчальних досягнень передбачає найвищі оцінки: «10», «11» та «12» балів, і вимагає від здобувача освіти не лише глибоких структурних знань з предмету, а й творчого підходу до виконання завдань, висловлювання власних позицій з тих чи інших проблемних питань та їх переконлива аргументація. Розглянемо приклади завдань для кожного рівня навчальних досягнень здобувачів освіти більш детально.

Згідно критеріїв навчальних досягнень з правознавства, початковий рівень характеризується можливістю здобувача освіти в загальних рисах відтворювати кілька юридичних термінів, вибирати одну правильну відповідь із запропонованих, простими реченнями передавати зміст невеликої частини теми уроку. У відповідності до цього, доцільними завданнями для рівня «1», «2» та «3» балів є:

1) прості репродуктивні запитання, що передбачають відповідь з одного-двох слів, наприклад: «Доповніть речення «Сукупність обставин, наявність котрих робить адміністративну відповідальність можливою і необхідною називають...»».

2) завдання, що пропонують здобувачеві освіти визначити правильність або хибність запропонованого твердження: «Зробіть вибір: «так» чи «ні» щодо твердження: «Адміністративна відповідальність полягає у покладенні на винну особу обмежень матеріального та морального характеру.»».

3) тестові завдання на вибір однієї правильної відповіді з чотирьох запропонованих: «Фактична підстава настання адміністративної відповідальності полягає в:

а) наявності у діянні особи фактичного складу адміністративного правопорушення;

б) рішення уповноваженого органу про притягнення особи до відповідальності;

в) праві уповноважених органів притягувати осіб до адміністративної відповідальності;

г) застосуванні до винних адміністративних стягнень

4) Завдання, що передбачають знаходження здобувачем освіти відповіді на закрите питання в тексті підручника: «Розкажіть про ознаки адміністративної відповідальності.»».

Середній рівень навчальних досягнень передбачає можливість здобувача освіти кількома реченнями формулювати сутність правових понять, відтворювати окремі частини навчальної теми, здійснювати поверхневий аналіз нормативно-правових документів. Доцільними завданнями для рівня «4», «5» та «6» балів є наступні:

1) репродуктивні запитання, що передбачають відтворення здобувачами освіти частини навчальної теми: «Розкрийте підстави настання адміністративної відповідальності.»».

2) завдання, що передбачають формулювання здобувачем освіти змісту понять та термінів: «Визначте зміст штрафу, як заходу адміністративного стягнення.»».

3) завдання, що передбачають визначення основних положень нормативно-правових документів: «Визначте, які принципи адміністративної відповідальності встановлено ст. 2 Кодексу України про адміністративні правопорушення.»

Достатній рівень навчальних досягнень вимагає від здобувачів освіти уміння аналізувати нормативно-правові документи за поданими алгоритмами, розв'язувати прості правові задачі, заповнювати та складати схеми та таблиці. Для рівня «7», «8» та «9» здобувачам освіти можуть бути запропоновані наступні завдання:

1) правові задачі, що передбачають визначення здобувачами освіти певних правових понять: «Господар садиби постійно вивозив сміття з подвір'я в лісосмугу та на околиці міста. Назвіть правопорушення, скоєне вказаним громадянином».

2) заповнення та складання структурно-логічних схем, тематичних таблиць тощо: «Заповніть схему «Форми адміністративних стягнень», «Складіть структурно-логічну схему «Ознаки адміністративної відповідальності»».

3) тестові завдання на встановлення відповідності:

«Встановіть відповідність:

- 1) грошове стягнення з правопорушника;
- 2) вилучення майна у правопорушника;
- 3) відрахування 20% заробітку на користь держави;
- 4) виконання особою безоплатних суспільно корисних робіт;
 - а) штраф;
 - б) конфіскація;
 - в) виправні роботи;
 - г) громадські роботи;
 - д) адміністративний арешт».

Високий рівень навчальних досягнень передбачає глибокі предметні знання здобувача освіти, здатність аргументувати власну думку, вільно користуватись джерелами юридичної інформації. Доцільними завданнями для рівня «10», «11» та «12» балів є:

1) постановка проблемних запитань: «Чому найсуворішим видом галузевої юридичної відповідальності є кримінальна?»

2) завдання, що потребують детальної аргументації конкретної відповіді: «Доведіть або спростуйте необхідність притягнення особи до юридичної відповідальності у наступній ситуації: «Молода жінка перейшла дорогу на червоне світло світлофора, а коли її зупинив міліціонер, пояснила, що вона приїхала з села, раніше не бачила світлофора і не знала значення його сигналів»».

3) робота з цитатами відомих постатей: «Римський поет, філософ та громадський діяч Сенека казав: «Люди караються не тому, що було вчинено проступок, а для того, щоб він не скоювався надалі.» Прокоментуйте цей вислів. Чи згодні ви з Сенекою?»

4) самостійне креативне завдання: «Складіть правову ситуацію, в котрій висвітліть підстави настання адміністративної відповідальності».

Отже, аналіз технологій, що застосовуються для оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти, а також можливих шляхів їх застосування на уроках правознавства у 9 класі передбачає завдання, котрі у відповідності до критеріїв навчальних досягнень дозволять здійснити максимально ефективно та об'єктивно оцінювання рівня знань здобувача освіти, реалізувати практичну складу дисципліни, сформувані практичні компетентності та виховувати правову свідомість. Запропоновані технології оцінювання навчальних досягнень та методи їх застосування мають на меті вдосконалення системи оцінювання, що в свою чергу сприятиме формуванню мотиваційних, функціональних та соціальних компетентностей, як загального результату освітньої діяльності здобувачів освіти.

Список використаних джерел та літератури

1. Андрусишин Б.І., Гуз А.М. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства»: Підручник. Київ: Знання, 2008. 301 с.
2. Головка Н. І. Методика викладання правознавства: навч. посібн. Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 202 с.: іл
3. Ремех Т.О. Методика навчання учнів 9-го класу основ правознавства: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.

УДК 006.034:37.017:94

Ілля ЛЕННИК
(м. Київ)

Державний стандарт громадянської та історичної освітньої галузі: нові підходи до вивчення історії та громадянської освіти

У доповіді здійснено спробу висвітлити основні аспекти розвитку історичної та громадянської освіти у контексті нових освітніх галузей. Розглянуто зміст Державного стандарту та додатки до нього, як основне джерело нових підходів до вивчення історії та громадянської освіти у школі. Розуміння нововведень допоможе педагогічному персоналу нової української школи, удосконалити свої вміння та навички в умовах сучасних реформ.

Ключові слова: Нова українська школа (НУШ), Державний стандарт, ключові компетентності, освітні галузі, наскрізні вміння, уміння та ставлення.

Науковий керівник: *Мелещенко Т. В.*, заступниця декана історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Зміни в освітньому просторі відбуваються досить складно та послідовно. Держава зі свого боку опираючись на економічний потенціал та розвиток суспільства, намагається впровадити все нові й нові «формули» задля подальших перспектив. Розвиток ринку освітніх послуг на пряму залежить від сприяння держави, проте реформування освіти – це складний і

досить ризикований процес, оскільки може бути по-різному сприйнятий суспільством.

Вихідні передумови. Публікація та впровадження нових Державних стандартів викликає багато запитань щодо їх реалізації у працівників освіти. Коло науковців намагається дати роз'яснення з точки зору методики викладання тієї чи іншої дисципліни. Основним матеріалом дослідження являється саме Державний стандарт, як першоджерело з якого надалі будуть формуватися освітні тенденції нової української школи. Аналіз даної проблеми проводить Пометун О., Сидоренко В., Кіт Г., Сидоренко В., Колесник Л. та інші.

У своїх напрацюваннях дослідники звертають увагу на суперечностях, що виникають під час реалізації концепції НУШ та актуальності впровадження нового Державного стандарту. Таким чином стандарт має не лише змінити програму вивчення громадянської та історичної галузей, але й докорінно змінити вимоги до підручникотворення, засобів навчання та підходу до вивчення.

Формулювання цілей доповіді (постановка завдання). Мета статті – розкрити специфіку нового Державного стандарту базової середньої освіти, виявити нові підходи та способи вивчення громадянської та історичної галузі освіти. Обґрунтувати мету, значення та очікувані результати громадянської та освітньої галузі, розкрити специфіку реформування освітньої системи крізь призму соціального чинника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нова українська школа (НУШ) – це школа, що передбачає підготовку до життя у процесі навчання через теоретичний та практичний аспекти. Стандарти НУШ побудовані на компетентнісному та діяльнісному підходах і спрямовані на розвиток знань, умінь, ставлень і цінностей. Звичайно, що означення компетентностей є важливим елементом для розвитку особистості учня, бо таким чином окреслено бажаний кінцевий результат навчання. Але лише цього недостатньо, результат досягається активними діями впродовж усього освітнього процесу [1, с. 68].

За експертними оцінками, найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі та володіти іншими сучасними вміннями. Але українська школа не готує до цього [5, 8].

Таким чином й було вирішено зайнятись реформуванням української освіти, а зміни тенденцій на ринку праці ми спостерігаємо навіть й сьогодні. Отже, було укладено документ, зокрема Державний стандарт від 30 вересня 2020 року, у якому й визначено мету та принципи освітнього процесу в закладах базової середньої освіти, надано загальну характеристику змісту навчання, відображено вимоги до обов'язкових результатів навчання та орієнтири для їхнього оцінювання [6]. Державний стандарт – основа для розробки типових та інших освітніх програм, згідно з вимогами, передбаченими статтею 11 Закону України «Про повну загальну середню освіту».

У Державному стандарті базової середньої освіти виокремлено ключові компетентності та наскрізні вміння, які загалом й будуть співставлені до освітніх

галузей. Отже, обґрунтуємо їхнє значення: Компетентність – динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність, тоді ж ключові компетентності передбачають – ті, яких кожен потребує для особистої реалізації, розвитку, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії та працевлаштування і які здатні забезпечити особисту реалізацію та життєвий успіх протягом усього життя; Наскрізні уміння у свою чергу передбачають читання з розумінням, висловлювання власної думки як усно так і письмово, розвиток критичного та системного мислення, творчі діяння, виявлення ініціативності, здатність логічно обґрунтувати позицію, конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення та загалом розв’язувати проблеми [4].

Опираючись на Державний стандарт, варто зауважити, що поділу на предмети немає, замість предметів пропонуються саме освітні галузі. Тобто, мається на увазі, що розробники освітніх та навчальних програм зможуть як втілювати певну навчальну галузь через окремий предмет, так і комбінувати їх для інтеграції. Серед переліку освітніх галузей, найбільше нас цікавить громадянська та історична.

У документі, зокрема окреслено знаходимо, мету освітньої галузі, отже «Метою громадянської та історичної освітньої галузі є розвиток особистості учня через осмислення минулого, сучасного та зв’язків між ними, взаємодії між глобальними, загальноукраїнськими і локальними процесами; формування ідентичності громадянина України, його активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини, визнання цінності верховенства права та нетерпимості до корупції.»[6]. Проаналізувавши мету даної освітньої галузі, варто відзначити, що за сприяння й дотримання усіх вимог, випускник нової школи буде справжнім інноватором, особистістю та патріотом власної держави, який зростатиме на засадах демократизованої освіти.

У реформуванні історичної та громадянської галузі освіти, також проявляються очікувані результати від здобувачів освітніх послуг[3]. Виділяємо: історико-хронологічне мислення учнів, орієнтування в історичному часі та просторі, здобувачі освіти встановлюють причино-наслідкові зв’язки між подіями, явищами і процесами, що спостерігаються під час історичного процесу, учень також, виявляє зміни і тривалість у житті суспільства, тобто набуває навичок орієнтування в історичному часі; критично мислить крізь призму геопросторових зв’язків, орієнтується в соціально-історичному просторі, виявляє взаємозалежність розвитку суспільства, господарства, культури і навколишнього природного середовища; аналітично мислить, працює з різними джерелами інформації та формулює історично обґрунтовані запитання; мислить системно, виявляє взаємозв’язок, взаємозалежність та взаємовплив історичних подій, явищ, процесів, постатей у контексті відповідних епох; розуміє множинність трактувань минулого і сучасного та зіставляє їх інтерпретації; усвідомлює власну гідність, реалізує власні права і свободи, поважає права і гідність інших осіб, виявляє толерантність, протидіє проявам дискримінації; дотримується демократичних

принципів, конструктивно взаємодіє з іншими особами, спільнотою закладу освіти, місцевою громадою і суспільством, долучається до розв'язання локальних, загальнонаціональних і глобальних проблем, усвідомлює необхідність утвердження верховенства права і дотримання правових норм для забезпечення сталого розвитку суспільства[2].

Варто зауважити, що реалізація очікуваних результатів у повній мірі залежить від багатостороннього процесу, а саме: заклад освіти – учні – батьки. Тільки завдяки повній та якісній співпраці між ними, можливо досягти реалізації освітніх очікувань.

З новим підходом до вивчення історії та громадянської освіти розпочинається формування сучасного суспільства, яке й поведе націю вперед у XXI ст. Відтак, у додатку 17 до Державного стандарту виділяємо основні, ключові компетентності, які закладаються до процесу вивчення нашої галузі: вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; математична компетентність; компетентності в галузі природничих наук, техніки і технологій; інноваційність; екологічна компетентність; інформаційно-комунікаційна компетентність; навчання впродовж життя; громадянські та соціальні компетентності; культурна компетентність; підприємливість та фінансова грамотність (до прикладу: планувати, організувати, реалізувати індивідуальні чи командні проекти, оцінювати їх ефективність, представляти результати).

Висновки. Підсумовуючи матеріал, варто зауважити, що завдяки сприянню оновленого Державного стандарту базової середньої освіти можливо досягти конкретних змін у формуванні якісно нового світогляду та демократизації освітньої системи України. Освітні галузі будуть сприяти формуванню тих умінь та навичок, які й будуть актуальні у сьогоденні та майбутньому. Мета та очікувані результати громадянської та історичної галузі націлені на розвиток особистості, яка буде інноватором своєї держави майбутнього. Побудова освітньої програми таким чином, дозволить виховувати та навчати не лише абітурієнтів, але й особистостей, які вже будуть мати певні окреслення своєї професійної кар'єри у майбутньому, а ринок праці в Україні буде насичуватись якісними кадрами, які й поведуть українську економіку вгору.

Список використаних джерел та літератури

1. Мелещенко Т. Підготовка вчителя історії до використання формувального оцінювання у освітньому процесі. Шляхи реалізації концептуальних засад НУШ при вивченні історії у закладі загальної середньої освіти. 2020. С. 68–71.

2. Міністерство освіти і науки України - Державний стандарт базової середньої освіти. Головна | Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti#:~:text=Державний%20стандарт%20визначає%20мету%20та,та%20орієнтири%20для%20їхнього%20оцінювання.> (дата звернення: 14.05.2022).

3. Наказ Міністерства освіти і науки України від 12 липня 2021 року № 795: Модельна навчальна програма від 12.07.2021 р.

4. Нова українська школа: ключові компетентності – УІРО || UIED. УІРО || UIED. URL: <https://uied.org.ua/nova-ukraïnska-shkola-klyuchovi-kompetentnosti/> (дата звернення: 13.05.2022).

5. Нова Українська Школа концептуальні засади реформування середньої школи. Київ : МОН України, 2016. 40 с.

6. Пометун О. І. Теорія та методика навчання. Методичний коментар до програми 2012 року з історії для основної школи. Історія та суспільствознавство в школах України. 2014. С. 3–15.

7. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти : від 30.09.2020 р. № № 898. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення: 14.05.2022).

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК АВТОРІВ

- Батюк Ірина Володимирівна,**
аспірантка кафедри історії України, етнології та краєзнавства
історико-філософського факультету Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова.....69
- Берлін Дмитро Євгенійович,**
студент 1 курсу магістратури історико-філософського факультету
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.....16
- Бузунов Ілля Іванович,**
студент 2 курсу магістратури історико-філософського факультету
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.....20
- Гаркуша Владислав Валерійович,**
студент 2 курсу магістратури історико-філософського факультету
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.....141
- Герасименко Владислав Олександрович,**
аспірант кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.....150
- Ганенко Артем Артемович,**
аспірант кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова33
- Грабінський Володимир Олексійович,**
аспірант кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.....109
- Грищенко Владислав Дмитрович,**
студент історико-філософського факультету Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова.....13
- Дейнеко Нікіта Володимирович,**
слухач КПНЗ «Київська Мала академія наук учнівської молоді»,
ТОВ «Центр освіти «Оптіма».....45
- Деркач Олексій,**
студент 2 курсу магістратури історико-філософського факультету
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.....40
- Доценко Віктор Олегович,**
професор кафедри всесвітньої історії та археології історико-філософського
факультету Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук.....79
- Дмитренко Вадим Анатолійович,**
студент 1 курсу магістратури історико-філософського факультету
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.....73

Загребельна Ніна Іванівна, доцентка кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....	37
Залогіна Аліса Сергіївна, студентка Одеської державної академії будівництва та архітектури.....	42
Іжук Софія Михайлівна, студентка 4 курсу історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.....	83
Ищенко Жанна Миколаївна, доцентка кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук.....	40, 103
Карпунь Наталія Олегівна, студентка 1 курсу магістратури історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.....	113
Коловоротний Анджей Сергійович, студент 2 курсу історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.....	7
Коляда Ігор Анатолійович, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор.....	158
Коростельова Анна Сергіївна, студентка 2 курсу магістратури історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.....	63
Кривуцик Світлана Сергіївна, вчитель Барахтівської гімназії, Обухівського району, Київської області.....	57
Кліпештейн Айрін Андріївна, студентка 2 курсу магістратури історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.....	24
Курзенкова Алла Олександрівна, наукова співробітниця сектору археології та пам'яткознавства Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, кандидат історичних наук.....	10
Курзенков Максим Сергійович, науковий співробітник сектору археології та пам'яткознавства Державного наукового центру захисту культурної спадщини від	

техногенних катастроф, кандидат історичних наук.....	10
Литвин Володимир Юрійович, студент 3 курсу факультету гуманітарних наук Національного університету «Києво-Могилянська академія».....	89
Левченко Юрій Іванович, завідувач інформаційно-бібліографічного відділу Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук.....	83
Леоненко Марія Ігорівна, студентка Одеської державної академії будівництва та архітектури.....	137
Леннік Ілля Юрійович, студент 2 курсу магістратури історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.....	161
Марунчак Галина Олександрівна, студентка 2 курсу магістратури історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.....	126
Мишкевич Надія Юрївна, студентка 1 курсу магістратури історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.....	29
Мостепан Максим Валентинович, студент 1 курсу магістратури історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.....	99
Павленко Едуард Андрійович, учень Ліцею «Наукова зміна» міста Києва.....	121
Петренко Наталія Вікторівна, вчителька Синяківської загальноосвітньої школи Бучанського району Київської області.....	49
Присяжненко Каріна Миколаївна, студентка 1 курсу магістратури історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.....	53
Ріпа Вікторія Анатоліївна, студентка 2 курсу магістратури історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.....	117
Саханчук Віталій Володимирович, аспірант кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.....	94

Сафонов Кирило Анатолійович, студент 3 курсу історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.....	107
Харитонова Анастасія Сергіївна, Студентка 4 курсу історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова	144
Фастовець Юлія Валентинівна, аспірантка кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.....	59
Цейгер Ігор Васильович, студент 4 курсу історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.....	162
Шишлевська Ілона Юріївна, студентка 2 курсу магістратури історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.....	130
Шевченко Олег Тарасович, доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....	49
Шеремета Анастасія Сергіївна, студентка 1 курсу магістратури історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.....	153
Яретик Микола Миколайович, студент 1 курсу магістратури історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.....	37

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК НАУКОВИХ КЕРІВНИКІВ

- Атамась Олена Василівна,**
заступник директора, вчитель історії Ліцею «Наукова зміна» м. Києва.....121
- Візер Світлана Олександрівна,**
доцентка кафедри історії України, етнології та краєзнавства історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....20, 29
- Ветров Ігор Георгійович,**
професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук.....94
- Гончар Юлія Борисівна,**
доцентка кафедри всесвітньої історії та археології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова,
кандидат історичних наук, доцент.....63
- Даниленко Віктор Михайлович,** професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,
доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України.....109
- Двірна Катерина Петрівна,**
доцентка кафедри історії України, етнології та краєзнавства історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....73, 126
- Дмитрук Володимир Іванович,**
старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України,
кандидат історичних наук.....45
- Ищенко Жанна Миколаївна,**
доцентка кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук.....33
- Коляда Ігор Анатолійович,**
професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор.....141
- Мелешенко Тетяна Володимирівна,** заступниця декана історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....161

- Осмоловська Олена Юріївна,**
доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....13
- Потильчак Олександр Валентинович,**
завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор.....144, 150
- Руденко Наталія Василівна,**
доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.153
- Слабко Володимир Миколайович,**
доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри освіти дорослих Навчально-науковий інститут перепідготовки, підвищення кваліфікації та доуніверситетської підготовки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.....57
- Телегуз Ірина Олександрівна,**
доцентка кафедри історії України, етнології та краєзнавства історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.53
- Цубенко Валерія Леонідівна,**
завідувач кафедри українознавства Одеської державної академії будівництва та архітектури, доктор історичних наук, професор.....42, 137
- Черевко Оксана Степанівна,**
доцентка кафедри всесвітньої історії та археології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.89, 99, 113, 117, 130
- Чернега Петро Макарович,** професор кафедри історії України, етнології та краєзнавства історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор.....69
- Шарпаний Віктор Григорович,** професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор.....59
- Шишкін Руслан Германович,**
доцент кафедри всесвітньої історії та археології історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук.....16

Шевченко Олег Тарасович,

доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,
кандидат історичних наук, доцент.....24

Шкабко С. І.,

кандидат історичних наук, асистент кафедри новітньої історії України
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.....7

Наукове видання

Драгоманівські історичні студії

Збірник наукових статей молодих істориків
Випуск 7 (11)

Відповідальний редактор і упорядник:
О.В. Потильчак

Технічне редагування і комп'ютерний набір:
А. С. Харитонова

Статті подаються в авторській редакції

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.